

İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

MEDENİYET KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR BELLETENİ

Bulletin of Medeniyet Cultural Studies

Sayı/Issue: 7

Cilt/Volume: 4

Aralık/December 2024

ISSN: 2792-0348

Medeniyet Belleten

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından
hazırlanmaktadır. It is published by Faculty of Arts and Humanities at Istanbul
Medeniyet University.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni Dergisi (MEDBEL) / Bulletin of Medeniyet Cultural Studies'te yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne aittir. Dergide yayımlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Aralık 2024 / December 2024

ISSN: 2792-0348

DERGİ ADI / Title of the Journal
MEDENİYET KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR BELLETENİ
Bulletin of Medeniyet Cultural Studies

DERGİ DİLİ / Language of the Journal
Türkçe, İngilizce, İspanyolca, Almanca
Turkish, English, Spanish, German

YAYINCI / Publisher
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
İstanbul Medeniyet University, Faculty of Arts and Humanities

İMTİYAZ SAHİBİ / On Behalf of the Faculty
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU

EDİTÖR / Editor
Doç. Dr. Abidin KARASU

EDİTÖR YARDIMCILARI / Editors
Doç. Dr. Betül ÖZBAY
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇINAR

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ / Turkish Editor
Dr. Mehmet YEŞİLKAYA
Arş. Gör. Gülşah TOPUZ
Esmâ BEKTAŞ

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / English Editor
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇINAR

MİZANPAJ / Layout
Nedime ÖZDEMİR

WEB ADRESİ / Web address
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/medbel>

E-Posta / E-mail
medeniyetbelleten@gmail.com

YAZIŞMA ADRESİ / Address
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Güney Yerleşkesi, Dumlupınar Mah. D-100
Karayolu No:98, 34720 Kadıköy/İstanbul/Türkiye

TELEFON / Telephone
+90 216 280 2685/2599

DERGİYE ERİŞİM MODELİ
Access Model to the Journal
Açık Erişim / Open Access

ÜCRET POLİTİKASI / Charge Policy
Yazarlardan ücret talep edilmez / No fees will be
charged from the authors

ALAN EDİTÖRLERİ KURULU / Field Editors

Doç. Dr. Fatih DURGUN (Tarih/History)
Doç. Dr. Kenan YILDIZ (Bilgi ve Belge Yönetimi /
Information and Document Management)
Doç. Dr. Olcay ÖZTUNALI (İspanyol Dili ve Edebiyatı/
Spanish Language and Literature)
Doç. Dr. Turgay ŞAFAK (Fars Dili ve Edebiyatı/
Persian Language and Literature)
Dr. Öğr. Üyesi İ. Berk ÖZCANGİLLER
(Felsefe/Philosophy)
Dr. Öğr. Üyesi Resul YELEN (Sanat Tarihi/
Art History)
Doç. Dr. Oğuz YARLIGAŞ (Tarih/History)
Dr. Öğr. Üyesi Cenk BEYAZ (Sosyoloji/Sociology)
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Kıran ELKOCA (Alman Dili ve
Edebiyatı/German Language and Literature)
Arş. Gör. Mustafa Gökmen COŞGUN
(Psikoloji/Psychology)

YAYIN KURULU ÜYELERİ / Editorial Board

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turhan Kaçar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İ. Hakkı Kadı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Hakkı Akın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. F. Işıl Bilican Yurteri
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muharrem Dayanç
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Olivier Bouquet
Université Paris Diderot, Fransa
Prof. Dr. Asiye Kakırman Yıldız
Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşehan Deniz Abik
Çukurova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Ayçiçeği-Dinn
İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Jure Zovko
Zadar Üniversitesi, Hırvatistan
Doç. Dr. Bahattin Yalçınkaya
Marmara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Müstakim Arıcı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Menent Şükriyeva
Şumnu Üniversitesi, Bulgaristan
Dr. Özgen Felek
Yale Üniversitesi, A.B.D.
Dr. Tuba Tokgöz
IPTAR, A.B.D.

DANIŞMA KURULU ÜYELERİ / Advisory Board

- Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Turhan Kaçar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. M. Hakkı Akın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Lütfi Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İ. Hakkı Kadı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. F. Işıl Bilican Yurteri
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Hayrunnisa Alan
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Muharrem Dayanç
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ayşe Ayçiçeği-Dinn
İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Stephen Mitchell
*Exeter Üniversitesi, UK,
(Emeritus)*
- Prof. Dr. Geoffrey
Greatrex
*Ottawa Üniversitesi,
Canada*
- Prof. Dr. Jure Zovko
Zadar Üniversitesi, Hırvatistan
- Prof. Dr. Orlin Sabev
Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
- Prof. Dr. Edina Solak
Zenica Üniversitesi, Bosna Hersek
- Prof. Dr. Ekrem Čaušević
Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan
- Prof. Dr. Lindita Xhanari Latifi
Tiran Üniversitesi, Arnavutluk
- Prof. Dr. Suzan Canhasi
Priştine Üniversitesi, Kosova
- Dr. Özgen Felek
Yale Üniversitesi, A.B.D.
- Dr. Tuba Tokgöz
IPTAR, A.B.D.

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Münevver Tekcan
Kocaeli Üniversitesi
- Doç. Dr. Ahmet Vurgun
Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. İlhan Gök
Gümüşhane Üniversitesi
- Doç. Dr. Muhammet Yücel
Muş Alparslan Üniversitesi
- Doç. Dr. Sadık Hacı
Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Ayşegül İnginar Kemaloğlu
Marmara Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Serpil Yazıcı Şahin
Kocaeli Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Coşkun Ünsal
Milli Savunma Üniversitesi
- Dr. Arif Yacı
Serbest Araştırmacı
- Dr. Akif Kemal Koç
Serbest Araştırmacı
- Dr. Mehmet Yeşilkaya
Serbest Araştırmacı
- Dr. Pınar Sel
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Saygıdeğer Bilim İnsanları,

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin resmî yayın organı olan Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni (MEDBEL) / *Bulletin of Medeniyet Cultural Studies*'in yedinci sayısını siz değerli okuyucularımızla buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Akademik yayıncılığa adım attığımız ilk günden itibaren, disiplinlerarası bir yaklaşımla bilim dünyasına nitelikli içerik sunmayı kendimize misyon edindik. MEDBEL, araştırmacılara yeni ufuklar açmayı ve bilimsel tartışmaları zenginleştirmeyi hedefleyen bir dergi olarak yayın hayatına devam etmektedir.

Dergimiz, ilk sayısından itibaren geniş bir akademik çevreden ilgi görmüş ve kısa sürede önemli indeksler tarafından tanınmıştır. ASOS Index, ResearchBib ve ROAD gibi dizinlerde yer alarak ulusal ve uluslararası düzeyde erişilebilirliği artırılmış; dördüncü sayımız itibarıyla ise MLA International Bibliography tarafından da dizinlenmiştir. Bu görünürlük, MEDBEL'in akademik dünyada prestijli bir yer edinmesini sağlamış ve daha geniş bir kitleye ulaşma yolunda önemli bir adım olmuştur. Gelecek sayılarımızda da bu başarıyı sürdürerek farklı indekslere dâhil olmayı ve daha fazla araştırmacının dikkatini çekmeyi hedefliyoruz.

Yedinci sayımızda, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı ve Sosyoloji gibi farklı disiplinlerden gelen kapsamlı çalışmalar yer almaktadır. Dergimizde yayımlanan beş makale ve iki kitap tanıtımı, kendi alanlarında özgün katkılar sunmaktadır. Bu makalelerden üçü Tarih, ikisi Türk Dili ve Edebiyatı ve biri Sosyoloji alanlarında hazırlanmıştır. Her bir makale, titizlikle yürütülen araştırmaların ürünü olup, bilime önemli katkılar sağlama amacı taşımaktadır. Kitap tanıtımları ise akademik çalışmalara ilham verebilecek nitelikte eserler hakkında bilgi sunarak okuyucularımıza değerli bir rehberlik sağlamaktadır.

Bu sayıda Güzide Tırnava Özkaya'nın "Jön Türkler ve Siyasetin Askerileştirilmesi" başlıklı makalesi, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde ordunun siyasetteki artan rolünü ele alıyor. Batı etkisiyle kurulan modern askerî okulların mezunları olan "mektepli" subayların, daha geleneksel "alaylı" askerlerle yaşadığı gerilimler, Osmanlı toplumunun sosyal ve siyasi yapısına önemli etkilerde bulunmuştur. Makale, Jön Türk Hareketi bağlamında ordunun siyasete müdahalesinin ilk örneklerini analiz ederek, bu sürecin Osmanlı'nın son döneminde yönetim üzerindeki etkisini inceliyor. Çalışma, sadece askerî tarihi merak edenler için değil, aynı zamanda siyaset ve yönetim bilimleriyle ilgilenen okuyucular için de önemli çıkarımlar sunuyor.

Ahmet Karataş'ın "‘Atebetü'l-Hakayık'tan Hareketle Karahanlı Türkçesi Metinlerinde Türkçe Ahlak Kavramları" başlıklı makalesi, Türk dilinin ve kültürünün ahlak anlayışını tarihsel bir perspektifle değerlendiriyor. Karahanlı döneminde yazılmış önemli eserlerden yola çıkan bu çalışma, İslamiyet'in Türkler üzerindeki etkisini anlamak için kıymetli bir kaynak sunuyor. Özellikle Edib Ahmed Yüknê'nin eserleriyle birlikte Divân-ı Hikmet, Kutadğu Bilig gibi metinlerden tespit edilen ahlak kavramları, hem etimolojik analizlerle hem de sosyal bağlamda yorumlanmıştır. Bu makale, Türk dilinin yalnızca bir iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda bir değerler sistemi sunduğunu gösteriyor.

Tuna Kızıllırmak'ın "Köle Savaşları: Antik Roma'da Köle İsyanlarının Motivasyonu, Yöntemi ve Sonuçları Bakımından Örüntü Arayışı" başlıklı çalışması, Roma İmparatorluğu'nun yükselme dönemindeki köle isyanlarını detaylı bir şekilde ele alıyor. MÖ 135-71 yılları arasında gerçekleşen Servile Wars, hem dönemin ekonomik ve toplumsal yapısına hem de Roma otoritesine karşı yapılan direnişlerin doğasına ışık tutmaktadır. Eunus ve Spartacus gibi liderlerin önderliğinde gerçekleşen isyanların motivasyonları ve stratejileri, Roma'nın toplumsal yapısındaki eşitsizlikleri ortaya koymaktadır. Çalışma, antik tarihe ilgi duyanların yanı sıra modern dönem eşitsizlik tartışmalarına da katkı sağlayacak bir perspektif sunuyor.

Teknolojinin hızla geliştiği çağımızda yapay zekânın etik ve hukuki etkileri önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Buse Nur Tufan'ın "Yapay Zekâ ve Suç: Gelecek Açısından Hukuksal ve Etik

Tehditler” başlıklı makalesi, yapay zekâ teknolojilerinin suç işleme yöntemleri üzerindeki etkilerini inceliyor. Algoritmaların kötüye kullanımı, kişisel veri ihlalleri ve manipülasyonlar gibi konular, bu çalışmanın odak noktalarından bazılarıdır. Ayrıca, yapay zekâ kullanımıyla suç önleme ve tespiti için sağlanabilecek avantajlar ve bu süreçte ortaya çıkabilecek etik sorunlar da ele alınmaktadır. Makale, hem teknoloji dünyası için yol gösterici hem de toplum güvenliğini korumaya yönelik hukuki düzenlemelere ışık tutuyor.

Muhammadullah Haji Moh Naseem’in “Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Hzret-i Pehlevân Ata ‘Aleyhi’r-rahme Kitâbı Adlı Eserde Edatlar” başlıklı çalışması, Türk dilindeki edatların anlam ve işlevlerini Çağatay Türkçesi bağlamında inceliyor. Çalışma, Türk dilinde edatlarla ilgili tarihsel tartışmalara ışık tutarken, farklı sınıflandırma yaklaşımlarını da karşılaştırmalı olarak ele alıyor. Hzret-i Pehlevân Ata eserine dayalı bu analiz, Türk dilinin gramer yapısındaki karmaşıklıkları anlamak için önemli bir katkı sunuyor.

Muhammadullah Haji Moh Naseem’in “Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Hzret-i Pehlevân Ata ‘Aleyhi’r-rahme Kitâbı Adlı Eserde Edatlar” başlıklı çalışması edatların gramerdeki yeri ve işlevlerini tarihî bir bağlamda ele alarak, özellikle Çağatay Türkçesindeki kullanım biçimlerini derinlemesine incelemiştir. Eserde, Hzret-i Pehlevân Ata adlı metin üzerinden yapılan analizlerle, Türk dilinde yer alan edatların anlam, işlev ve sınıflandırılma sorunları detaylandırılmıştır. Türk Dil Kurumunun “Türk Gramerinin Sorunları” toplantılarında sıklıkla gündeme gelen edatlarla ilgili meseleler, tarihî ve teorik bir perspektifle ele alınmış; özellikle yer ve yön bildiren isimlerin edat olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği gibi karmaşık konulara açıklık getirilmiştir. Yazar, Türkçe üzerinde Batı dillerinin etkisiyle oluşan kavram karmaşasına dikkat çekerek, edatların doğru sınıflandırılması için alternatif bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çalışma yalnızca teorik bir inceleme değil, aynı zamanda uygulamalı bir analiz niteliğindedir. Yazar, Muharrem Ergin’in Türk Dil Bilgisi adlı eserindeki sınıflandırma yöntemini temel alarak edatların Çağatay Türkçesi metinlerindeki işlevlerini açıklamış ve bu bulguları somut örneklerle desteklemiştir. Çalışma, Türk dilinin tarihî yapısını anlamak isteyen araştırmacılar için bir rehber niteliği taşımakta ve dilbilim, Türkoloji ve tarihî metin çalışmaları alanlarına önemli katkılar sağlamaktadır.

Bedriye Uzuner’in makalesi, 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında Trakya’ya yapılan zorunlu göçleri ele alıyor. Göç yollarında yaşanan zorluklar, sivil halka yönelik zulümler ve muhacirlerin karşılaştığı güçlükler, dönemin uluslararası ve yerel raporları ışığında incelenmiştir. “Uluslararası Carnegie Komisyonu” ve “Neşr-i Vesaik Cemiyeti” gibi kurumların raporları karşılaştırmalı olarak analiz edilerek, Balkan Savaşları sonrası yaşanan insani trajediler gözler önüne serilmektedir. Bu makale, yalnızca tarihsel olaylara ışık tutmakla kalmıyor, aynı zamanda zorunlu göçlerin insani ve toplumsal sonuçlarını anlamak için de önemli bir kaynak sunuyor.

Bu sayıda iki önemli kitabın tanıtımına yer veriyoruz. Tanıtımlar, okuyucularımıza akademik bir rehberlik sunarken, bilimsel çalışmalarını derinleştirmek isteyen araştırmacılar için de önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Franz Kafka’nın “Değişim” (Tanıtım: Oğuz Çam) Kafka’nın dünya edebiyatında önemli bir yere sahip olan Değişim adlı eseri, Gregor Samsa’nın bir sabah dev bir böceğe dönüşmesiyle başlayan çarpıcı bir hikâyeyi anlatır. Eserde gerçekçilik ve gerçeküstüçülük iç içe geçmiştir. Gregor’un dönüşümü, ailesiyle ilişkileri, toplumsal ve ekonomik baskılar ve bireyin varoluş mücadelesi gibi temalar etrafında şekillenmiştir. Kafka’nın ustalıkla anlatımı, okuyucunun zihninde hem merak hem de derin bir sorgulama yaratır. Heinz Politzer’in yorumlarıyla zenginleştirilen analizlerde eserin felsefi ve psikolojik yönleri ön plana çıkarılmıştır. Kitap, Gregor Samsa’nın insanlık ve toplumla olan mücadelesini üç ana bölümde işler ve okuyuculara unutulmaz bir edebi deneyim sunar.

Ömer Seyfettin’in “Ömer Seyfettin’den Seçme Öyküler” (Tanıtım: Oğuz Çam) Beyza Akkaya’nın editörlüğünde hazırlanan bu eser, Türk edebiyatının klasiklerinden olan Ömer Seyfettin’in 11 öyküsünü içerir. Pembe İncili Kaftan, Kaşağı, Forsa ve Başını Vermeyen Şehit gibi öyküler, Türk milletinin

değerleri, fedakârlık, kahramanlık ve ahlaki duruş gibi temaları işler. Öyküler, edebi estetik ile öğretici unsurları birleştirerek okuyucuyu etkiler. Özellikle Pembe İncili Kaftan, Muhsin Çelebi'nin vatan ve onur uğruna verdiği büyük fedakârlıkları ele alırken; Forsa, esaretten kurtuluş ve özgürlük özlemini yansıtır. Kitap, hem edebi hem de tarihi değer taşıyan hikâyeleriyle önemli bir kaynak niteliğindedir.

Dergimizin bu sayısının hazırlanmasında emeği geçen tüm yazarlarımıza, alan editörlerimize, hakemlerimize ve yayın kurulu üyelerimize teşekkürlerimi sunmak isterim. MEDBEL, siz değerli akademisyenlerimizin desteğiyle her geçen gün daha ileriye taşınmakta ve akademik dünyada önemli bir yer edinmektedir. Gelecekteki sayılarımızda, daha fazla disiplinlerarası çalışma yayımlayarak bilime katkı sunmayı ve farklı akademik yaklaşımları bir araya getirmeyi amaçlıyoruz. Amacımız, dergimizi sadece bir bilgi paylaşım platformu değil, aynı zamanda yeni fikirlerin, tartışmaların ve iş birliklerinin doğduğu bir bilimsel merkez haline getirmektir.

MEDBEL'in yedinci sayısının siz değerli okuyucularımıza ilham vereceğine ve bilimsel çalışmalarınıza katkı sağlayacağına inanıyoruz. Gelecek sayılarımızda da sizlerle buluşmayı sabırsızlıkla bekliyoruz. Bilimin ışığında, daha aydınlık bir geleceğe birlikte adım atmayı diliyoruz.

Keyifli okumalar dileriz.

Doç. Dr. Abidin KARASU
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇINAR

Editörler

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Buse Nur TUFAN

Yapay Zekâ Ve Suç Gelecek Açısından Hukuksal Ve Etik Tehditler/ 01-17
Artificial Intelligence and Crime: Legal And Ethical Threats for the Future

Muhammadullah Haji Moh NASEEM

Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Hâzret-i Pehlevân Ata ‘Aleyhi’r-rahme Kitâbı Adlı Eserde Edatlar/18-38
Prepositions in the Literary Work Titled Hâzret-i Pehlevân Ata ‘Aleyhi’r-rahme Kitâbı Written in Late Period Chagatai Turkish

Ahmet KARATAŞ

‘Atebetü’l-Hakâyık’tan Hareketle Karahanlı Türkçesi Metinlerinde Türkçe “Ahlak Kavramları”/ 39-57
Based on ‘Atebetü’l-Hakâyık, Turkish “Moral Concepts” in Karakhanids Turkish Texts

Bedriye UZUNER

1912-1913 Balkan Savaşları Sonrasında Trakya’ya Yapılan Göçler (Uluslararası Carnegie Komisyonu, Neşr-i Vesaik Cemiyeti ve İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Komisyonu Raporlarına Göre)/ 58-72
Migrations to Thrace after the Balkan Wars of 1912-1913 (According to the Reports of the International Carnegie Commission, the Neşr-i Vesaik Society and the Resettlement of Tribes and Immigrants Commission)

Güzide TIRNAVA ÖZKAYA

Jön Türkler ve Siyasetin Askerileşmesi/ 73-82
Jon Turks and The Militarization of Politics

Tuna KIZILIRMAK

The Servile Wars: Searching for Patterns in the Motivation, Method and Results of Slave Revolts in Ancient Rome/ 83-97
Köle Savaşları: Antik Roma’da Köle İsyanlarının Motivasyonu, Yöntemi ve Sonuçları Bakımından Örüntü Arayışı

Oğuz ÇAM

Beyza Akkaya (Ed.). Ömer Seyfettin’den Seçme Öyküler. 2. Bs. İstanbul: Akış Yayınları, 2007. 158 sayfa./ 98-110
Beyza Akkaya (Ed.). Selected Stories from Ömer Seyfettin. 2. Ed. İstanbul: Akış Publishing, 2007. 158 pages.

Oğuz ÇAM

Kafka, Franz. *Değişim* (10. Basım) Çeviren: Kâmuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi, 2009./ 111-120
Kafka, Franz. The Metamorphosis (10th Edition). Translated by Kâmuran Şipal. İstanbul: Cem Publishing, 2009.

DİZİNLER

Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni aşağıdaki dizinlerce taranmaktadır.

ASOS
indeks

Yapay Zekâ Ve Suç: Gelecek Açısından Hukuksal Ve Etik Tehditler

Artificial Intelligence and Crime: Legal And Ethical Threats for the Future

Buse Nur TUFAN*

ÖZ

Yapay zekâ ile suç arasındaki ilişki, giderek daha fazla önem kazanan ve henüz gelişmekte olan bir araştırma alanı olarak değerlendirilebilir. Yapay zekânın hızla gelişen teknolojisi, suç işleme yöntemlerinden suçun tespitine kadar birçok alanda etkili olmaya başlamıştır. Ancak bu alandaki literatürün sınırlı olması, yapay zekâ ile suç arasındaki ilişkinin daha derinlemesine incelenmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Aynı zamanda, yapay zekânın suçla ilişkisi, algoritmaların kötüye kullanımı, kişisel veri ihlalleri, manipülasyonlar, gözetim teknolojileri gibi birçok farklı boyutu içermekte olup çalışmanın sınırlandırılmasını gerektirecek kadar geniş bir konuyu kapsamaktadır. Bu çalışmanın amacı, yapay zekâ kullanılarak işlenebilecek suç türlerini analiz etmek, suç önleme ve tespitinde yapay zekânın sunduğu avantajları değerlendirmek, bunun yanı sıra bu teknolojinin etik ve hukuki sonuçlarını ele alarak olası riskleri belirlemektir. Özellikle, yapay zekâ teknolojilerinin kötü niyetli kullanım potansiyeli, toplum güvenliği üzerindeki etkileri ve hukuki düzenlemelerin gerekliliği gibi konulara odaklanarak bu araştırma ile literatüre katkı sunulması amaçlanmaktadır. Sonuç olarak yapay zekânın suçla ilişkisi üzerine yapılacak araştırmalar, sadece mevcut suçları önlemek ve tespit etmek için değil, aynı zamanda toplumun gelecekteki güvenliğini sağlamak için de kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın sağladığı analizler, yapay zekânın güvenli kullanımını destekleyecek etik ve hukuki çerçevelerin oluşturulmasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Böylelikle, yapay zekânın toplum yararına kullanılması ve suç amaçlı kullanılmasının önlenmesi için gerekli adımların atılmasına yönelik değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Suç, Etik, Hukuki, Gelecek, Toplumsal

ABSTRACT

The relationship between artificial intelligence and crime is increasingly gaining importance and is considered a research area still in development. The rapidly evolving nature of AI technology has begun to influence various fields, from crime commission methods to crime detection. However, the limited literature on this topic highlights the need for a more in-depth exploration of the connection between AI and crime. Additionally, the relationship between AI and crime encompasses a wide array of issues, including algorithm misuse, personal data violations, manipulations, and surveillance technologies, making it a broad topic that requires careful scope delimitation for focused study. The purpose of this research is to analyze the types of crimes that could be committed using AI, to assess the potential advantages of AI in crime prevention and detection, and to examine the ethical and legal implications of this technology while identifying possible risks. Specifically, by focusing on the malicious potential of AI technologies, their

* Yüksek Lisans Mezunlu, Bursa Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, busefn@icloud.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9686-7589>).

impact on public security, and the need for legal regulations, this study aims to contribute to the literature in this field. In conclusion, research on the relationship between AI and crime is critically important not only for preventing and detecting current crimes but also for ensuring the future safety of society. The analyses provided by this study aim to support the formation of ethical and legal frameworks that ensure the safe use of AI. Thus, it evaluates the necessary steps to promote the societal benefits of AI and prevent its misuse for criminal purposes.

Keywords: *Artificial Intelligence, Crime, Ethics, Legal, Future, Social*

Extended Summary

This study aims to analyze the potential of artificial intelligence (AI) in crime prevention and detection, as well as the risks of AI-based crime and misuse, along with the ethical and legal issues it brings. The impact of AI technologies on public safety and the necessity of regulations in this field are among the core focuses of the study. The research seeks to address AI's role in crime prevention and combating crime as an area offering both opportunities and threats, as well as the subject of committing crimes through AI.

AI offers remarkable advantages in crime prevention. Particularly, through its big data analytics capabilities, it can predict criminal tendencies, identify high-risk areas and individuals, and provide critical warnings to law enforcement. This facilitates preventing crimes before they occur and allows for more efficient resource allocation. However, the risk of these powerful tools being used for illegal activities by malicious actors should not be overlooked. For instance, the creation of fake identities, conducting cyberattacks, and fraud through social engineering methods are key areas where AI can be exploited.

To mitigate these risks, the ethical and legal framework for AI's use is of great importance. Legally, existing regulations must be reviewed, and new laws specific to these technologies should be established. Ethically, raising awareness to protect individuals' privacy rights is crucial. In this context, developing and disseminating awareness programs related to personal data protection is recommended. Such educational initiatives are expected to help individuals better understand their privacy rights and prepare them against potential violation risks.

In conclusion, to balance the opportunities and risks AI offers in crime prevention and combating crime, comprehensive regulations, oversight mechanisms, and community-level awareness initiatives play a critical role. This balance will not only enhance public safety but also ensure the protection of individual rights.

Giriş

Teknolojinin hızla gelişmesi ve her alanda yaygınlaşması, bireylerin yaşamında köklü değişimlere yol açmaktadır. Bu dönüşümde önemli rol oynayan teknolojilerden biri de yapay zekâdır. Günümüzde popülerliğini artıran yapay zekâ (YZ) kavramı, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. YZ alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da araştırmalar hala başlangıç aşamasındadır. YZ araştırmacıları, bu teknolojinin gelişimine katkı sağlayacak yeni buluşlar ve yenilikler üzerinde çalışmaya devam etmektedir (Demirhan, Kılıç, & Güler, 2010). Bu teknolojiler, çeşitli cihazlar ve uygulamalar üzerinden her platformda hizmet sunmaktadır. Akıllı ev cihazları, otonom araçlar ve akıllı telefon uygulamaları YZ teknolojilerinin günlük yaşamdaki örneklerindedir (İşler & Kılıç, 2021).

YZ terimi ilk kez John McCarthy tarafından, “akıllı makineler, özellikle de zeki bilgisayar programları geliştirme bilimi ve mühendisliği” olarak tanımlanmıştır (McCarthy, 2007). “Büyük veri” ve “YZ” kavramları, günümüz dünyasında günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Amazon'un kasiyersiz mağaza uygulamaları, tanınmış markaların YZ destekli satış danışmanları, YZ tabanlı avukatlar, hakimler, doktorlar, cerrahlar ve televizyon

spikerlerinin yanı sıra, yakın dönemde bir okulda ders veren YZ destekli öğretim üyesi, bu teknolojilerin toplumsal ve profesyonel alanlarda giderek daha fazla yer bulduğuna işaret etmektedir (Yücel & Adiloğlu, 2019). YZ'nin iş süreçlerini otomatikleştirerek verimliliği artırması, büyük veri analizleri sayesinde hızlı karar alması, hayatı kolaylaştırması, tekrarlayan ve riskli işleri üstlenerek iş güvenliğini artırması, zaman tasarrufu sağlaması gibi olumlu yönlerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Ancak YZ alanında yaşanan hızlı gelişmeler birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Örneğin, YZ'nin suça karışma veya suç işleme gibi eylemleri gerçekleştirme olasılığı, önemli bir tehlike olarak değerlendirilmektedir. YZ, teknoloji dünyasında devrim niteliğinde değişiklikler getirirken toplumsal ve etik sorunları oluşturmaktadır. YZ sistemlerinin suç işleme ve suça karışma kapasitesini anlamak, bu teknolojilerin toplum üzerindeki etkilerini ve hukuki düzenlemeleri şekillendirmek için kritik öneme sahiptir.

Bu çalışmada, YZ aracılığıyla işlenebilecek suçların yaratabileceği hukuki ve etik sorunlar kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın temel soruları, YZ ile işlenmiş suç örneklerinin var olup olmadığı, suç işlenmesini önlemek amacıyla YZ destekli yazılımların geliştirilip geliştirilmediği, YZ ve suçla ilgili yasal düzenlemelerin kapsamının neler olduğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu amaçla, literatür derinlemesine incelenmiş ve eleştirel bir inceleme yöntemi benimsenmiştir.

Literatürde yaygın olarak ele alınan konular, YZ ile işlenen suç türleri, YZ tüzüğü ve düzenlemeleri, YZ'nin neden olduğu hukuki ve etik sorumluluklar, YZ kaynaklı suçların hukuki uygunluğu ve bu konuların İslam ve Türk hukukunda nasıl değerlendirildiği gibi başlıklar etrafında toplanmıştır.

Bu çalışmayı diğer araştırmalardan ayıran en önemli özellik, YZ'nin gelecekte suç kaynaklı hukuki ve etik sorunlar yaratma potansiyelini birlikte değerlendirmesi ve bu sorunların etkilerinin daha geniş bir perspektiften ele alınmasıdır.

Metnin ilk bölümünde kısaca YZ'nin ne olduğundan, nasıl ortaya çıktığından, kavramsal çerçevesinden bahsedilecek; ardından YZ'nin farklı türleri ve uygulama alanları ele alınacaktır. İkinci bölümde ise kısaca suç kavramından bahsedilecektir. Son bölümde ise YZ sistemlerinin suçla ilişkisinin günümüz ve gelecek açısından taşıdığı potansiyel etik ve hukuksal problemlere değinilecektir.

Bu bağlamda, YZ sistemlerinin suç işleme potansiyelini incelemek, yalnızca teknik bir analiz değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluktur. Örneğin, YZ'nin kötü niyetli kişiler tarafından nasıl manipüle edilebileceği, bu teknolojilerin kullanımındaki en büyük tehditlerden biridir.

Ayrıca, YZ'nin suç öncesi, suç anı ve suç sonrası süreçlerdeki rolü, toplumun güvenliği açısından dikkate alınmalıdır. YZ tabanlı güvenlik sistemleri, suçların önlenmesine yönelik önemli bir araç olabilirken bu sistemlerin yanlış kararlar verme ihtimali de bulunmaktadır. Bu nedenle, YZ uygulamalarının etik standartlara ve hukuki çerçevelere uygun olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak YZ'nin hem fırsatlar sunan hem de riskler barındıran bir alan olduğunun altı çizilmelidir.

1. Yapay Zekâ

YZ kavramı farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Örneğin Pirim, YZ'yi, zekâ kavramından ayırarak tanımlamaktadır. Ayrıca, YZ'yi anlayabilmek için öncelikle bilgisayarla beyin arasındaki farklılıklar ve benzerliklerin anlaşılması gerektiğinin altını çizmektedir (Pirim, 2006, s. 86). Kaya ve Engin (2005) ise YZ'nin, insan zihninin işleyişini anlamayı ve buna benzer şekilde çalışan bilgisayar süreçlerini geliştirmeyi amaçlayan bir alan olduğunu vurgulamışlardır. YZ'nin tanımlanmasındaki çeşitlilik, büyük ölçüde YZ'nin çok disiplinli yapısından kaynaklanmaktadır. YZ'yi tanımlayan en basit çerçevede, makinelerin insan benzeri öğrenme, algılama, problem çözme ve karar verme yeteneklerini taklit etme becerisi olarak ifade

edilmektedir. Ancak, farklı alanlarda çalışan araştırmacıların ve uygulamacıların bu yetenekleri kendi ihtiyaçlarına göre yorumlamaları, farklı tanımların ve yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin, bilgisayar bilimleri perspektifinde farklı bir tanım mevcutken psikoloji veya felsefe perspektifinde farklı tanımlamalar mevcuttur.

Literatüre göre, YZ kavramının ilk kez ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. 1950’lerde Alan Turing’in “Makineler Düşünebilir mi?” sorusuyla makine öğrenimi üzerine tartışmalar başlamış ve bu süreç YZ’nin temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır. 1956 yılında John McCarthy, Dartmouth Konferansı’nda ilk kez “YZ” terimini kullanarak bu kavramı literatüre kazandırmıştır (Şenses Aksu, 2023). YZ’nin gelişiminde öncü olan iki önemli isim Alan Turing ve John McCarthy’dır (Arslan, 2020). Bazı kaynaklara göre ise bilgisayarın mucidi olarak bilinen Alan Turing, YZ hikayesini başlatan kişi olarak kabul edilmektedir (Larson, 2022). Slage, YZ’yi “sezgisel programlama” olarak tanımlamıştır. Benzer bir bakış açısıyla Axe, YZ’yi, yalnızca önceden tanımlanmış sorunlara çözümler sunmakla kalmayıp beklenmedik durumlarda da uygun tepkiler üretebilen zeki yazılımlar olarak görmektedir (Nabiyev, 2012). YZ insan davranışlarıyla ilgili özellikler sergilemektedir. Doğal dili işleme, problem çözüme, öğrenme, uyum sağlama ve algılama gibi insan zekâsına özgü nitelikler YZ’de de gözlemlenmektedir (Tecuci, 2012). Özetle, YZ hakkında çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Genel anlamda, bu tanımlamalar insan benzeri zekâ ve düşünme süreçlerini taklit eden teknolojiler geliştirme amacını öne çıkarmaktadır.

Bilgisayarların ve algoritmaların, genellikle insan zekâsı gerektiren öğrenme, mantık yürütme ve problem çözüme gibi görevleri gerçekleştirmek amacıyla kullanılması, YZ olarak tanımlanır (Aras vd., 2021). YZ mantık ve matematik temelinde doğan bir alandır. Teknolojiyle ilişkili olan mantık türüne “Bulanık mantık” denir ve YZ alanında kullanılmaktadır. YZ’de kullanıldığı için “teknoloji mantığı” olarak da adlandırılmaktadır. İnsana benzeyen robotların, bulanık mantıktan faydalanarak en yaygın insan davranışlarını sergilemesi beklenmektedir. Aslında, YZ’nin ortaya koyduğu yeni düzen ya da düzensizlik, bulanık mantığın çok değerli yapısından kaynaklanmaktadır (Gültekin, 2021). Bu çerçevede bulanık mantık, teknolojiye adapte edilmekte ve YZ’nin gelişimine katkı sağlamaktadır. Bulanık mantık ve YZ arasındaki ilişki, özellikle belirsizlik ve karmaşık problemlerin çözümünde oldukça önemlidir. Bulanık mantık, geleneksel ikili mantığın (doğru / yanlış, 1/0) ötesine geçerek belirsiz veya kısmen doğru olan verileri de ele almaktadır. YZ, birçok durumda belirsizlikle ve muğlaklıkla başa çıkmak zorundadır. Tam da bu noktada bulanık mantık, YZ’ye esneklik kazandıran yöntem sunmaktadır.

YZ, insan zekâsı ile bir tutulmamalıdır. YZ, insanlar tarafından belirli bir kapasitede sağlanan verilerle, gerçek dünyayı matematiksel olarak modellemeye çalışır. Bunu, girdilerle ilişkili olduğu varsayılan çıktılar üzerinde çalışarak ve aralarındaki istatistiksel bağlantıları keşfederek gerçekleştirir. İnsanlar ise gözlem ve deneyim yoluyla, kişisel ya da başkalarının tecrübelerinden neden-sonuç ilişkisi kurarak zaman içinde öğrenirler. Buna karşılık, YZ bu öğrenme sürecini, istatistiksel bağlantılar kurarak aynı anda gerçekleştirme yetisine sahiptir. Bu nedenle, insanın öğrenme süreci ile YZ’nin öğrenme süreci hem benzerlikler hem de farklılıklar taşımaktadır (Abanoz Öztürk, 2024 Ara Rapor).

Chul Han (2017), insan ve makinenin “düşünme” biçimlerini şeffaflık kavramı üzerinden tartışarak bu iki düşünme biçimi arasında bir zıtlık olduğunu öne sürmüştür. Ona göre, makinenin düşünme şekli net hesaplamalara ve şeffaflığa dayanırken insanın düşünme tarzı deneyimlere ve çeşitliliğe dayanır.

Aslında heyecanlanma veya derin etkilenme anlamına gelen tin (Geist) kendine karşı asla şeffaf değildir. Kendine karşı şeffaflıktan bir huzursuzluk, derin bir etkilenme doğmaz. Sürekli şeffaflık talebinin temelinde, her türlü olumsuzluktan azade bir dünya ideası, hatta insan ideası yatar. Ama sadece bir makine tamamen şeffaf olabilir. Şeffaf bir iletişim, insanın yapamayacağı, ancak makinelerin becerebileceği bir iletişim olurdu. (Chul Han, 2017, s. 104).

Özetle, insanın düşünce ve duygularında şeffaf olamayacak kadar karmaşık ve derin olduğunu, bu yüzden tam şeffaflık arayışının insana uygun olmadığını savunmaktadır. Ona göre, şeffaf ve net iletişim ancak makineler için mümkündür; insanlar ise doğaları gereği bu tür bir iletişime erişemez.

YZ, genellikle işlevsellik, yetenek ve uygulama alanlarına göre iki ana kategoriye ayrılmaktadır: dar YZ (zayıf YZ) ve geniş YZ (güçlü YZ). Dar YZ, dış müdahale ile çalışan ve belirli komutları yerine getiren, tepkisel yapıya sahip daha basit yazılımlardan oluşur. Geniş YZ ise daha gelişmiş yazılımlar kullanarak otonom bir şekilde karar verebilen ve genellikle “Bilişsel Robot” olarak bilinen daha karmaşık bir YZ türüdür (Benli & Şenel, 2020).

Zayıf YZ, nispeten uzunca bir süredir hayatımızda olan bir kavramdır. Amazon'un satın almış olduklarınıza ve / veya ilgilendiğiniz kategorilere göre bizlere ürün önermesi, Netflix'in daha önce izleme istatistiklerimizi gözeterek bizlere film önermesi ve öneri sistemindeki görsellerde kişiselleştirmeye gitmesi, Spotify'un dinlediğimiz müzikleri gözeterek bize benzer müzikler önermesi uzunca bir süredir hayatımızda olan ve zayıf YZ olarak nitelendirebileceğimiz sistemlerdir. (Binbir, Sevtap, 2021).

Tıbbi görüntüleri analiz etmek için kullanılan bir YZ, sadece belirli algoritmalarla görüntü işleyip yorum yapar; ancak bu dar kapsamın ötesine geçemez. Kendi başına öğrenerek yeni durumlara adapte olan ve insan gibi karmaşık problemleri çözme yeteneği gösteren bir robot, geniş YZ kapsamına girer. Bu YZ türü, sağlık hizmetlerinden savunma sanayine, akıllı şehir planlamasından eğitim sistemlerine kadar geniş bir yelpazede kullanılma potansiyeline sahiptir.

YZ'nin gelişimi, geçmişten aldığı unsurlar ve bu unsurları kendine entegre etmesiyle hız kazanmıştır. Günümüzde birçok alanda kullanılmakta olup gelecekte daha geniş bir kullanım alanına sahip olması planlanmaktadır. Günlük yaşamda, iş yerinde kullanılan bilgisayar tabanlı sistemlerden, ev temizliğinde kullanılan robot süpürgelere, araçlardaki navigasyon sistemlerinden bankacılık işlemlerini yöneten hesaplara kadar birçok alanda YZ sistemlerinden yararlanılmaktadır. YZ, alışveriş sitelerinden telefonlardaki arama uygulamalarına kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir (Özgeldi, 2019). Günümüzde giderek daha önemli bir yer edinen YZ sistemleri, insanların günlük aktiviteleri ve iş rollerinin ötesinde, bakış açıları, eğlence anlayışları ve yaşam tarzları üzerinde de derin etkiler yaratmaktadır (Altun, 2019).

YZ'nin en önemli kullanım alanlarından birisi sanayidir. Sanayi devrimi, buharlı makinelerle başlamış, ardından elektrik ve otomasyon teknolojilerinin gelişimiyle ilerlemiştir. Günümüzde ise akıllı fabrikalar ve robotik üretim süreçlerini içeren Sanayi 4.0 ile devam etmektedir (Kaya, 2021). Sanayi 4.0 devriminin getirdiği faydaların en üst düzeyde kullanılması ve risklerin en aza indirilmesi, toplumsal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. Bu devrim, dünya genelinde hem endüstriyel hem de hizmet sektörlerinde robotlara olan talebi ve arzı hızla artırmaktadır (Fırat & Fırat, 2017).

YZ günümüzde, daha çok bireylerin yaşam kalitesini artırmak amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, arama motorları ve otomatik kelime düzelticiler, günlük yaşamın yaygın birer parçası haline gelmiştir. Ancak YZ'nin faydaları bireysel alanla sınırlı kalmamaktadır. Son bilimsel çalışmalar, YZ'nin şehir planlaması, otonom ulaşım ve akıllı tarım gibi alanlarda en verimli çözümleri sunabildiğini göstermektedir. Bu çözümlerin toplum hayatımıza tam anlamıyla entegre edilememesinin sebebi, YZ'nin bu kullanımının toplumsal düzeni köklü bir şekilde değiştirme potansiyeline sahip olmasıdır (Koroğlu, 2017). Özetle, YZ sanayiden finansa, eğitimden sağlığa, otomasyondan hizmet sektörüne kadar birçok alanda kullanılmakta ve etkisinin belirginleşmesi planlanmaktadır.

2. Suç Kavramı

Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'nın resmî web sitesinde yer alan bilgilere göre, toplumsal düzenin korunması için gerekli hukuki değerlerin bilinçli ve isteyerek ihlaline, *kast* adı verilmektedir. Bu değerleri koruyan kurallara karşı özensizlik *taksir* olarak adlandırılırken bu özensizliği ifade eden insan davranışı ise *suç* olarak tanımlanmaktadır. Suç yalnızca kanunla düzenlenmektedir. Suç, Türk Ceza Kanunu'nda veya ceza hükmü içeren özel kanunlarda yer alan, hukuka aykırı ve cezai yaptırıma tabi eylemlerden oluşur. Suç, bir haksızlıktır; ancak her haksızlık suç sayılmaz (T.C. Adalet Bakanlığı, 2020). Suç, yasa tarafından cezalandırılan veya topluma zarar verdiği ya da tehlikeli olduğu yasa koyucu tarafından kabul edilen ve açıkça tanımlanan eylem ve davranışlardır (Çopur, Ulutaşdemir, & Balsak, 2015).

Suç, toplumsal bir olgudur. Suçluya ait fizyolojik ya da biyolojik özelliklerden ziyade, suç, toplumsal koşulların bir sonucudur ve her toplumda varlığını sürdürür. Bununla birlikte, toplumsal değişime paralel olarak suçun kapsamı, niteliği, suç işleme yöntemleri, suç oranları ve suçla mücadele yollarının da değiştiğini vurgulamak gerekir. Örneğin, bilişim, iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin getirdiği küreselleşme dinamikleri, siber suçlar, çevrim içi dolandırıcılık, kredi kartı ve telefon sahtekârlığı gibi yeni suç türlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda, geleneksel suçlar daha karmaşık şekillerde işlenebilir hale gelmiştir (Yüksel, 2019, s. 5).

Tarihsel süreç boyunca her dönemde varlığını sürdüren suç olgusu, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır (Bingöl, 2022). *Suç* kavramını incelerken başvurulması gereken önemli konulardan birisi *suç sosyolojisi*dir. Suç sosyolojisi, suçun toplumsal boyutlarını inceleyen bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojik olarak açıkça ifade edildiğinde *suç*, toplumsal normların ihlal edilmesi şeklinde ortaya çıkan bir davranıştır (Bingöl, 2022).

Suç, bireyler, toplumlar ve kültürler arasında karmaşık bir etkileşim ağı içinde gelişen bir olgudur. Sosyoloji, suçun kökenlerini anlamak ve suçun toplumsal dinamiklerini çözümlenmek adına bireylerarası, toplumsal / kültürel etkenlere odaklanarak önemli bir perspektif sunar. Bireylerarası etkenler, suçun temelini oluşturan önemli unsurlardan biridir. Bireylerin kişisel özellikleri, psikolojik durumları ve sosyal ilişkileri, suç eğilimini etkiler. Örneğin, çocukluk travmaları, aile içi şiddet ya da psikolojik sorunlar, bireyin suça yönelme olasılığını artırabilir. Bireyin içsel dünyasındaki çatışmalar ve kişisel deneyimler, suç işleme eğilimini şekillendirebilir (Akbaş, 2024).

Suç sosyolojisi, suçun toplumsal ve kültürel kökenlerini anlamaya yönelik bir disiplin olup suçun toplumları etkileyen karmaşık bir olgu olarak farklı boyutlarını incelemeyi amaçlar (Akbaş, 2024). Suç sosyolojisinde çeşitli suç kuramları mevcuttur. Ancak bu makalede suç kuramları detaylı bir şekilde ele alınamayacak olup kısaca konuya değinmekle yetinilecektir. Tüm teoriler, belirli bir bakış açısına ve toplumsal sorunlar ile yapılar temel alınarak geliştirilmiş, kendi içinde yetersizlikler ve eksiklikler barındıran yaklaşımlardır (Güllü, 2014). “Sosyolojik Suç Teorileri”nin öncülerinden bazıları Robert Ezra Park, Emile Durkheim, Walter Reckless, Clifford Shaw, Ernest Burgess ve Frederick Thrasher'dir (Siegel, 2012). Suça sosyolojik bir bakış açısıyla yaklaşan “Sosyal Süreç Teorileri”, suçlu ve sapkın davranışların bir nesilden diğerine, bir topluluktan diğerine, bir gruptan başka bir gruba ya da bireyler arasında öğrenme ve kültürel aktarım yoluyla geçtiğini savunan teorilerdir. Nötrleştirme teknikleri kuramlarına göre, bu yaklaşım, bireylerin toplumsal norm ve değerlere tamamen kayıtsız kalmamalarına rağmen neden hala suç işlediklerini açıklamaya çalışır (Bingöl, 2022).

Özetle, birden fazla suç kuramı bulunmaktadır ve suçu farklı perspektiflerden ele almaktadırlar. Modern toplumun değişen şartları ile birlikte suç kuramlarına eleştiriler getirilmiş ve genişletilmesi gerektiği literatürde sıklıkla vurgulanmıştır.

3. Hukuksal ve Etik Tehditler: Yapay Zekânın Suçta Kullanımı ve Geleceği

Metnin bu bölümünde, YZ sistemlerinin suçun önlenmesi ve suça karışması gibi konular kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bağlamda, YZ'nin mevcut hukuki düzenlemelere tabi olup olmadığı derinlemesine analiz edilecek, YZ'nin suçla ilişkili kullanımı açısından etik problemlere dikkat çekilecektir. Ayrıca, mevcut yasal çerçevelerle birlikte önerilen yeni düzenlemeler değerlendirilerek bu teknolojilerin toplumsal ve hukuki etkileri üzerinde durulacaktır.

Yüz tanıma sistemleri ve otonom silah sistemlerinin kötü niyetli kişiler tarafından kullanılması durumu, askeri ve sivil alanlarda büyük riskler doğurabilecektir. Bu bağlamda, YZ'nin suçta kullanılma riski, sadece bireylerin değil, uluslararası güvenlik ve etik standartların da yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. YZ'nin suçla ilişkisini düzenleyen hukuki çerçeve henüz tam anlamıyla oluşmamış olsa da çeşitli ülkeler bu konuda adımlar atmaktadır. Uluslararası düzeyde, YZ'nin suçta kullanılmasının önüne geçmek için standartlar ve düzenlemeler geliştirilmektedir. Yapay Zekâ Tüzüğü (AI Act-Tüzük)'ne göre Avrupa Konseyi tarafından belirtilen güvenli, güvenilir ve etik YZ'nin geliştirilmesinde Birliğin küresel lider olma hedefi desteklenmektedir ve Avrupa Parlamentosu tarafından özellikle talep edilen etik ilkelerin korunmasını sağlamak amaçlanmaktadır (Commission, COM (2021) 206 final, 2021/0106 (COD)). Tüzüğün ilk taslağı, yüz tanıma teknolojilerinin temel haklar ve insan haklarına yönelik oluşturabileceği kabul edilemez riskler nedeniyle bu teknolojiyi tamamen yasaklamayı öngörmektedir. Ancak, son taslakta bu yasak bir ölçüde gevşetilmiş gibi görünmektedir (Gültekin-Várkonyi, 2024 Ara Rapor). Gültekin-Várkonyi, özellikle yüz tanıma teknolojilerinin etik ve insan haklarına uygun olacak şekilde kullanımını artırmak amacıyla düzenlenmesi gerektiğinin altını sıklıkla çizmiştir. YZ'nin etik ve hukuki sorunlarını ele almak, sadece teknoloji geliştiricileri değil, aynı zamanda yasama organları ve toplumun tüm kesimleri için önemli bir görevdir. YZ sistemlerinin nasıl çalıştığını anlamak, olası riskleri ve etik sorunları minimize etmek için gereklidir. Ayrıca, YZ'nin tasarım aşamasında etik prensiplere uyulması, sistemlerin güvenliğini ve toplum üzerindeki etkilerini iyileştirebilir. Etik açıdan, YZ sistemlerinin tasarımında şeffaflık, hesap verebilirlik ve insan haklarına saygı, temel ilkeler olarak benimsenmelidir. YZ'nin suça karışmasını önlemek için algoritalarda insan denetiminin sağlanması, eğitim ve denetim mekanizmalarının oluşturulması önem taşımaktadır.

YZ sistemlerinin suça karışmasının yanı sıra suçun önlenmesinde kritik öneme sahip olduğu vurgulanmalıdır. YZ gibi ileri teknolojik araçlar, suçları önceden tespit etme ve engelleme konusunda önemli bir etkiye sahip olabilir. YZ, suç faaliyetlerini belirleme, analiz etme ve bildirme konusundaki yetenekleriyle büyük bir potansiyele sahiptir. YZ'nin veri analizi, tahmin becerileri, sosyal medya izleme, gözetim sistemleri, ses analizi gibi yetenekler sayesinde suçu önlemesi mümkündür. Suçun önlenmesi alanında YZ'nin ihbar kapasitesi çeşitli avantajlar sunsa da bu durum bazı sınırlamalar ve hukuki sorunları da beraberinde getirir. Öncelikle, YZ'nin doğruluk oranı ile yanlış pozitif ve negatif sonuçlar üretme riski göz önünde bulundurulmalıdır. Yanlış bir ihbar, masum bireylerin haksız yere suçlanmasına, lekelenmeme hakkının ihlaline veya gizlilik haklarının zedelenmesine yol açabilir. Bu nedenle, YZ'nin kullanımı sırasında doğruluk oranının maksimum düzeye çıkarılması ve hukuki güvencelerin sağlanması büyük önem taşır (Varlı, 2023).

Örneklendirilmesi gereken konu suç tespitinde YZ araçlarının kullanılmasıdır. Örneğin, Amerika'da 2013 yılından bu yana aktif olarak kullanılan Predpol yazılımı, polis kayıtlarına erişimin yanı sıra polislerin doğru zamanda doğru yere ulaşmalarını sağlamaktadır. Bu yazılım, suçun ne zaman ve nerede işleneceğini öngörebilme kapasitesine sahiptir (Akkuş, 2019). RAND

Corporation tarafından yayınlanan rapora göre tahmine dayalı polislik yöntemleri 4 genel kategoriye ayrılmaktadır:

1. Suçları Tahmin Etme: Suçların yoğunlaşabileceği yer ve zamanları önceden belirlemeye yönelik tekniklerdir.
2. Suçluları Tahmin Etme: Gelecekte suç işleme potansiyeli olan bireyleri saptamaya çalışır.
3. Faillerin Kimliğini Tahmin Etme: Suç profilleri oluşturarak belirli suçları muhtemel failerle eşleştirir.
4. Mağdurları Tahmin Etme: Suçun kurbanı olabilecek grupları veya bireyleri tanımlamayı amaçlar (Walter L. Perry, 2013).

Amerika'da kullanılan Predpol yazılımı ile Almanya ve İsviçre gibi bazı Avrupa ülkelerinde kullanılan Precobs yazılımı, potansiyel suç mahallini ve failleri tespit etmeye yönelik YZ araçları arasında yer almaktadır (Abanoz Öztürk, 2024 Ara Rapor). Abanoz Öztürk çalışmasında suç konusunda tasarlanan YZ araçlarını detaylı bir şekilde değerlendirmiş olup çalışma sonucunda çeşitli bulgular elde etmiştir. Çalışmanın sonucunda, suç davranışını öngörmeye yönelik YZ araçlarının, kişilerin somut bir suçu işlemesinden ziyade geçmiş verilerine dayanarak risk teşkil eden özellikleri belirleyip kişileri gruplandığı, böylece kolektif bir sorumluluk yarattığını belirtmiştir. Bu sistemde, bireyler topluma uyumluluklarına göre değerlendirilmekte ve benzer özellikler taşıyan diğer suç işlemiş kişilerle gruplandırılmaları, o bireylerin de suç işleme riski taşıdığı varsayımına dayandırılmaktadır. Bu durum, ceza sorumluluğunun şahsiliği ve masumiyet karinesi ilkelerine aykırı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, eksik veya hatalı veriler nedeniyle algoritmaların ön yargılı ve ayrımcı sonuçlar üretebildiği bulgularına yer verilmiştir. YZ araçlarının “kara kutu” haline gelmesi halinde ise nasıl çalıştıklarının anlaşılamayacağı ve yazılımı üretenin bile açıklayamayacağı bağlantıların, adil yargılanma ilkesi ve savunma hakkı açısından sorun yaratabileceğini tespit etmiştir. YZ, suça karışma potansiyeli, suç tespiti gibi konularla ilgili etik ve hukuki sorunlarıyla birlikte gelmektedir. Bu teknolojilerin gelişimiyle, toplumsal güvenliği ve etik değerleri korumak için güçlü düzenlemeler ve standartlar oluşturulmalıdır. YZ'nin sağladığı avantajların yanı sıra, bu risklere karşı da proaktif bir yaklaşım benimsemek, daha güvenli ve adil bir toplum oluşturmanın anahtarı olabilecektir.

YZ alanında farklı uzmanlıklar ve çalışma alanları olduğundan, bu teknoloji üzerinde çalışan uzmanlar bile YZ sistemlerinin tüm işleyişine tamamen hâkim olamayabilirler. Bu, YZ'nin özellikle karmaşık ve kritik kararlar alması gereken durumlarda önemli bir denetim sorununu beraberinde getirir. Örneğin, bir YZ sistemi suç işleme potansiyeli olan bireyleri ya da durumları analiz edip ihbar etme görevini üstlendiğinde, onun yanlış karar verme ihtimali, yanlış pozitif veya yanlış negatif sonuçlar üretme riski, önemli bir endişe kaynağı haline gelir.

Gerçeğin hızla dijitalleşmesi, gerçeği kuran şeye teknik erişimi de hızlandırır, aynı şekilde bu erişimi gerçekleştiren dillere erişim de hızlanır ve bilgi bu yolla da üretilmiş olur. Artık zorunlu olan geçiş bu alanda gerçekleşir. Uzman ise bu alanla profesyonel olarak en yakından iştigal eden kişidir. Bilgi işleme düşüncesi, uzmana daha en başından bir mantık ve dil bahşetmiş, gerçeğin her bir vasfını formüllere dökmesini uzmanlığın hızla her alana, her şeyden önce de politikaya nüfuz etmesine yarayan araçlar sağlamıştır. Modern uzman gerçeği gündelik anlarda –veya bu anların ardışıklığında– şekillendirecek araçlara sahip olan kişidir, geleceğe dönük tercihlere açık bir perspektif içinde ise pek bir gücü yoktur. (Balandier, 2023, s. 166-167).

İnsan uzmanlarda olduğu gibi, YZ sistemlerinin de dar uzmanlık alanlarına göre tasarlandığını varsayarsak sistem bir alana odaklandığında diğer önemli verileri göz ardı edebilir. Tıpkı bir kol uzmanının kalple ilgili bir sorunu gözden kaçırabileceği gibi, bir YZ sistemi de sadece belirli bir veri setine veya modele odaklanarak suçla ilişkili karmaşık ve çok yönlü

durumları doğru bir şekilde değerlendiremeyebilir. Bu da YZ'nin suç tespiti ve önlenmesinde hatalı ihbarlarda bulunmasına veya tehlikeli durumları göz ardı etmesine neden olabilir. Bu çerçevede, “uzman iktidarı” kavramı da önem kazanmaktadır. YZ sistemlerinin hangi suç unsurlarını tanımlayacağı ve nasıl hareket edeceği büyük ölçüde bu sistemleri geliştiren uzmanlar tarafından belirlenir. Tıpkı psikiyatride bir doktorun hastanın ruh sağlığı konusunda nihai otorite olması gibi, YZ alanında da uzmanlar sistemin hangi suçları veya suçluları “göreceğini” belirleyen bir güç ve otorite sahibidir. Bu, YZ'nin tarafsızlığını sorgulamamıza yol açar ve suçla mücadelede YZ kullanımının denetlenebilir, şeffaf ve güvenilir bir yapıya kavuşturulmasının gerekliliğini ortaya koyar.

İleri düzey YZ algoritmaları, siber saldırılar, dolandırıcılık ve kişisel verilerin çalınması gibi suçlarda etkili olabilir. Bu tür uygulamalar, YZ'nin suça karışma ihtimalini en belirgin şekilde göstermektedir. Büyüksağış (2021) çalışmasında, kişisel verilerin YZ tarafından izinsiz depolanması, işlenmesi ve paylaşılmasının, temel haklara zarar verebileceğini ve ayrımcılığa yol açabileceğini vurgulamıştır. Yine aynı çalışmada, KVKK'nin revize edilmesi gerektiğini, ihlallerin sonuçlarının bu şekilde telafi edileceğini aynı zamanda da veri sorumlularının ve veriyi işleyenlerin, algoritmik kararları insan denetiminden geçirmeye teşvik edeceğinin altını çizmiştir. Bu şekilde, ayrımcılık riskini azaltmak amacıyla önemli kararların makine ve insan iş birliğiyle alınmasını sağlayacak hibrit bir model oluşturulmasının özendirileceğini vurgulamıştır (Büyüksağış, 2021). Bu doğrultuda düşünüldüğünde, kişisel verilerin YZ kaynaklı ihlal edilmesi sonucunda suç işlenebilecektir. Bu durum ise özel hayatın gizliliğine tehlike teşkil edebilecek ve toplumsal düzeni bozabilecektir. Aynı zamanda hukuki ve etik problemler gündeme gelebilecektir. Özellikle, bireylerin mahremiyet ihlali, güven erozyonu, ayrımcılık riski, şeffaflık eksikliği, bilgi manipülasyonu gibi problemler örnek verilebilir.

Kişisel Verileri Koruma Kurumu tarafından hazırlanan “Yapay Zekâ Alanında Kişisel Verilerin Korunmasına Dair Tavsiyeler” adlı rapora göre, YZ'nin, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruyarak kişisel verilerin korunması çerçevesinde doğru şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Kişisel veri işleyen YZ çalışmaları, 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve ikincil mevzuata uygun olmalıdır. İnsan hakları ve onurunun korunması ön planda tutulmalı, kişisel veri işlemede hukuka uygunluk, dürüstlük, ölçülülük, hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkelerine uyulmalıdır (KVKK, 2022). Tablo 1’de dil modellerinin şeffaflık oranları yer almaktadır.

Tablo 1. Dil modelleri şeffaflık oranları

Foundation Model Transparency Index Scores by Major Dimensions of Transparency, May 2024
Source: May 2024 Foundation Model Transparency Index

	ADEPT	AIZI kobs	ALPHA ALPHAS	amazon	ANTHROPIC	servicenow	Google	IBM	Meta	Microsoft	MISTRAL AI	OpenAI	stability ai	WRITER	Average
	Fuyu-8B	Jurassic-2	Luminous	Titan Text Express	Claude 3	StarCoder	Gemini 1.0 Ultra	Granite	Llama 2	Phi-2	Mistral 7B	GPT-4	Stable Video Diffusion	Palmyra-X	
Data	0%	60%	40%	0%	10%	100%	0%	60%	40%	40%	20%	20%	40%	50%	34%
Labor	0%	43%	71%	14%	14%	100%	29%	43%	29%	100%	100%	14%	100%	43%	50%
Compute	14%	86%	100%	0%	14%	100%	14%	100%	71%	57%	14%	14%	43%	86%	51%
Methods	0%	100%	100%	50%	75%	100%	75%	100%	75%	100%	100%	50%	75%	100%	79%
Model Basics	83%	100%	100%	83%	50%	100%	83%	100%	100%	100%	100%	50%	100%	100%	89%
Model Access	100%	67%	100%	67%	67%	100%	67%	67%	100%	100%	100%	67%	100%	33%	81%
Capabilities	80%	80%	100%	80%	100%	100%	80%	60%	100%	100%	100%	100%	60%	100%	89%
Risks	0%	57%	57%	43%	86%	100%	43%	71%	71%	29%	14%	57%	14%	14%	47%
Mitigations	0%	40%	20%	20%	40%	0%	40%	80%	60%	0%	60%	60%	0%	20%	31%
Distribution	57%	86%	100%	57%	86%	100%	57%	86%	71%	71%	71%	71%	86%	71%	77%
Usage Policy	40%	100%	100%	80%	100%	100%	100%	40%	40%	100%	40%	80%	60%	80%	76%
Feedback	67%	100%	67%	33%	33%	100%	67%	67%	33%	67%	67%	33%	67%	33%	60%
Impact	29%	29%	29%	0%	14%	14%	29%	0%	14%	0%	14%	14%	14%	14%	15%
Average	36%	73%	76%	41%	53%	86%	53%	67%	62%	66%	62%	49%	58%	57%	

Kaynak: Stanford University, “The Foundation Model Transparency Index”, <https://crfm.stanford.edu/fmti/>, E.T: 26.10.2024 (The Foundation Model Transparency Index, 2024)

Tablo 1 incelendiğinde Veri (Data), Riskler (Risks) ve Etkiler (Impact) boyutlarında oranlar oldukça düşüktür. Bu durum, çoğu modelin verilerinin kaynakları veya potansiyel risk ve etkiler hakkında yeterince bilgi sunmadığını göstermektedir. Modellerin genel şeffaflık ortalaması %47 olarak görünmektedir. Bu, genel olarak iyileştirme potansiyeli olabileceğini göstermektedir. Özellikle veri, riskler ve etkiler gibi daha düşük puan alan alanlarda şeffaflık artırılabilir. Şeffaflık seviyeleri, modelin güvenliği, toplumsal etkisi ve kullanıcı tarafından nasıl kullanılabileceği konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Şeffaflık oranlarının düşük olduğu alanlarda, model kullanıcılarının daha fazla bilgiye ihtiyaç duyabileceği anlaşılmaktadır.

YZ sistemlerinin suça karışma potansiyeli, teknik hatalar, algoritma ön yargıları ve sistemlerin zayıf noktalarından kaynaklanabilecektir. Örneğin, bir otonom araç, yazılım hatası veya algoritma yanlılığı nedeniyle kazalara neden olabilir. Bu tür durumlar, YZ sistemlerinin sorumluluğunu ve hukuki yükümlülüklerini sorgulatmaktadır. Otonom araçların neden olduğu bir kaza veya anlaşmazlık durumunda sorumluluğun kimde olduğu problemi, ancak yasal düzenlemelerle çözülebilecektir (Bayındır, 2021). Bayındır aynı çalışmada, araçları seviye 0 ile seviye 5 arasında değerlendirmiştir. Seviye 0 otonom sistemin olmadığı günümüzdeki birçok aracı kapsamaktadır. Seviye 1, 2, 3 ve 4 otonom sürüş sistemlerinde, araçta bir insan sürücünün bulunması gerekirken seviye 5 tam otonom bir sistem olarak tanımlanır ve sürücüye ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu doğrultuda da ilk 4 seviyenin mevcut mevzuata uygun olduğunu belirtmiştir. Çalışma genelinde otonom araçların kaza durumlarındaki sorumluluk dağılımını ele almıştır. Araç sürücünün kontrolünderken kaza olursa klasik olarak sürücü sorumlu tutulmaktadır. Ancak araç tam otonom durumdayken kaza meydana gelirse bu durumda araç üreticisinin sorumlu tutulabileceğini belirtmiştir. Fakat, araç üreticisinin her durumda sorumlu tutulması, teknolojinin gelişimini olumsuz etkileyebileceğinden, sorumluluğun paylaşılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, zorunlu mali sigortanın kapsamının otonom araçları da içerecek şekilde genişletilmesi gerektiği ve mevzuatta değişiklik yapılmasının faydalı olabileceğini ifade etmiştir. Yan ürün üreticisinin sorumluluğuna dair bir düzenleme olmadığını ve bu konuda hukuki mevzuatın güncellenmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Bayındır, 2021).

Çekin (2018) ise çalışmada, gelişen teknolojilerin karmaşıklığı ve yazılımların hata riski nedeniyle üreticilerin ürün sorumluluğunun arttığını belirtmiştir. Bu sebeple, üreticilerin yeni teknolojilerle ilgili ürünlerini tanıtırken potansiyel tehlikelere de dikkat çekmelerinin önem taşıdığını vurgulamıştır. Üreticinin, otomasyon sistemini siber saldırılardan korumak için tüm önlemleri alması gerekliliğinin altını çizmiştir. Aksi takdirde, yeterli koruma sağlamayan araçların hatalı olarak değerlendirileceğini vurgulamanın yanı sıra, aracın işlevsel ve güvenli olabilmesi için dış müdahalelere karşı korunmasının zorunluluğunu belirtmiştir (Çekin, 2018). Sonuç olarak otonom araç teknolojilerinin gelişimi, hukuki sorumluluk ve yükümlülüklerin yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. YZ sistemlerinin hataları ve ön yargıları, bu sistemlerin kazalara yol açabilme potansiyeli nedeniyle, sorumluluğun paylaşımı önem kazanmaktadır. Otonom araçların kaza durumunda üreticinin, yan üreticisinin ve ilgili tarafların sorumluluğunu düzenleyen yasal çerçevelerin oluşturulması elzemdir. Ayrıca, zorunlu mali sigorta gibi mevcut sigorta sistemlerinin otonom araçları da kapsayacak şekilde genişletilmesi, bu tür teknolojilerin güvenli bir şekilde gelişmesini destekleyecektir. Teknoloji firmalarının ürünlerinin potansiyel risklerini açıkça belirtmesi ve siber güvenlik tedbirlerini en üst düzeyde sağlaması da toplum ve birey güvenliği için kritik önemdedir.

Caldwell ve arkadaşları (2020) gerçekleştirdikleri çalışmada, yüksek endişe uyandıran suçlar, orta derecede endişe uyandıran suçlar, düşük endişe uyandıran suçlar olmak üzere üç grup şeklinde YZ ve suç ilişkisini ele almışlardır. Bu bağlamda yüksek endişe uyandıran suçlar,

sesli / görsel taklit, silah olarak kullanılan sürücüsüz araçlar, kişiye özel kimlik avı, YZ kontrollü sistemleri bozma, büyük çaplı şantaj, YZ tarafından yazılmış sahte haberler olarak sıralanmıştır. Orta derecede endişe uyandıran suçlar, *Askeri robotların kötüye kullanılması, yetersiz teknoloji ürünleri, eri zehirlenmesi, öğrenme tabanlı siber saldırılar, otonom saldırı dronları, çevrim içi tahliye, yüz tanıma sistemlerini yanıltma, piyasa saldırıları* olarak sıralanmıştır. Düşük endişe

uyandıran suçlar ise *ön yargı istismarı, hırsız botlar, YZ'yi atlatma, YZ destekli sahte yorumlar, YZ destekli takip, sahtekârlık* olarak sıralanmıştır (Caldwell, Andrews, Tanay, & Griffin, 2020). Bu suçların hukuki ve etik sonuçlarını değerlendirirken YZ kullanımıyla ortaya çıkabilecek tehditlerin bireyler, toplum ve hukuk sistemi üzerinde karmaşık etkiler yaratabileceğini söylemek mümkündür. Hukuki açıdan, yüksek endişe uyandıran suçlar kategorisindeki suçların, genellikle büyük ölçekli zarar, terör ve ciddi suç geliri sağlama potansiyeline sahip olduğu vurgulanmalıdır. Sesli / görsel taklit, YZ kontrollü sistemleri bozma gibi faaliyetler dolandırıcılık, kimlik hırsızlığı, siber saldırı suçları kapsamında değerlendirilmektedir ve ağır cezalar öngörülebilir. Silah olarak kullanılan sürücüsüz araçlar, terörizm ve kasten adam öldürme gibi suçlarla bağlantılı olacağından ulusal güvenlik yasaları kapsamında daha ağır ve hızlı yanıtlar gerektirmektedir. Bu gibi durumlar için yasaların, YZ'nin suçlarda kullanılmasını engellemeye yönelik düzenlemeler içerecek şekilde güncellenmesi önem taşımaktadır. Etik açıdan düşünüldüğünde, büyük çaplı şantaj ve kişiye özel kimlik avı gibi suçlar, bireylerin mahremiyeti ve güvenliği üzerinde derin etik kaygılar doğurabilir. YZ'nin bu tür zararlara olanak tanıyacak şekilde kötüye kullanılmasını önlemek için teknoloji geliştirenlerin ve kullanıcıların etik rehberlik ve sınırlamalarla yönlendirilmesi önem taşıyacaktır. Ayrıca YZ tarafından yazılmış sahte haberler, bilgiye erişim ve bireylerin doğru bilgilenme hakkını tehdit ederek toplumun güvenilir kaynaklara olan güvenini zedeleyebilir.

Sonuç olarak YZ'nin sınırsız potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda daha kapsamlı bir düzenleme ve sürekli güncellenen bir hukuk sistemi gerekli olabilecektir. YZ'nin suç amacıyla kullanılması, yalnızca suç işleyenlerin değil, aynı zamanda bu teknolojileri sağlayan şirketlerin de sorumluluğuna odaklanılmasını gerektirmektedir. Etik açıdan, toplumsal fayda ve zarar dengesi önemlidir; bu nedenle hem kullanıcıların bilinçlendirilmesi hem de teknolojinin etik kullanımını destekleyen rehberler geliştirilmesi elzemdir.

Son olarak YZ sayesinde işlenen gerçek suç olaylarından bahsetmek, konunun kapsamını vurgulamak açısından önemlidir. YZ, kimlik avı, derin sahtecilik, finansal dolandırıcılık ve bilgi hırsızlığı gibi suçların daha sofistike ve inandırıcı bir şekilde işlenmesine olanak tanımaktadır. Bu tür suçlar, YZ teknolojilerinin kötüye kullanılabilmesini ve bu durumun hukuki, etik ve güvenlik açısından ciddi riskler doğurabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, YZ'nin sunduğu avantajların yanında, olası tehditlere karşı farkındalık ve güvenlik önlemlerinin artırılması gereklidir.

New York'ta yaşanan bir olay, YZ uygulamalarının hukuk gibi hassas alanlarda nasıl kullanılması gerektiğine dair önemli bir tartışma yaratmıştır. Davanın bir tarafının avukatları, dilekçe hazırlama sürecinde ChatGPT'yi kullanmış ve uygulamanın sunduğu bilgileri doğrulamadan, doğrudan mahkemeye sunmuştur. ChatGPT, kendisine verilen talebe yanıt olarak bazı örnek yargı kararları üretmiştir, ancak bu kararlar gerçekte mevcut değildir. Avukatlar, ChatGPT tarafından üretilen bu kararları mahkemeye sunduklarında, olayın gerçek dışı olduğu ortaya çıkmıştır.

Mahkeme, avukatların bu ihmalkâr davranışlarını dikkate alarak hem dilekçeyi hazırlayan iki avukata hem de onların çalıştığı hukuk bürosuna 5.000 dolar para cezası vermiştir. Bu olay, YZ araçlarının, özellikle güvenilirliği çok önemli olan hukuki belgelerde dikkatle ve doğrulama yapılarak kullanılması gerektiğini gösteren bir örnek olarak öne çıkmıştır. Aynı zamanda, YZ'nin sunduğu bilgilerin her zaman doğru veya geçerli olmayabileceğine dikkat çekmiştir ve bu durum, hukuki sorumluluk açısından ciddi sonuçlar ortaya koymuştur (Merken, 2023).

Hong Kong'da meydana gelen bir olayda, bir finans çalışanı, İngiltere'deki şirket merkezinde görev yapan finans müdüründen 25,6 milyon dolarlık bir transfer talebi içeren bir mesaj almıştır. İlk başta bu mesajın bir kimlik avı girişimi olabileceğinden şüphelenen çalışan, yine de emin olmak amacıyla şirketin finans müdürü ve tanıdığı diğer iş arkadaşlarıyla görüntülü görüşmeler yapmıştır. Ancak daha sonra, bu görüşmelere katılan kişilerin derin sahtecilik

teknolojisiyle oluşturulmuş sahte görüntüler olduğu anlaşılmıştır. Çalışan, durumu ancak merkez ofise irtibata geçtikten sonra fark edebilmiştir, fakat o sırada istenen para çoktan transfer edilmiştir ve dolandırıcılık gerçekleştirilmiştir (Sheng, 2024).

Bu gibi durumların engellenmesi amacıyla belli önlemler alınması gerekmektedir. Prof. Dr. Kırık, siber korsanların kişisel verileri ele geçirmek amacıyla orijinal web sitelerinin birebir kopyalarını oluşturduğunu belirtmiştir. Bu tür “şeytani ikiz” olarak adlandırılan kopya siteler, kullanıcıları sahte sayfalara yönlendirerek veya SMS ve e-postalar yoluyla kandırarak verilerini çalmaktadır. Banka, e-ticaret ve e-devlet gibi yaygın platformların sahte versiyonlarına bilgi giren kullanıcıların, farkında olmadan tüm kişisel verilerini saldırganların eline geçirmiş olduklarını ifade etmiştir. Cihaz güvenliği için uygulama güncellemelerinin önemini vurgulayan Prof. Dr. Kırık, aynı zamanda şifre güvenliği için çift faktörlü doğrulamanın aktif edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Çift faktörlü doğrulamanın, şifrenin başkalarının eline geçmesi durumunda bile SMS kodu gibi ek güvenlik katmanlarıyla koruma sağladığını da belirtmiştir (TRT, 2024). Son olarak ülkemizde, mevcut verilerin başka bir yere iletilmesi, Türk Ceza Kanunu’nun 244. maddesinin 2. fıkrası kapsamında suç teşkil etmektedir (T.C Resmi Gazete, 2004).

Bu gibi durumlara, daha katı ve yasal düzenlemelerin getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Siber saldırılarla ilgili cezalar artırılarak caydırıcılık sağlanabilir. Kişisel verilerin korunması hakkında mevcut yasal çerçevenin genişletilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, veri ihlali durumlarında firmaların hızlı bildirim yapması ve sorumluluk almasının zorunlu hale getirilmesi önem taşımaktadır. Etik açıdan, bireylerin dijital güvenlik konularında bilinçlenmesi oldukça önem taşımaktadır. Kamu hizmetleri ve özel şirketler, kullanıcılarına bilgi güvenliği hakkında düzenli olarak eğitimler ve bilgilendirici kampanyalar sunabilirler. Başka bir açıdan, sosyal mühendislik saldırılarına karşı kullanıcıların nasıl davranmaları gerektiği, hangi tür bağlantılara tıklamamaları gerektiği gibi konularda kamu spotları veya ücretsiz eğitimlerin sağlanması önemlidir.

İspanya’nın Badajoz kentinde, 15 çocuk, kız çocuklarının görüntülerini sosyal medyadan almış ve YZ ile uygunsuz hale getirmişlerdir. 15 çocuk, görüntüleri manipüle etmek ve yaymakla ceza almışlardır. Badajoz Çocuk Mahkemesi, bu çocukları çocuk pornografisi ve ahlaki bütünlüğe karşı suçlardan sorumlu bulmuştur ve her birine bir yıl süreyle denetimli serbestlik cezası vermiştir. Mahkeme, bu denetimli serbestlik tedbirinin, cinsel duygusal eğitim, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sorumlu kullanımı, eşitlik ve toplumsal cinsiyet farkındalığı gibi konularda eğitim içerikleri ile desteklendiğini vurgulamıştır (Demiroğlu, 2024). YZ teknolojilerinin kötüye kullanımını ve dijital içeriklerin manipülasyonunu engellemek için geniş kapsamlı hukuki düzenlemelerin yapılması önem taşımaktadır. Bu gibi düzenlemelerle, kişilerin izni olmadan dijital içeriklerinin değiştirilmesini ve paylaşılmasını yasaklayarak izin dışı içerik oluşturma ve paylaşmaya ciddi yaptırımlar getirilmelidir. Çocukların dijital mahremiyet hakları hakkında hem ailelere hem de çocuklara bilgilendirme yapılması, bu tür ihlallerin önlenmesine yardımcı olabilecektir. Sosyal medya şirketlerinin bu tür içerikleri tespit etme ve hızlıca kaldırma sorumluluğunu yerine getirmemesi durumunda idari para cezaları gibi yaptırımlar uygulanması önem taşımaktadır. Çocuklar ve gençler için zorunlu eğitim programları kapsamında dijital etik ve sorumlu teknoloji kullanımı gibi konulara yer verilmesi faydalı olabilecektir. Bu eğitimlerde, YZ’nin sorumlu kullanımı, dijital etik, mahremiyet ve toplumsal cinsiyet farkındalığı gibi konulara odaklanılması gerekliliği dikkat çekmiştir.

YZ ile işlenebilecek suçların geleceğine dair bazı önemli hukuki ve etik tehditler öngörülmektedir. YZ’nin hızla gelişmesi, hem yasal düzenlemeleri zorlamakta hem de toplumsal etik değerler üzerinde çeşitli tehditler oluşturmaktadır. YZ, kimlik avı ve sosyal mühendislik saldırılarını daha hedefli ve etkili hale getirebilecektir. Hukuki açıdan, bu tür kişiye özel saldırıları düzenleyen kişilerin yargılanması ve sorumlu tutulması güçleşebilecektir. Ayrıca, bu tür saldırılarda mağdurların tazminat hakkının korunması da zorlaşabilecektir. YZ’nin kendi başına karar verebildiği veya eylemlerini özerk olarak gerçekleştirebildiği durumlarda sorumluluk tartışmaları doğabilir. Bir YZ sisteminin bir suça neden olması durumunda sorumluluğun kime

ait olacağı net bir şekilde belirlenmelidir. Bu bağlamda, YZ'nin geliştirilmesinden sorumlu olan kişiler veya şirketler mi, yoksa YZ'yi kullananlar mı sorumlu tutulmalıdır? Gelecekte olası sorunları önlemek için bu soruların netleştirilmesini sağlayacak yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Aydın (2023) çalışmasında, teknoloji etiğini kapsamlı bir şekilde ele almış ve bilim ile teknolojinin etik rehberliğinde ilerlemesi gerektiğini vurgulamıştır. YZ'nin insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerine, doğal kaynakların tükenme riskine, artan eşitsizliklere, kişisel verilerin kötüye kullanılmasına ve mahremiyet ihlallerine dikkat çekerek bu etik sorunlara çözümler bulunmasının önemini sıkça dile getirmiştir. YZ ile kişisel verilerin izinsiz olarak toplanması, işlenmesi ve yayılması, mahremiyet hakkı üzerinde ciddi tehditler oluşturmaktadır. Mahremiyetin korunması için kişisel veri güvenliğine yönelik yasal düzenlemeler yapılmış olsa da YZ'nin gelişimiyle birlikte bu düzenlemelerin daha kapsamlı hale getirilmesi önem taşımaktadır.

YZ sistemleri, yanlış veya ön yargılı veri setleriyle beslendiğinde, toplumsal ayrımcılığı pekiştirebilecektir. Özellikle eğitim, sağlık ve istihdam, adalet gibi alanlarda eşitsizlikleri artıran kararlar verebilecektir. Bu durum etik açıdan, sosyal adalet ve eşitlik değerlerini zedeleyerek toplumsal yapıyı olumsuz etkileyebilecektir. Türkçetin (2021, s. 70), YZ ile ilgili adalet tartışmalarının büyük ölçüde algoritmik adalet etrafında şekillendiğini vurgulamıştır. YZ sistemlerinin tasarım ve uygulama süreçleri, bireylere, topluluklara veya gruplara karşı adaletsizlik yaratmamalıdır.

YZ ile oluşturulan sahte içerikler (örneğin, deepfake videolar) bireylerin itibarını zedeleyebilir. Bu tür etik ihlaller, bireylerin onurunu koruma ilkesine aykırıdır ve yanlış bilgilerin yayılmasına yol açarak toplumda yanlış yargılar oluşmasına neden olabilecektir. YZ'nin insanlarla güven ve adalet içinde çalışabilmesi, şeffaflık, sorumluluk ve hesap verebilirlik ilkelerine dayanan sağlam bir etik temel üzerine kurulmasıyla mümkün hale gelebilir (Yeşilkaya, 2022). YZ'nin insanlık yararına hizmet etmesi için her zaman insan kontrolünde olması gereklidir. Ancak, özerklik kazanan sistemlerin yanlış kararlar vermesi veya zararlı davranışlarda bulunması, etik olarak kabul edilemez sonuçlara yol açabilir.

Özetle YZ, suçun önlenmesi ve suçla mücadelede hem fırsatlar hem de riskler barındırmaktadır. Suç önleme açısından, YZ sistemleri büyük miktarda veriyi analiz ederek potansiyel suç faaliyetlerini öngörebilir, riskli bölgeleri veya bireyleri belirleyebilir ve yetkilileri zamanında uyarabilir. Bu durum, polis ve güvenlik birimlerinin suçları gerçekleşmeden önce önlem almasına olanak tanır. Ancak, YZ'nin suç amaçlı kullanım riski de göz ardı edilmemelidir. Kötü niyetli kişiler tarafından YZ, sahte kimlik üretiminden siber saldırılara veya sosyal mühendislik yöntemleriyle yapılan dolandırıcılıklara kadar çeşitli yasa dışı faaliyetlerde kullanılabilir. Bu nedenle, YZ'nin suçla mücadelede doğru ve etik bir çerçevede kullanılması için hukuki düzenlemeler ve denetim mekanizmaları önem taşımaktadır.

Sonuç

YZ'nin suç önleme ve suç işleme alanlarında sağladığı yenilikler, hem güvenlik birimleri hem de yasa koyucular açısından dikkatle ele alınması gereken bir dönüm noktasını işaret etmektedir. YZ teknolojilerinin gelişmesi, suç önleme konusunda büyük miktarda veriyi hızlı ve etkili bir şekilde analiz ederek potansiyel suç faaliyetlerini öngörme, risk altındaki bölgeleri belirleme ve gerektiğinde yetkililere uyarıda bulunma gibi işlevleriyle suçla mücadelede önemli avantajlar sunmaktadır. Bu yönüyle, YZ sistemlerinin polis güçlerine operasyonel hız ve hassasiyet kazandırdığı, böylece suçların önlenmesinde etkin bir araç haline geldiği söylenebilir. Örneğin, gelişmiş yüz tanıma sistemleri veya risk analiz algoritmaları sayesinde suç işleme ihtimali olan bölgelerde önleyici tedbirler alınabilmekte, bu da toplum güvenliğini artırma potansiyeli taşımaktadır.

Bununla birlikte, YZ'nin kötüye kullanılması riski de göz ardı edilmemelidir. YZ teknolojileri, kötü niyetli kişilerce kötüye kullanılarak çok çeşitli yasa dışı faaliyetlerde bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, sahte kimlik ve belgeler üretmek, gelişmiş siber saldırılar düzenlemek ya da sosyal mühendislik teknikleri ile insanları yanıltarak özel bilgilere erişim sağlamak gibi farklı suç türlerinde YZ'nin sunduğu yeteneklerden faydalanılabilmektedir. Ayrıca, kişisel bilgilerin izinsiz olarak toplanması, manipülatif içeriklerin üretilmesi ve sahte haberlerin hızla yayılması gibi durumlar da YZ'nin yanlış ellerde bir tehdit haline gelebileceğini göstermektedir. Bu durum, YZ'nin yalnızca suçla mücadelede değil, suç işlenmesi bağlamında da yeni ve karmaşık zorluklar sunduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, YZ'nin suçla mücadelede etkili ve güvenilir bir araç olarak kullanılabilmesi için etik, güvenlik ve gizlilik konularında kapsamlı yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu sonucuna varılmıştır. YZ'nin yanlış pozitif veya yanlış negatif sonuçlar üreterek masum bireylerin haksız yere suçlanmasına veya tehlikeli durumların göz ardı edilmesine yol açma olasılığı, hukuki ve teknik denetim mekanizmalarının gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, YZ sistemlerinin belirli bir tarafsızlıkla çalışmasını sağlamak amacıyla düzenleyici kurumlar tarafından sıkı denetimlerin yapılması elzemdir. YZ'nin suçla mücadelede etik ve etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak için, teknoloji geliştikçe bu alanlarda sürekli olarak güncellenen yasal çerçevelerin ve düzenlemelerin yürürlüğe girmesi önem taşımaktadır. Bu tür yasal ve etik önlemler, toplumun güvenliğini sağlamak ve YZ teknolojilerinin sorumlu bir şekilde gelişimini teşvik etmek açısından temel bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

YZ'nin suça karışması konusunda etik ve hukuki sorunlar ele alındığında, mevcut yasaların geliştirilmesi gerekliliği öne çıkmaktadır. Etik açıdan ise bireylerin mahremiyetini korumak amacıyla farkındalığı artırmaya yönelik eğitim programlarının düzenlenmesi önerilmektedir. Bu eğitimlerin, bireylerin kişisel verilerinin korunması konusunda bilinçlenmelerini sağlaması ve mahremiyet haklarının ihlali riskini azaltmasına katkı sunması beklenmektedir. Özellikle okullarda zorunlu eğitim programlarının uygulanması, genç bireylerin kişisel verilerinin güvenliği ve mahremiyet hakları konusunda bilinçlenmelerine katkı sağlayacaktır. Bu tür eğitimlerin, toplumsal farkındalığı artırarak mahremiyet ihlallerinin önüne geçilmesine ve etik değerlere dayalı bir teknoloji kullanım kültürünün yerleşmesine yardımcı olması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Abanoz Öztürk, B. (2024 Ara Rapor). Suç Davranışını Öngören Üretken Yapay Zekâ Araçlarının Ceza Muhakemesi Hukukunun Temel İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Üretken Yapay Zekâ ve Hukuki Meseleler* (s. 12-31). İstanbul: İstanbul Barosu.
- Akbaş, A. (2024). Suç Sosyolojisi: Türkiye'deki Hapishanelerin Mekânsal ve Zamansal Bağlamı. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 26(1), 104-131.
- Akkuş, T. (2019, 10 27). *Öngörücü Polislik (Predpol)*. 10 26, 2024 tarihinde Tolga Akkuş: <https://www.tolgaakkus.com/2019/10/27/ongorucu-polislik-predpol/#:~:text=Polis%20kay%C4%B1tlar%C4%B1na%20ula%C5%9Fabilen%20bu%20yaz%C4%B1m,2013%20y%C4%B1ndan%20beri%20aktif%20durumda.adresinden%20alındı>

- Altun, D. (2019). Sanal Gerçeklik ve Yapay Zeka. G. ed. Telli içinde, *Yapay Zeka ve Gelecek* (s. 139-157). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Aras Bozkurt, Abdulkadir Karadeniz, David Baneres, Ana Elena Guerrero-Roldán ve M. Elena Rodríguez. (2021). Artificial Intelligence and Reflections from Educational Landscape: A Review of AI Studies in Half a Century. *Sustainability*, 13(2), 1-16.
- Arslan, K. (2020). Eğitimde Yapay Zeka ve Uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88.
- Aydın, İ. (2023). Teknoloji Etiği: Teknolojinin Karanlık Yüzü Üzerine Tartışmalar. *Felsefe Dünyası Dergisi* (77-Ek), 5-37.
- Balandier, G. (2023). *Sahnelenen İktidar*. (Ö. Karakaş, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayındır, S. (2021). Otonom Araçlarda Sözleşme Dışı Hukuki Sorumluluk Hallerinin Değerlendirilmesi. *Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 383-410.
- Benli, E., & Şenel, G. (2020). Yapay Zekâ ve Haksız Fiil Hukuku. *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 296-336.
- Binbir, Sevtap. (2021). Pazarlama Çalışmalarında Yapay Zeka Kullanımı Üzerine Betimleyici Bir Çalışma. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(3), 314-328.
- Bingöl, İ. (2022). Sosyolojik Suç Teorilerine Kuramsal Bir Yaklaşım: Sosyal Süreç Teorileri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 640-652.
- Büyüksağış, E. (2021). Yapay Zeka Karşısında Kişisel Verilerin Korunması ve Revizyon İhtiyacı. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), 529-541.
- Caldwell, M., Andrews, J. T., Tanay, T., & Griffin, L. (2020). AI-enabled Future Crime. *Crime Science*, 1-4.
- Çekin, M. S. (2018). Otonom Araçlar ve Hukuki Sorumluluk. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 9(33), 283-301.
- Chul Han, B. (2017). *Şiddetin Topolojisi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Commission, E. (COM (2021) 206 final, 2021/0106 (COD)). *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts*. Brussels.
- Çopur, E., Ulutaşdemir, N., & Balsak, H. (2015). Çocuk ve Suç. *Uluslararası Katılımlı III. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi "Erken Müdahale"*. 1. Ankara: Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal.
- Demirhan, A., Kılıç, Y. A., & Güler, İ. (2010). Tıpta Yapay Zeka Uygulamaları. *Yoğun Bakım Dergisi*, 9(1), 31-41.

- Demiroğlu, E. S. (2024, 07 10). *Yapay zekanın korkunç kullanımı! Kız çocuklarının görüntülerini kullandılar*. 11 2024 tarihinde haber7com. adresinden alındı.
- Fırat, O. Z., & Fırat, S. Ü. (2017). Endüstri 4.0 Yolculuğunda Trendler ve Robotlar. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(2), 211-223.
- Gazete, T. R. (2004, 10 12). *Türk Ceza Kanunu*. 11 2024 tarihinde T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden alındı.
- Güllü, İ. (2014). Suç Olgusuna Teorik Ve Eleştirel Bir Yaklaşım. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 16((Özel Sayı I)), 104-107.
- Gültekin, A. (2021). Klasik Mantıktan Bulanık Mantığa Yapay Zeka Serüveni. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(22), 697- 714.
- Gültekin-Várkonyi, G. (2024 Ara Rapor). Yüz Tanıma Teknolojileri ve Yapay Zekâ Tüzüğü. *Üretken Yapay Zekâ ve Hukuki Meseleler* (s. 7-11). İstanbul: İstanbul Barosu.
- İşler, B., & Kılıç, M. Y. (2021). Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımı ve Gelişimi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(1), 1-11.
- Kaya, İ., & Engin, O. (2005). Kalite İyileştirme Sürecinde Yapay Zekâ Tekniklerinin Kullanımı. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 11(1), 103-114.
- Kaya, M. (2021). Sanayi 4.0’da Yapay Zekâ ve Türkiye. *Fırat Üniversitesi. İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 63-94.
- Köroğlu, Y. (2017). Yapay Zeka’nın Teorik ve Pratik Sınırları. 1-10.
- Larson, E. J. (2022). *Yapay Zekâ Miti: Bilgisayarlar Neden Bizim Gibi Düşünemez*. (K. Y. Us, Çev.) Fol.
- McCarthy, J. (2007, 10 12). *What Is Artificial Intelligence?* 10 2024 tarihinde Computer Science Department, Stanford University: <https://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai.pdf> adresinden alındı.
- Merken, S. (2023, 06 26). *New York lawyers sanctioned for using fake ChatGPT cases in legal brief*. 11 2024 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/legal/new-york-lawyers-sanctioned-using-fake-chatgpt-cases-legal-brief-2023-06-22/> adresinden alındı
- Nabiyev, V. V. (2012). *Yapay Zeka: İnsan-Bilgisayar Etkileşimi* (Ankara b.). Seçkin Yayıncılık.
- Özgeldi, M. (2019). Yapay Zeka ve İnsan Kaynakları. G. ed. Telli içinde, *Yapay Zeka ve Gelecek* (s. 198-222). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Pirim, H. (2006). YAPAY ZEKA. *Journal of Yasar University*, 1(1), 81-93.

- Sheng, E. (2024, 02 14). *Generative AI financial scammers are getting very good at duping work email*. 11 2024 tarihinde CNBC: <https://www.cnbc.com/2024/02/14/gen-ai-financial-scams-are-getting-very-good-at-duping-work-email.html> adresinden alındı.
- Siegel, L. J. (2012). *Criminology, Wadsworth: (11. Edition)*. Wadsworth Publishing.
- Suç Nedir?* (2020). 10 2024 tarihinde T.C. Adalet Bakanlığı Mağdur Bilgilendirme: <https://magdurbilgi.adalet.gov.tr/298/Suc-Nedir#:~:text=Su%C3%A7%20T%C3%BCrk%20Ceza%20Kanununda%20veya,v e%20ceza%20yapt%C4%B1r%C4%B1ma%20ba%C4%9Flanm%C4%B1%C5%9F%20eylemlerdir.> adresinden alındı.
- Şenses Aksu, M. (2023). Makine-İnsana ve Yapay Zeka İle Sosyal Bilim İlişkisine Dair Bir Eleştiri Denemesi. 470-483. The 17th International Scientific Research Congress -Social and Educational Sciences Asos Yayınları.
- Tecuci, G. (2012). Artificial Intelligence. *WIREs Computational Statistics*, 4(2), 168-180.
- The Foundation Model Transparency Index*. (2024). 10 2024 tarihinde Stanford University: <https://crfm.stanford.edu/fmti/May-2024/index.html> adresinden alındı.
- TRT. (2024, 10 25). *Suçlular dolandırıcılık yöntemlerine "yapay zekayı" da alet etti*. 11 2024 tarihinde TRTHABER: <https://www.trthaber.com/haber/yasam/suclular-dolandiricilik-yontemlerine-yapay-zekayi-da-alet-etti-884392.html> adresinden alındı.
- Türkçetin, A. Ö. (2021). Etik Yapay Zeka Tasarımı. U. Köse içinde, *Yapay Zeka Etiği* (s. 63-81). Ankara: Nobel.
- Varlı, V. (2023, 06 29). *Veri Analitiği Temelli Suç Önleme: Yapay Zekanın İhbar Rolü*. 10 2024 tarihinde EGE OLAY: <https://www.egeolay.com/yazarlar/av-vefa-varli/veri-analitigi-temelli-suc-onleme-yapay-zekanin-ihbar-rolu/693/> adresinden alındı.
- Walter L. Perry, B. M. (2013). *Predictive Policing: The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations*. RAND Corporation.
- Yapay Zekâ Alanında Kişisel Verilerin Korunmasına Dair Tavsiyeler*. (2022, 05 18). 10 2024 tarihinde Kişisel Verileri Koruma Kurumu: <https://www.kvkk.gov.tr/> adresinden alındı.
- Yeşilkaya, N. (2022). Yapay Zekâya Dair Etik Sorunlar. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 14(3), 949-963.
- Yücel, G., & Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme- Yapay Zeka ve Muhasebe Beklentiler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Temmuz (17), 47-60.
- Yüksel, M. (2019). Klasik Suç Kuramları. F. ed. Güllüpınar içinde, *Suç Sosyolojisi* (s. 3-31). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Hazret-i Pehlevân Ata ‘Aleyhi’r-raḥme Kitâbı Adlı Eserde Edatlar

Prepositions in the Literary Work Titled Hazret-i Pehlevân Ata ‘Aleyhi’r-raḥme Kitâbı Written in Late Period Chagatai Turkish

Muhammadullah Haji Moh NASEEM*

ÖZ

Türk dilinde edatlarla ilgili önemli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, edatlar konusu uzun zamandır tartışmalı bir gramer sorunu olarak kalmıştır. Çeşitli araştırmacılar, edatların yapıları veya türleri üzerine farklı sınıflandırmalar yapmış, bu da ortak bir yöntemin geliştirilmesini zorlaştırmıştır. Türk Dil Kurumunun “Türk Gramerinin Sorunları” toplantılarında da bu konu genişçe ele alınmıştır. Bu bağlamda, Türk dilinde edatlarla ilgili yapılan çalışmalarda karşılaşılan sorunlardan biri, bazı yer ve yön bildiren isimlerin (alt, üst, ön, yan, arka, sağ, sol vb.) her ne kadar edat gibi kullanılsa da aslında edat olmamalarıdır. Bu isimler, bazı Türk dili çalışmalarında edat olarak değerlendirilirken bazı gramerlerde bu görüş kesin bir şekilde reddedilmiştir. Yabancı dillerin etkisiyle, özellikle Batı dillerindeki preposition ve postposition kavramlarına dayanan sınıflandırmalar, bazı çalışmalarda sahte çekim edatı olarak değerlendirilmiştir. Edatları incelemek amacıyla üzerinde çalıştığımız Hazret-i Pehlevân Ata ‘Aleyhi’r-raḥme Kitâbı adlı eser, Prof. Dr. Münevver Tekcan’ın danışmanlığında Erhan Çakır tarafından yüksek lisans tezi olarak ele alınmış ve Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Reyhan Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesi El Yazmalar Bölümünde 125 numarayla kayıtlı nüsha esas alınmıştır. Bu çalışmada, öncelikle edatların genel yapısı ve sınıflandırılmasına dair genel bilgiler sunduk. Sonrasında, ele aldığımız metinden hareketle eserde kullanılan ve Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini taşıyan edatları belirledik; bu edatların hangi anlam ve işlevlerde kullanıldığını ortaya koymaya çalıştık. Edatların sınıflandırılması yönteminde Türk dil bilgisi alanındaki kaynakları inceleyerek bu konudaki farklı görüşleri ele aldık ve nihayetinde Muharrem Ergin’in Türk Dil Bilgisi adlı eserinde yer alan sınıflandırma yöntemini tercih ettik. Metindeki edatları bu yöntemle göre gruplandırarak örneklerle destekledik. Ancak, edatlar başlığı altında yer alan “Ünlemler” konusunu çalışmamızın kapsamı dışında bıraktık. Bu bağlamda yalnızca bağlama ve çekim edatları üzerinde durarak tespit edilen edatları anlam ve işlevlerine göre sınıflandırıp değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Edat, Çağatay Türkçesi, Hazret-i Pehlevân Ata, Pehlevân Mahmûd

ABSTRACT

Although a significant number of studies have been conducted on the use of prepositions in Turkish, the issue of prepositions remains a contentious and debated topic within the field of grammar. The lack of consensus among researchers regarding the classification of prepositions has made it challenging to develop a unified methodology. This topic has also been extensively discussed at meetings of the Turkish Language Association on the subject of “Problems of Turkish Grammar”. In this context, one of the issues encountered in studies on prepositions in Turkish is that certain nouns indicating place and direction (such as *alt*, *üst*, *ön*, *yan*, *arka*, *sağ*, *sol*, etc.) are often used as prepositions, despite not actually fulfilling the criteria for such a

* Dr., Serbest Araştırmacı, muhamd.hmn@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4662-556X>).

classification. While some studies in Turkish linguistics classify these nouns as prepositions, other grammars present a contrary view. These classifications are influenced by those of foreign languages and are particularly based on the concepts of *prepositions* and *postpositions* in Western languages. In some studies, these nouns are regarded as “pseudo prepositions.” The manuscript of the work titled *H azret-i Pehlev an Ata ‘Aleyhi’r-rahme Kit abi*, developed as a master’s thesis by Erhan  akır under the supervision of Prof. Dr. M unevver Tekcan, was registered as number 125 in the Manuscripts Department of the Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies at the Academy of Sciences of Uzbekistan. It served as the primary source for this study. In this study, we initially present an overview of the structure and classification of prepositions. Subsequently, based on the text, we identified the prepositions used in the work that reflect the structure of Chagatai Turkish, with the aim of determining their meanings and functions. In order to establish a methodology for the classification of prepositions, a review of the existing literature in the field of Turkish linguistics was conducted in order to identify and consider a range of perspectives on the topic. Following this review, the classification method proposed by Muharrem Ergin in his work *Türk Dil Bilgisi* (Turkish Grammar) was selected as the most appropriate for this study. The prepositions were then grouped according to this method and presented with examples. However, the topic of interjections was not included in the scope of this study. In this context, our focus was on conjunction and inflectional prepositions, with the aim of classifying and evaluating the identified prepositions according to their meanings and functions.

Keywords: *Prepositions, Chagatai Turkish, Hazret-i Pehlevan Ata, Pehlevan Mahmud*

Extended Summary

The work titled *H azret-i Pehlev an Ata ‘Aleyhi’r-rahme Kit abi*, written in Chagatai Turkish in the 19th century, is a menakibname that narrates the exceptional qualities, wrestling fame, miracles and mystical aspects of Mahmud Pehlevan Ata. Pehlevan Mahmud, who lived in the capital city of Khiva in the Khwarezm region during the 13th and 14th centuries, is one of the prominent saints distinguished in wrestling, poetry and Sufism. Significant informations about Mahmud Pehlevan Ata’s life, identity, titles, poetry, works and his place in the wrestling tradition is primarily based on historical-menakibname sources, biographical sources of poets, seyhatname and bibliographic works. In contemporary Turkish literature, comprehensive information about Pehlevan Mahmud is not available; however, significant information can be found in historical-menakibname sources, poet biographies, seyhatname, bibliographic works and studies conducted outside of Turkey.

The manuscript of the work titled *H azret-i Pehlev an Ata ‘Aleyhi’r-rahme Kit abi*, which was developed as a master’s thesis by Erhan  akır under the supervision of Prof. Dr. M unevver Tekcan, is cataloged as item number 125 in the Manuscripts Department of the Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies at the Academy of Sciences of Uzbekistan. This manuscript served as the main reference for the research conducted in this study.

In this study, we first provide an overview of the structure and classification of prepositions. Subsequently, we identify the prepositions used in the text, which reflect the structure of Chagatai Turkish, with the aim of analyzing their meanings and functions. To develop a classification methodology for prepositions, a comprehensive review of the existing literature in Turkish linguistics was conducted, allowing us to explore and evaluate various viewpoints on the topic. After conducting this review, the classification method outlined by Muharrem Ergin in his book *Türk Dil Bilgisi* was determined to be the most suitable approach for this study. The prepositions were then categorized in accordance with this method and illustrated with examples. However, the topic of interjections was not included in the scope of this study. The primary focus of the research was on conjunctions and inflectional prepositions, with the goal of classifying and analyzing the identified prepositions based on their meanings and functions.

The prepositions featured in the work provide detailed reflections of the linguistic characteristics of 19th century Chagatai Turkish, offering comprehensive insights into the usage

of prepositional structures in the Turkish language during that period. While the work, as a menakibname, narrates the life, miracles and fame of Pehlivan Ata, it also contains linguistic richness that aids in understanding the usage of prepositions of the time. In this regard, the study demonstrates that prepositions are not merely grammatical structures, but also serve as crucial elements in forming semantic relationships within the language. They function as grammatical elements that dominate words, establish various semantic connections between the words they are attached to and other parts of the sentence, and support the usage and expressive power of the words, word groups, and sentences they accompany.

The prepositions used in the text, analyzed in terms of their functional diversity, clearly assume numerous roles, thereby contributing to the narrative's depth of meaning. The work also includes prepositions influenced by foreign languages. Notably, the use of prepositions of Arabic and Persian origin, such as *amm * and *belki*, can be observed as a reflection of the multicultural structure of the language during that period. These prepositions contribute to the richness of meaning by linking main and subordinate clauses.

The lack of consensus regarding the functional classification of prepositions in the Turkish language in general makes it challenging to establish a unified framework. However, this work provides valuable insight into the functional role of prepositions in Turkish, offering a clearer understanding of their use and significance within the language. The prepositions in the work not only establish connections between words, phrases, and sentences, but also strengthen the narrative and reinforce the meaning. In addition, prepositions that have been borrowed from foreign languages but have gradually become integrated into the Turkish language play significant roles in the work.

The prepositions featured in the work hold a significant place as elements that establish various semantic relationships between the words they are attached to and other components of the sentence within the evolutionary process of the Turkish language. Such historical works demonstrate the functionality of prepositions in Turkish and provide insights into how the language has been enriched by influences from foreign languages and how it has incorporated semantic variations. These features are particularly noteworthy from the perspective of the language characteristics of the period. This work, along with similar historical texts, serves as an important resource contributing to studies on the development of the grammatical structure of Turkish and the functionality of prepositions.

Giriş

Çağatay Türkçesiyle 19. yüzyılda yazılmış olan *Hâzret-i Pehlevân Ata ‘Aleyhi’r-rahme Kitâbı* adlı menakıbnamedeki bu eserde, Mahm d Pehlevân Ata'nın üstün nitelikleri, pehlivanlıktaki ş hreti, kerametleri ve tasavvufi y n  anlatılmaktadır. Eser, Özbekistan Fenler Akademisinin Ebu Reyhan Bir n  Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesi El Yazmalar Bölümünde 125 numarayla kayıtlıdır. Müellifi bilinmemekle birlikte, yazım tarihine dair metinde bazı bilgiler bulunmaktadır. Metinde yer alan “sene miş  kki yüz toksan altı / yazıp hatm eyledim  zim uyatlı” (22a/9) anlatımından yola çıkarak eserin hicri 1296, miladi 1878/1879 yıllarında yazıldığı anlaşılmaktadır.¹

13. ve 14. yüzyıllarda Harezm bölgesinin baş şehri Hive’de yaşamış olan Pehlev n Mahm d, pehlivanlık, şairlik ve tasavvuf alanında öne çıkmış büyük velilerden biridir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle beraber, Hive’deki türbesinde yer alan bilgilere göre M. 1247-1326 yılları arasında yaşamıştır.² Kaynaklarda *Pehlev n*, *Pehlev n Ata*, *H zret-i Pehlev n Ata*, *Mahm d P r-Y r-ı Vel * ve *Pehlev n Mahm d-ı Pakka-Y r*³ olarak anılan Mahm d Pehlev n

¹  akır, Erhan. “H zret-i Pehlev n Ata Aleyhi’r-rahme kit bı (Giriş, transkripsiyonlu metin, gramatikal dizin-sözlük)” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, 2018), II, 1.

²  akır, “H zret-i Pehlev n Ata Aleyhi’r-rahme kit bı (Giriş, transkripsiyonlu metin, gramatikal dizin-sözlük)”, 9.

³  akır, “H zret-i Pehlev n Ata Aleyhi’r-rahme kit bı (Giriş, transkripsiyonlu metin, gramatikal dizin-sözlük)”, 9.

Ata'nın hayatı, kimliği, lakabı, şiirleri, eserleri ve pehlivanlık geleneğindeki yeri hakkındaki önemli bilgiler, çoğunlukla tarihî-menkıbevi kaynaklar, şairler tezkiresi, seyahatnameler ve bibliyografik eserlere dayanmaktadır.

Türkçe yeni literatürde Pehlevan Mahmûd ile ilgili kapsamlı bir bilgiye ulaşılamamaktadır; oysa tarihî-menkıbevi kaynaklarda, şairler tezkiresi, seyahatnameler ile bibliyografik eserler ve Türkiye dışındaki çalışmalarda önemli ölçüde bilgi bulunmaktadır. Ali Rıza Mukaddem'in ayrıntılı olarak verdiği bilgilere göre, Pehlevan Mahmûd'un hayatı, kimliği, lakabı, şiirleri, eserleri ve pehlivanlık geleneğindeki yeri hakkında çok değerli bilgiler içeren ve onun şiirleri ile rubailerinden örnekler sunan başlıca kaynaklar şunlardır:

Pehlevan Mahmûd'a dair değerli bilgiler içeren ilk kaynak, Nûreddin Cafer-i Bedahşî tarafından M. 1385 yılında kaleme alınan *Hulâsetü'l-menâkıb* adlı eserdir. Onu takip eden ikinci eser ise Salâh b. Mübârek-i Buhârî tarafından yazılan *Enîsü't-tâlibîn ve Uddetü's-sâlikîn* adlı eserdir. Abdurrahman Câmî'nin (1414-1492) 1478'de Ali Şîr Nevâyî'nin (1441-1501) ricası üzerine kaleme aldığı sufi tabakat eseri *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*; Ali Şîr Nevâyî'nin Câmî tarafından Farsça olarak yazılan *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds* eserini Çağatay Türkçesine ilavelerle çevirdiği *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve* adlı eseri; Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ö. 1504-1505) tarafından kaleme alınan, yazılış tarihi net olarak bilinmeyen *Fütüvvetnâme-i Sultânî* adlı eser; 1502-1503 yıllarında kaleme alındığı düşünülen, yazarı hakkında Sultan Hüseyin Baykara (1438-1506) veya Kemâleddin Hüseyin Gâzürgâhî (Fenâyî) olduğu yönünde farklı görüşler bulunan *Mecâlisü'l-uşşâk* adlı eserin 38. meclisi; Emin Ahmed-i Râzî'nin 1594 yılında Hindistan'da tamamladığı *Heft İklîm* adlı tezkiresi; Babürlü hükümdar Cihangir Şah (1569-1627) döneminde Hindistan'da 1615 yılında yazılan *Arâfâtü'l-âşıkîn ve Arasâtü'l-ârifîn* adlı şairler tezkiresi; Evliya Çelebi'nin (1611-1682) meşhur *Seyahatnâme'si*; Kâtib Çelebi (1609-1657) tarafından 1633-1653 yılları arasında telif edilen *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* adlı bibliyografik eser; 1779 yılında Lutfali Beg Azer-i Beydili (Bigdili) tarafından kaleme alınan *Ateşkede-i Azer* adlı şairler tezkiresi; Kaçar döneminin önde gelen devlet adamlarından Rıza Kulu Han Hidâyet'in 1844'te sufi şairlere dair kaleme aldığı *Riyâzu'l-ârifîn* adlı eseri ve sekiz yıl sonra elçi olarak Harezmi'ye gittiğinde yazdığı *Sefâretnâme-i Harezmi* adlı seyahatnamesi vs. eserlerde Pehlevân Mahmûd hakkında çok değerli bilgiler verilmiştir.⁴

Edatların Tanımı

Türk dilinde edatların tanımlanması, araştırmacıların en fazla ortak görüşe vardığı konulardan biridir. Bazı tanımlamalar, edatları yalnızca tek bir yönüyle ele alırken bazıları ise edatların tüm özelliklerini kapsayıcı bir yaklaşımla tanımlamaya çalışmıştır. Edatları anlamsal boyutta ele alan bazı tanımlamalar ise şu şekildedir:

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde edatları şu şekilde tanımlamaktadır: Edatlar, tek başlarına anlam taşımayan, yalnızca dil bilgisel işlevlere sahip sözcüklerdir. Anlamları bulunmadığından, edatlar yanlarında yer aldıkları sözcüklerin, sözcük gruplarının ve cümlelerin kullanımını ve ifade gücünü destekler. Bu açıdan isim ve fiiller için “asıl kelimeler” edatlar içinse “yardımcı kelimeler” ifadesini kullanmak mümkündür.⁵

Tahsin Banguoğlu, edatları, isimlerin ardından gelerek bu isimlerin cümlede diğer unsurlarla bağlantı kurmasını sağlayan kelimeler olarak tanımlar. Edatlar, kendi başlarına bir anlam taşımaz; bunun yerine iki kavram arasındaki ilişkiyi belirlemeye hizmet ederler.⁶

Zeynep Korkmaz, edatları, kendisi başına anlam taşımayan ve yalnızca isim veya isim soylu kelime ve kelime gruplarının ardından gelerek onlarla anlam açısından sıkı bir ilişki içinde olan;

⁴ Ali Rıza Mukaddem, “Pîr-i Pehlevânân Mahmûd-ı Piryâr-ı Velî, Hayatı, Menkıbeleri ve Eserleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 104 (2022): 138-141.

⁵ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*. (İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım, 2009), 348.

⁶ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*. (İstanbul: Baha Matbaası, 1974), 385.

dilbilgisel olarak bu sözcüklere hâkim olan ve eklendikleri sözcüklerle cümlenin diğer unsurları arasında farklı anlam bağlantıları oluşturan görevli kelimeler olarak tanımlar.⁷

Necmettin Hacıeminoğlu, edatları, tek başlarına kesin ve belirli bir anlam ifade etmeyen, ancak bir cümlede bir ismin başka bir unsurla ilişkisini belirlediklerinde anlam kazanan sözcükler olarak tanımlar. Edatlar her zaman ilişkili oldukları isimlerin ardından gelir ve her edat, kendine özgü bir ismin belirli bir çekim biçimini gerektirir.⁸

Gabain, edatları; isimleri, zamirleri ve sayıları izleyen, bu sözcüklere anlam açısından tabi, fakat dilbilgisel olarak onlara hâkim sözcükler olarak tanımlar ve bunlara “son çekim edatları” adını verir.⁹

Edat tanımlarında büyük farklılıklar olmamakla birlikte, araştırmacıların bu kavramı ele alış biçimleri bazı farklılıklar göstermektedir. Edatları yalnızca *görevli sözcükler* olarak değerlendirenler daha çok işlevsel açıdan yaklaşırken sözlük anlamının bulunmamasını vurgulayan araştırmacılar ise edatları anlamsal açıdan ele almıştır.

Edatların Sınıflandırılması

Türk dilinde edatlarla ilgili önemli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, edatlar konusu uzun zamandır tartışmalı bir gramer sorunu olarak kalmıştır. Çeşitli araştırmacılar, edatların yapıları veya türleri üzerine farklı sınıflandırmalar yapmış, bu da ortak bir yöntemin geliştirilmesini zorlaştırmıştır. Türk Dil Kurumunun “Türk Gramerinin Sorunları” toplantılarında da bu konu genişçe ele alınmıştır.¹⁰ Bu bağlamda, Türk dilinde edatlarla ilgili yapılan çalışmalarda karşılaşılan sorunlardan biri, bazı yer ve yön bildiren isimlerin (*alt, üst, ön, yan, arka, sağ, sol* vb.) her ne kadar edat gibi kullanılsa da aslında edat olmamalarıdır. Bu isimler, Batı dillerinin etkisiyle yazılan gramer kitaplarında edat olarak değerlendirilirken bazı Türk Dili gramer kitaplarında ise bu görüş kesin bir şekilde reddedilir. Yabancı dillerin etkisiyle,¹¹ özellikle Batı dillerindeki *preposition* ve *postposition* kavramlarına dayanan¹² bu sınıflandırmalar, bazı çalışmalarda *sahte çekim edatı*¹³ olarak değerlendirilir.

Türk dili çalışmalarının önde gelen isimlerinden Muharrem Ergin’in sınıflandırması, klasik sınıflandırmanın bir örneği olarak değerlendirilebilir. Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde kelimeleri anlam ve görev bakımından üç ana gruba ayırır: 1. *İsimler*, 2. *Fiiller*, 3. *Edatlar*. İsimler ve fiilleri anlam taşıyan sözcükler olarak tanımlarken edatları yalnızca dil bilgisel görevleri olan sözcükler olarak ele alır.¹⁴ Ergin, edatları da kendi içinde üç alt gruba ayırır: *ünlem edatları*, *bağlama edatları* ve *son çekim edatları*.¹⁵

Türk dilinin edatlar konusundaki en kapsamlı çalışmalardan biri olan *Türk Dilinde Edatlar* adlı eserin yazarı Necmettin Hacıeminoğlu, edat terimini çatı bir kavram olarak ele alan araştırmacılarından biridir. Hacıeminoğlu, edat terimi altında en fazla alt kategori barındıran araştırmacı olarak öne çıkar. Geleneksel olarak edatlar genellikle “bağlama edatları, çekim edatları ve ünlem edatları” şeklinde sınıflandırılır, bu sınıflama yaygın bir yaklaşım olarak kabul edilir. Ancak Hacıeminoğlu, eserinde on farklı edat türünü ayrıntılı bir şekilde ele alır. Bunlar: “1. Çekim edatları, 2. Bağlama edatları, 3. Kuvvetlendirme edatları, 4. Karşılaştırma-denkleştirme edatları, 5. Soru edatları, 6. Çağırma-hitap edatları, 7. Cevap edatları, 8. Ünleme edatları (ünlemler), 9. Gösterme edatları, 10. Tekerrür edatları.”¹⁶ Hacıeminoğlu'nun yaptığı tasnif, bu

⁷ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. (3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2009), 1052.

⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 110.

⁹ A. Von. Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: TDK Yayınları, 1988), 93.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Türk Gramerinin Sorunları II*. (Ankara: TDK Yayınları, 1999), 419-534.

¹¹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 373.

¹² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, 1084-1085.

¹³ Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Kesit Yayınları, 2013), 102.

¹⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 216-217.

¹⁵ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 348.

¹⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*. (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015), III-IX.

alandaki geleneksel yaklaşımlardan bir istisna teşkil etmektedir. Bu kadar çeşitli edat türü ortaya koyabilmesi, bu sözcükleri hem anlamsal hem de işlevsel boyutlarıyla kapsamlı bir şekilde değerlendirmiş olmasındandır.

Edatların kelime türleri arasındaki konumunun yanı sıra, incelenme yöntemine dair de çeşitli tasnif yaklaşımları bulunmaktadır. Edat olarak kabul edilen kelimelerin sınıflandırılmasında en temel kriter, kökenleri olmuştur. Malum olduğu üzere Türkçede edat türeten eklerin bulunmaması nedeniyle, isimlerin ya da fiillerin bir anlam alanında zamanla soyutlaşması ve söz dizimindeki yerlerinin zamanla belirginleşmesiyle edatlar oluşmuştur. Bu nedenle Türk dilinde edatlar genellikle *isim menşeli edatlar* ve *fiil menşeli edatlar* şeklinde iki ana gruba ayrılarak ele alınırlar. Bunun yanı sıra, elbette çeşitli başka sınıflandırmalar da vardır.

Ergin, edatları ilk olarak  c ana kategoriye ayırır: “ nlemler, bağlama edatları ve son çekim edatları”. Son ekim edatlarını ise iki alt gruba ayrılarak “kullanışlarına göre son çekim edatları ve fonksiyonlarına göre son çekim edatları” olarak sınıflandırır.¹⁷

Banguoğlu, edatları tanımlamak için *takı* terimini kullanır ve bu edatları dört ana gruba ayırır: “1. Kök olan takılar, 2. İsimden  reme takılar, 3. Fiilden  reme takılar, 4. Yer yön adlarından takılar.”¹⁸

Z. Korkmaz, edatları  c ana başlık altında değerlendirir: “1. Yapı ve kökenleri bakımından edatlar, 2. Kullanış biçimleri bakımından edatlar, 3. Görevleri bakımından edatlar”. Yapı ve köken bakımından edatları ise “Türkçe kökenli ve yabancı kökenli edatlar” olarak ayırırken Türkçe kökenli edatları kendi içinde “ad kökenli ve fiil kökenli edatlar” olarak sınıflandırır.¹⁹

1. H azret-i Pehlev n Ata ‘Aleyhi’r-rahme Kit bı Adlı Eserde Edatlar

1.1. Bağlama Edatları

Bunlar, dilde kelimelerden daha k uk birimlerin, kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin arasında bir bağlantı kurarak onları anlam ya da biçim açısından birbirine bağlayan edatlardır.²⁰

Türkçede aslında bağlama edatları bulunmamaktaydı. Bağlama edatlarının Türkçede kullanımı, yabancı dillerin tesiriyle sonradan meydana gelmiştir. Bu sebeple, Türkçedeki bağlama edatlarının büyük bir kısmı yabancı kökenlidir. Türkçe kökenli bağlama edatları ise bazı isim ve fiil biçimlerinin süreç içinde edat işlevi kazanmasıyla dilde yer bulmuştur.²¹

1.1.1. Sıralama edatları

Sıralama edatları, ardışık olarak gelen ögeleri, kelimeler ile kelime gruplarını ve cümleleri “ve” anlamı taşıyarak virg l işlevinde birbirine bağlayan edatlardır. Bu edatlar, bağladıkları iki ögenin arasında yer alırlar.²² Metnimizde tespit edilen sıralama edatları, eserden örneklerle birlikte aşağıda verilmiştir.

1.1.1.1. *birle, bile* “ile, birlikte, vasıtasıyla”

Ergin, *birle* edatını *bir* ve *ile*’nin (*il-* fiilinin *-e* ile oluşturulmuş zarf-fiil biçimi) birleşiminden oluşan bir vasıta edatı olduğunu belirtir.²³ Eckmann, *birle* ve *bile*, kelimeleri ve yardımcı cümleleri birleştiren sıralama edatları olarak değerlendirilir.²⁴ Eckmann ayrıca, *birle* ve *bile*’yi

¹⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 348, 367, 371.

¹⁸ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 389.

¹⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-şekil Bilgisi*, 1055.

²⁰ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 352.

²¹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 352.

²² Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 352.

²³ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 364-370.

²⁴ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 148.

isimlerin yalın h aliyle veya daha çok zamirlerin tamlayan durumuyla kullanılan çekim edatları olarak tanımlar.²⁵

“Bir ne e  demlelni  n d n u b -‘a llık **bile** hac let b rgende bu rub ‘ ni mihrb n boldılar.” [1b/2-3]

“Başı yarılıp za md r ve mecr h bolup a v l-i  ar bı bile yatur, saçları  an **bile**  l de fet le fet le bolup turur.” [6b/6-7]

“... ve heme erk n-ı devlet ve  mer ları ve ‘ulem ları **birle** isti b l a  ı ma nı i tiy r kılur  rdiler.” [17a/6-7]

“R y-ı Hind’ din bir kişi  ı dı, anı  eh d kıldı ve yine bir Hind  barıp o  **birle**  kki  anesi arasına urdı.” [13b/8-9]

“  itken **birle** yaz annı  ud y’ım

Buyur an  izmet  tken bolsa d im” [22a/11]

1.1.1.2. *da ı* “yine, daha, ve, bile, de”

Eski Türkçedeki *ta ı* biçimiyle, aslında sadece “ve” anlamında işlev gören bir edattı. Bu edat *ta -ı* zarf-fiilinin edat işlevi kazanmasıyla oluşmuştur.²⁶ *ta ı*<*ta -ı* hem ba lama hem de kuvvetlendirme edatıdır.²⁷ Kelime ve ba  cümleleri ba layan, bağlayıcı işlevi gören ba lama edatıdır.²⁸

“‘ d ler **da ı** sal anat ve tecemm l kirg z r  rdi” [13b/1]

“‘  arezm  ah **da ı** m  t k ve intiz r ve ‘  ı -ı b - ar r  rdi” [18a/1-2]

“Bikesi ic zet b rip ol  azret **da ı** bardılar. K rseler bir n zen n meh-ve d r,  u‘ -ı cem l dın ‘ lem münevver bolur.” [4a/10-11]

1.1.1.3. *ve, vu, v , u,  *

vu, v , u,  , kelime ve ba  cümleleri ba layan, bağlayıcı işlevi gören ba lama edatıdır.²⁹ Eckmann ayrıca, kelimeleri ve yardımcı cümleleri birleştiren sıralama edatları olarak tanımlar.³⁰

Sıralama edatları içinde en yaygın kullanılan ve başlıca sıralama edatı konumunda olan edat, yabancı kökenli *ve* edatıdır. Bu edat, Arapçadan *ve*, Farsçadan *u* biçimlerinde Türkçeye geçmiş, sonrasında bu biçimler birbirine karışarak ses uyumuna göre yeniden  ekillenmi , böylelikle *ve, vu, v , u,  * gibi biçimler oluşmuştur.³¹ Arapça *ve*, sesliyle biten Arapça ve Farsça kelimelerden sonra *vu/v *  eklinde, sonu sessiz olan sözcüklerden sonra *u* ya da * * biçiminde okunur. Nesirde genellikle *ve*,  irde ise yan yana gelen kelimeler arasında *vu, v  u,  * biçimlerinde kullanılır.

“ kki yanı t  yerge y tk n e b -kem ** ** k st t g bar  ı  an  rdi.” [11a/4-5]

“Bu d ny  **v ** o[l] d ny  mu li id r

 kki d ny da anı    f sid r” [22b/11]

“‘Ademdin yaratıp kıldı n v c dım

Bile almam  ayu nef’i **v ** s dım” [1a/4]

²⁵ Eckmann, * a atayca El Kitabı*, 98

²⁶ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 353.

²⁷ Hacıeminoğlu, *Kutb’un Husrev    irin’i ve Dil Hususiyetleri*, 119.

²⁸ Janos Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve  a atay Türkçesi  zerine Araştırmalar*, haz. Osman Fikri Sertkaya (Ankara: TDK Yayınları, 2014), 131.

²⁹ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve  a atay Türkçesi  zerine Araştırmalar*, 131.

³⁰ Eckmann, * a atayca El Kitabı*, 148

³¹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 352.

“Alar h azret-i Ő h-ı Evliy ’ga selim ’l- i ‘tik d ve Ő h h ’l-ihl s  rdiler.” [19b/8]

“Rub ’ileri her vil yetde meŐ ur turur. H uŐ uŐ en H arezm diy rı bile Hindust n bil dıda meŐ ur ve ma’r f turur.” [20b/8-9]

1.1.2. DenkleŐ tirme edatları

y , vey , yaŐ ud. Bu edatlar, birbirine eŐ it olan ve yer deŐ iŐ tiren iki unsuru birleŐ tirir ve aynı zamanda bu unsurları karŐ ılaŐ tırır. İki  ge, kelime ve kelime grubu yahut cümle arasında konumlanırlar.³² Metnimizde denkleŐ tirme edatlarından sadece *y *  rneğ i tanıklanmıŐ tır.

1.1.2.1. *y * < Far. “ya”

Bağ lama edatıdır, kelime ve başı cümleleri birbirine bağ lar.³³

“Ő ol vehmn k yerge leŐ kerler y tdiler, bir kez soğ mak bir at *y * bir t ve y rg  d k yer turur.” [11a/6-7]

“Her taŐ aknıŐ  ağ ramı kırk ağ ramı altun *y * k m Ő  taŐ ak boldı.” [2a/3]

1.1.3. KarŐ ılaŐ tırma edatları

Bu edatlar, karŐ ılaŐ tırma yapılan iki veya daha fazla ögeyi birleŐ tirerek dil birliklerini birbirine bağ layan edatlardır.³⁴  ağ atay Türkçesi dönemine ait metinlerinde genellikle *hem ... hem, n  ... n , y  ... y , y  ... y , y  ... y , g h  ... g h * gibi karŐ ılaŐ tırma edatları görülür. Fakat metnimizde *hem ... hem* ve *g h  ... g h *  rnekleri tanıklanmıŐ tır.

1.1.3.1. *hem ... hem*

Bağ lama edatıdır, kelime ve başı cümleleri birbirine bağ lar.³⁵

“‘ diler **hem** b -haber bolup taŐ l-ı cengni Ő ad ga kirg z p r y-ı r y n sarı rev ne boldılar. ... R y-ı R y n **hem** ‘adiler taraŐ ıga ‘ zim boldılar.” [13a/1-3]

1.1.3.2. *h ’ h ... h ’ h*

Ayten Atay, bunu bağ lama edatı ve karŐ ılaŐ tırma bağ lacı olarak değ erlendirir.³⁶

“Her nev’i  dem bolsa hem **h ’ h** günü ve **h ’ h** faŐ ir bolsun, g raŐ i ehl bolsa” [21a/3-5]

1.1.3.3. *g h  ... g h *

Kelime ve başı cümleleri bağ layan bir bağ lama edatıdır.³⁷

“**G h ** m m nıŐ  oğ lu pehlev nı k terip atar  rdi, ... **g h ** h zret-i Pehlev n ‘aleyhi’r-rahme m m nıŐ  oğ lını k terip atar  rdiler.” [8b/7-9]

“... miŐ l-i  l g d k yatur, **g h ** nefesi k l r, **g h ** k lmes.” [6b/8-9]

1.1.4. Cümle baŐçı edatları

Bu edatlar, anlam aŐ ısından cümleleri birbirine bağ layan dil ögeleridir. Kelimeleri ve kelime gruplarını da birbirine bağ lama iŐ levi görürler. Söz konusu edatların bazıları sadece cümlenin baŐ ında kullanılabilirken bazıları ise cümle iŐ inde de yer alabilirler. Metnimizde tespit edilen bu edatlar Ő u Ő ekildedir:

1.1.4.1. *amm * < Ar. “ama”

³² Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 353.

³³ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve  ağ atay Türkçesi  zerine AraŐ tırmalar*, 131.

³⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 353.

³⁵ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve  ağ atay Türkçesi  zerine AraŐ tırmalar*, 131.

³⁶ Ayten Atay, * ağ atay Türkçesinde Edatlar*. (Konya:  izgi Kitabevi, 2014), 133.

³⁷ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve  ağ atay Türkçesi  zerine AraŐ tırmalar*, 131.

Kelime ve baş c mleri bağlayan bir bağlama edatıdır.³⁸ Başında bulunduğu cümlenin, kendisinden önceki cümle veya cümlelere bağlanmasını sağlar.³⁹

“Hivak’ nı fer gat kılgan  rkenler **amm ** atları mu‘ayyen  rmes  rkenler.” [17a/11]

“Ő hlar hem kab l kılıp hemesi  oyęa barmaķnı ir de kıldılar **amm ** H arezms h’ ęa yibergeen  liğa ta‘y n kıldı kim elbette H arezms h erk n-ı devletleri bile k ls nler.” [2a/7-9]

“T  kıy met bolęuna ad  v ziğ meŐh r ve ma‘r f bir bolursiz ve siz H d   c n yıkılıpsız **amm ** p dŐ h-ı Hind sizni yaŐı körüp iŐl Ő  tip mendin tiletir.” [9b/6-8]

1.1.4.2. *belki* < Ar. “muhtemel olarak”

Kelime ve baş c mleri bağlayan bir bağlama edatıdır.⁴⁰ Sonuç ve açıklama belirten edatlardan biridir. Başında bulunduğu cümleyi, kendisinden önceki cümlelerle birleştirir.⁴¹

“Meniğ k nl m mek nı kayęu külfet

 ziğ Ő d eylegey-sen **belki** nuŐret” [1a/6]

1.1.4.3. *eger* < Far. “eğer”

Şart belirten veya Şartı g c lendiren bir edattır. Başında bulunduğu cümleyi, ardından gelen cümle veya cümlelerle birleştirir.⁴² Eckmann, *eger* edatını yardımcı cümleyi esas cümle ile birleştiren bağlama edatı olarak nitelendirir.⁴³

“**Eger** bolsa ęan  heft d penc zer

B r r hediyye alar yolığa rehber” [22b/7]

“Y  pehlev n l kin ęayret kılıp k reŐde yıķęay-sen ve **eger** yıķılsaņız bir siz hac let ekmes-siz heme H arezm  hac let çekerler.” [6a/6-7]

“Tam m bile almadım, **eger** bilsem  rdi, mekt b kılır  rdim.” [21a/9-10]

1.1.4.4. *egerçi* < Far. “geri”

egerçi edatı, c mleri Şart anlamında birbirine bağlayan bir unsurdur.⁴⁴ Başında bulunduğu cümleyi, sonrasındaki cümle veya cümlelerle birleştirir.⁴⁵ Yardımcı cümleyi esas cümle ile birleştiren bağlama edatıdır.⁴⁶

“**Egeri** i‘tik d  bar bolsa

B r r c nın aņa der-k r bolsa” [23a/2]

1.1.4.5. *ki, kim*

Farsça kökenli olan *ki* edatı tipik bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Sonuna geldiği ögeyi kendisinden sonraki bir ögeye bağlar ve bu bağlama genellikle açıklama ve sonuç ifadeleri çerçevesinde olur.⁴⁷ Hacıeminoğlu, *ki* edatının yardımcı cümleyle ana cümle arasındaki bağı, sebep-sonuç, belirtme, açıklama ve kuvvetlendirme gibi anlamlar çerçevesinde açıklar.⁴⁸ Ergin, *ki* edatının Türkçeye çok erken dönemlerde girdiğini ve genel olarak Türkçeye yabancı kalmış bir

³⁸ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve ağatay Türkçesi  zerine Araştırmalar*, 131.

³⁹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 354.

⁴⁰ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve ağatay Türkçesi  zerine Araştırmalar*, 131.

⁴¹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 356.

⁴² Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 355.

⁴³ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 148

⁴⁴ Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, 142.

⁴⁵ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 355.

⁴⁶ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 148.

⁴⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 361.

⁴⁸ Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, 167.

birleşik cümle yapısını entegre ettiğini vurgular.⁴⁹ *kim* edatı *ki*'nin Türkçesidir, işlev ve kullanım bakımından *ki* ile aynıdır.⁵⁰ Eckmann da *kim* ve *ki* edatlarını yardımcı cümleleri bağlayan bağlama edatları olarak değerlendirir.⁵¹

“Menkûl turur **kim** hâzret-i Pehlevân Ata ‘aleyhi’r-raḥme mâder-zâd evliyâ turur.” [1a/7]

“Ol mertebe kaydın hâşıl bolur **kim** pâdşâh şundağ kılğay.” [9b/10-11]

“Miḥnetli işide lezzet bisyâr turur. Mundın kalğanların miḥnet kılıp kazıp içsünler tâ **ki** helâl tayyib bolğay dép köp köp zârlık bile ‘acz niyâzların zâhir kıldılar.” [19a/4-6]

“Şol vaktde bizlerni tilegil tâ **ki** misâfir bolmağalı dép ta‘ayyün kıldılar érse hâzret-i döst-ı Raḥmân hâzret-i Pehlevân şehri sarı revâne boldılar.” [16b/2-4]

1.1.4.6. *lîkin*

Kelime ve baş cümleleri bağlayan bir bağlama edatıdır.⁵² *lîkin* Arapça *lâkin* kelimesinin eski metinlerde görülen Farsçalaşmış şeklidir ve “ama, fakat” anlamlarını ifade eder.

“Munı bir laḥzada yıkar-men **lîkin** yér yüziniñ âdemleri temâşâdın maḥrûm bolmasun dép ...” [8b/10-11]

“Ve yene ekşer köp turur **lîkin** nâdânlar haqqıda aḥmaqlar mezelletide bir rubâ‘î mihrbân bolup tururlar.” [20b/10]

“Yâ Pehlevân, **lîkin** gayret kılıp küreşde yıkgay-sen ve eger yıkılsañız bir siz hacâlet çekmesiz, heme H̄arezmî hacâlet çekerler.” [6a/6-7]

1.1.4.7. *şâyed* < Far. “eğer; belki, muhtemelen”

Şart belirten veya şartı güçlendiren bir edattır. Başında bulunduğu cümleyi, ardından gelen cümle veya cümlelerle birleştirir.⁵³

“... atımnı zâhir kılayın **şâyed** tevbe ve istiğfârğa kélip mücib-i cennet bolğay dép bol rubâ‘îni mihrbân boldılar.” [4b/4-5]

“Şol vaktde sizlerni tilep alıñ **şâyed** oğlanlar misâfir ösmegeyler.” [9b/8-9]

1.1.4.8. *tâ ki*

Ergin, *tâ ki*'yi şart ve dereceyi bağlayan bir edat olarak nitelendirir. Başında bulunduğu cümleyi, kendisinden önceki cümlelerle birleştirdiğini belirtir.⁵⁴ Eckmann, yardımcı cümleleri bağlayan edat olarak tanımlar.⁵⁵

“Şol vaktde bizlerni tilegil tâ **ki** misâfir bolmağalı dép ta‘ayyün kıldılar érse hâzret-i döst-ı Raḥmân, hâzret-i Pehlevân şehri sarı revâne boldılar.” [16b/2-4]

“Mundın kalğanların miḥnet kılıp kazıp içsünler tâ **ki** helâl tayyib bolğay dép köp köp zârlık bile ‘acz niyâzların zâhir kıldılar.” [19a/4-6]

“Hadd-i nihâyeti bolmadı tâ **ki** toyda âdemlerğa ta‘âm berür.” [2a/4]

1.1.4.9. *ya‘ni* < Ar. “yani”

⁴⁹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 363.

⁵⁰ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 363-364.

⁵¹ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, 131.

⁵² Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, 131.

⁵³ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 355.

⁵⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 355.

⁵⁵ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, 131.

Bu edatlar, sonuç ve açıklama ifadelerini taşıyan dil unsurlarındandır. Başında bulunduğu cümleyi, kendisinden önceki cümlelerle birleştirir.⁵⁶

“... muĸted -yı ‘ lemy n ve pişv -yi Hindust n ve mevl -yı H rezmiy n **ya‘ni** h zret-i Pehlev n-ı H rezmi mb rek ollarıda ...” [14a/9-10]

1.1.4.10. **yoĸsa** “yoksa”

yoĸ ise’den edatlaşan ve “*aksi h lde*” ifadesi taşıyan bu edat başına geldiği cümleleri, önceki cümle ya da cümleler ile birleştirir.⁵⁷ Eckmann da bunu bağlama edatı olarak değerlendirir, kelime ve baş cümleleri birbirine bağlar diye tanımlar.⁵⁸

yoĸ ise’den edatlaşarak “aksi h lde” anlamını taşıyan bir edattır ve başında yer aldığı cümleleri, önceki cümleler ile bağlar.⁵⁹ Eckmann da bunu bir bağlama edatı olarak nitelendirir ve kelime ile baş cümleler arasında bağ kurma işlevini üstlendiğini belirtir.⁶⁰

“Siz niş neni mhrni çıkarıp berür-siz bizge ma‘lm bolur **yoĸsa** kim  rkeni ma‘lm bolmas d p yine rev ne boldılar.” [12b/3-4]

“... kim heme  demler istikb lga ıksunlar ve bendev r h zmet kılısunlar **yoĸsa** siy set-i p dş hga sez v r bolurlar d p  zi k p k p tıll  ve teje ve p y-end zlar alıp ...” [18a/4-6]

1.1.4.11. **yoĸ  rse**

Kelime ve baş cümleleri birbirine bağlayan bir bağlama edatıdır.⁶¹

“Diriğ  tmes alardın s m zerni

Yoĸ  rse yaĸřı andın g v z rbı” [23a/3]

“**Yoĸ  rse** ayėanıdır l f yalėan

Alarını yanıda k p k p uyalėan” [23a/1]

1.1.5. Sona gelen edatlar

dağı,  rse, ki, kim. Bu edatlar, dil birlikleri, kelimeler, kelime grupları ve cümlelerin sonlarında yer alarak bu unsurları önceki veya sonraki ögelerle, kelimelerle, kelime gruplarıyla ve cümlelerle birleştiren edatlardır. *ki, kim*, kendilerine bağlı oldukları kelimeleri sonraki unsurlara bağlarken *dağı,  rse*, önceki unsurlarla bağlantı kurma işlevini üstlenir. Bu edatlar, kendilerinden önceki kelimenin sonuna vurgu yapar.⁶²

1.1.5.1. *dağı* “yine, daha, ve, bile, de”

Eski Türkçede *taĸı* biçimi, yalnızca “ve” anlamını taşıyan bir edattı ve *taĸ-ı* zarf-fiilinin edatlaşması sonucunda oluşmuştur.⁶³ *dahi* ise bir kuvvetlendirme edatı olarak işlev görür. Cümle içinde kelimeler, kelime grupları ve şart cümlelerinin sonunda yer alarak belirgin bir vurgu yaratır. Bu kuvvetlendirme işlevi, esasen bağlama işlevinden kaynaklanmakta olup bulunduğu unsur daha önce geçen benzer bir unsurla bağlayarak kendini gösterir. Bu nedenle, *dahi* edatı hem bağlama hem de kuvvetlendirme işlevini barındırmaktadır.⁶⁴ Hacıeminoğlu da *taĸı* < *taĸ-ı* edatını

⁵⁶ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 356.

⁵⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 356.

⁵⁸ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve ağatay Türkçesi zerine Araştırmalar*, 131.

⁵⁹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 356.

⁶⁰ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve ağatay Türkçesi zerine Araştırmalar*, 131.

⁶¹ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve ağatay Türkçesi zerine Araştırmalar*, 131.

⁶² Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 357.

⁶³ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 353

⁶⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 357.

hem bağlama hem de kuvvetlendirme edatı olarak değerlendirir.⁶⁵ Eckmann, bu edatı, kelime ve baş cümleleri bağlayan, bağlayıcı işlevi gören bağlama edatı olarak değerlendirir.⁶⁶

“Zemîn [ü] zamân, mekîn [ü] mekân bir boldı. ‘Âdiler **dağı** saltanat ve tecemmül kîrgüzür érdi.” [13a/11-13b/1]

“Hâzret-i Pehlevân ‘aleyhi’r-raḥme ve’r-rızvân şol mevzi’ga dâhil boldılar. H̄arezmsâh **dağı** müştâk u intizâr ve ‘aşık-ı bî-ḳarâr érdi.” [17b/11-18a/2]

“Bikesi icâzet bérîp ol hâzret **dağı** bardılar. Körseler bir nâzenîn meh-veşdür, şu‘â-ı cemâlıdın ‘âlem münevver bolur.” [4a/10-11]

1.1.5.2. *érse* “ise”

Dil birlikleri, kelimeler, kelime grupları ve cümlelerin sonlarında yer alarak onları önceki veya sonraki ögeler, kelimeler, kelime grupları ve cümlelerle bağlayan edattır.⁶⁷

“H̄arezmsâh başlık heme ümerâlar ‘ulemâlar mezîd boldılar **érse** törtlençi küni şehrga kêtmeḳni meşveret kıldılar.” [18b/7-8]

“Şol üyni ursañ bir hâtûn çıkıp mihmân-dârlık kıılır dép nişân bérđiler **érse** ol hâzret barıp ol üyge ‘aşâların urdılar.” [4a/7-9]

“Hâzret-i Pehlevân ‘aleyhi’r-raḥme ihzârıga köp medḥ kıldılar **érse** H̄arezmsâh ol hâzret-i şâh-ı evliyânı cüst [ü] cü kıılıp tapdılar.” [2b/6-7]

1.1.5.3. *ki, kim*

Farsça kökenli olan *ki* edatı tipik bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Sonuna geldiği ögeyi kendisinden sonraki bir ögeye bağlar ve bu bağlama genellikle açıklama ve sonuç ifadeleri çerçevesinde olur.⁶⁸ Hacıeminoğlu, *ki* edatının yardımcı cümleyle ana cümle arasındaki bağı, sebep-sonuç, belirtme, açıklama ve kuvvetlendirme gibi anlamlar çerçevesinde açıklar.⁶⁹ Ergin, *ki* edatının Türk diline çok erken dönemlerde girdiğini ve genel olarak Türkçeye yabancı kalmış bir birleşik cümle yapısını entegre ettiğini vurgular ve *kim* edatının *ki*’nin Türkçesi olduğunu, işlev ve kullanım bakımından *ki* ile aynı olduğunu ifade eder.⁷⁰ Eckmann da *kim* ve *ki* edatlarını yardımcı cümleleri bağlayan bağlama edatları olarak değerlendirir.⁷¹

“Ol mertebe ḳaydın hâşıl bolur **kim** pādşâh şundağ kılgay.” [9b/10-11]

“H̄arezmsâh suâl kıldı **kim** ey Pehlevân, savuḳ eyyâmıda ḳayu yérde boldıñız” [5b/4-5]

“Menḳül turur **kim** hâzret-i Pehlevân Ata ‘aleyhi’r-raḥme mâder-zâd evliyâ turur.” [1a/7]

“Miḥnetli işide lezzet bisyâr turur. Mundın ḳalğanların miḥnet kıılıp ḳazıp içsünler tâ **ki** helâl tayyib bolğay dép köp köp zârlık bile ‘acz niyâzların zâhir kıldılar.” [19a/4-6]

1.1.6. Kuvvetlendirme edatları

Sona gelen bütün bağlama edatlarının genel olarak en belirgin işlevi kuvvetlendirme işlevidir. İlk bakışta, bu edatlar sonunda buldukları ögeleri vurgulamak, kuvvetlendirmek ve dikkat çekmek amacıyla kullanılıyormuş gibi görünürler. Ancak bağlama işlevi bazıları için belirgin, bazıları için zayıf, hatta bazen neredeyse belirsizdir. Hatta bazı edatlar hiç bağlama

⁶⁵ Hacıeminoğlu, *Kutb’un Husrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri*, 119.

⁶⁶ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, 131.

⁶⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 357.

⁶⁸ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 361.

⁶⁹ Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, 167.

⁷⁰ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 363-364.

⁷¹ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, 131.

ifadesi taşımayabilir. Bu nedenle, bu edatların diğer bağlama edatlarından farklı olarak kuvvetlendirme edatları kategorisinde yer alması mümkündür.⁷²

1.1.6.1. *dağı* “yine, daha, ve, bile, de”

Eski Türkçede *tağı* biçimi, yalnızca “ve” anlamını taşıyan bir edattı ve *tağ-ı* zarf-fiilinin edatlaşması sonucunda oluşmuştur.⁷³ *dahi* ise bir kuvvetlendirme edatı olarak işlev görür. Cümle içinde kelimeler, kelime grupları ve şart cümlelerinin sonunda yer alarak belirgin bir vurgu yaratır. Bu kuvvetlendirme işlevi, esasen bağlama işlevinden kaynaklanmakta olup bulunduğu unsur daha önce geçen benzer bir unsurla bağlayarak kendini gösterir. Bu nedenle, *dahi* edatı hem bağlama hem de kuvvetlendirme işlevini barındırmaktadır.⁷⁴ Hacıeminoğlu da *tağı* < *tağ-ı* edatını hem bağlama hem de kuvvetlendirme edatı olarak değerlendirir.⁷⁵ Eckmann, bu edatı, kelime ve baş cümleleri bağlayan, bağlayıcı işlevi gören bağlama edatı olarak değerlendirir.⁷⁶

“H̄arezmşâh **dağı** müştâk ve intizâr ve ‘âşık-ı bî-ķarâr érdi.” [18a/1-2]

“Bikesi icâzet béríp ol hâzret **dağı** bardılar. Kórseler bir nâzenin meh-veşdür, şu‘â‘-ı cemâlıdın ‘âlem münevver bolur.” [4a/10-11]

1.1.6.2. *hem* < Far. “hem, dahi”

Hacıeminoğlu, *hem* edatını kuvvetlendirme ve karşılaştırma edatı olarak değerlendirir.⁷⁷

“H̄arezmşâh hâcâlet çekíp emr kıldı kim Pehlevân şehrgâ ve yurtğa barmasun, bu yérge **hem** kélmesünler dép ‘itâb kıldı.” [9a/5-7]

“Üçlençi mertebede yine bir taşını atdılar érse kâfir şafiyy bağlanıp vehmnâk bolup kaçtılar. Yene **hem** bir taş atdılar.” [15a/10-11]

“Her nev‘î âdem bolsa **hem** h̄‘âh gânī ve h̄‘âh fak̄ir bolsun gârazi ehl bolsa anıñ şe‘nide istihsân kılıp ...” [21a/3-4]

1.2. Çekim Edatları

Çekim edatları, kendisiyle bir kelime grubu oluşturduğu kelimenin ardından gelen ayrı kelimelerdir. Bu edatlar, hâl ekleriyle ifade edilemeyen anlamları karşılamak için kullanılır. Çağataycadaki çekim edatları, ek almayan isimler, kalıplaşmış hâl ekli yapılar veya kalıplaşmış zarf-fiil gibi isim ya da fiil kökenli kelimelerden oluşur. Bazı çekim edatları zarf olarak da bulunurken bazıları hâl ve iyelik ekleri alabilir. Düzenli olarak yalın, datif ya da ablatif hâlleriyle kullanılırlar.⁷⁸

Çekim edatları, isimlerin ardından gelerek onlara zarf halleri kazandıran ve işletme eki görevi gören edatlardır. Bu edatların işlevi, hâl ekleriyle karşılaştırılabilir. Hâl ekleri, ismin nominal ya da isim durumlarını ifade ederken çekim edatları ismin zarf durumunu oluşturur. Bu edatlar iki ana gruba ayrılır: *yalnızca edat olarak kullanılanlar* (asıl edatlar) ve *aslında isim iken edat işlevinde de kullanılabilen kelimeler*.⁷⁹

Türk dilindeki çekim edatlarının tamamı köken olarak bir fiil ya da isim biçimine dayanmaktadır. Zamanla, çeşitli fiil ya da isim biçimleri kalıplaşarak edat biçimine dönüşmüştür. Bu edatlaşma süreci birçok örnekte oldukça eski dönemlerde gerçekleşmiş olup bazıları Türkçede

⁷² Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 365.

⁷³ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 353.

⁷⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 357.

⁷⁵ Hacıeminoğlu, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, 119.

⁷⁶ Eckmann, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, 131.

⁷⁷ Hacıeminoğlu, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, 119.

⁷⁸ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 97.

⁷⁹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 365-367.

en baştan beri edat olarak karşımıza çıkmışlardır. Ancak, bazı edatlar daha sonraki dönemlerde oluşmuştur.⁸⁰ Ayrıca, Arapça ve Farsçadan yabancı kökenli edatlar da Türk diline geçmiştir.

Çekim edatlarını kullanım özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırabiliriz: Diğer isimlerin yalın hâlleri, zamirlerin tamlayan ya da yükleme hâlleriyle birleşen çekim edatları: *bile*, *birle*, *birlen*, *için*, *gibi*, *kadar* vb.; yalın hâl ile birleşen son çekim edatları: *ara*, *üzre*, *içre*, *sıra* vb.; datif hâl ile birleşen son çekim edatları: *doğru*, *göre*, *kadar*, *karşı*, *taraf* vb.; ablatif hâl ile birleşen son çekim edatları: *beri*, *burun*, *başka*, *böyle*, *evvel*, *gayri*, *özge*, *sarı*, *sonra* vb.

1.2.1. İşlevlerine Göre Çekim Edatları

1.2.1.1. Beraberlik veya vasıta bildiren edatlar

Metnimizde tespit edilen, beraberlik veya vasıta bildiren edatlar şu şekildedir:

1.2.1.1.1. *bile*, *birle*, *birlen* “ile, birlikte, vasıtasıyla”

Ergin, *birle* edatını *bir* ve *ile*’nin (*il*- fiilinin *-e* ile oluşturulmuş zarf-fiil biçimi) birleşiminden oluşan bir vasıta edatı olduğunu ifade eder.⁸¹ Hacıeminoğlu, “birlen” ve “bilen” edatlarının sonunda bulunan *-n*’nin, izlenemeyen bir türemiş ses veya ikinci bir vasıta eki olabileceğini ifade eder.⁸² Eckmann, *birle* ve *bile* edatlarını kelimeleri ve yardımcı cümleleri birleştiren sıralama edatları olarak değerlendirilir.⁸³ Eckmann ayrıca, *birle* ve *bile*’yi isimlerin yalın hâliyle veya daha çok zamirlerin tamlayan durumuyla kullanılan çekim edatları olarak tanımlar.⁸⁴

“H̄arezms̄āh’ğa yibergen élçığa ta’yin kıldı kim elbette H̄arezms̄āh erkân-ı devletleri **bile** kélsünler.” [2a/8-9]

“Hâzret-i Pehlevân ‘aleyhi’r-raḥme **bile** pādşāhnıñ pehlevânların küreş tutdururlar.” [8a/4-5]

“Ol kâfir aydı: Sipāhî bolğan taş **birle** uruşur mu? Ol hâzret aydı: Sizler sipāhî érmes, bir gürüh itler kélipsizler. Taş, tofrağ, kések **birle** urup kaytarurmiz.” [14b/9-11]

“... ve heme erkân-ı devlet ve ümerâları ve ‘ulemâları **birle** istikbâlğa çıkmaknı ihtiyâr kılar érdiler.” [17a/6-7]

“Ziyâde i’tikâdı pāk **birlen**

Kılur ihlâş aña yürek **birlen**” [22a/6]

1.2.1.1.2. *berüber* < Far. “birlikte”

Z. Korkmaz, *berüber* edatının *ile* edatıyla benzer işlevlere sahip olduğunu ifade eder.⁸⁵

“... yinçü, gevher, mercân, yâkût ve zümürürd her biri bir pādşāhnıñ hâzînesiğa **berüber** turur.” [8b/1]

1.2.1.2. Sebep bildiren edatlar

Metnimizde, sebep bildiren edatlardan sadece *üçün* örneği tanıklanmıştır.

1.2.1.2.1 *üçün* “için”

İsimlerin yalın hâliyle veya daha çok zamirlerin tamlayan durumuyla kullanılan çekim edatlarındandır.⁸⁶

“... pādşāhnı tağdın alğan âdem kélsün dér, her kim in‘âm almak **üçün** kélürler.” [12b/1-2]

⁸⁰ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 367.

⁸¹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 364-370.

⁸² Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, 21.

⁸³ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 148.

⁸⁴ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 98.

⁸⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, 1070.

⁸⁶ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 98

“... ve siz, H ud  ** c n** yıkılıpsız amm  p d  h-ı Hind sizni ya şı körüp ihl    tip mendin tiletir.” [9b/7-8]

“ l h ! Ol h zretni  h k hürmeti ** c n** biz fak r ve siy hlarnı g n hlarnın ‘afv k lgay-sen.” [21b/1-3]

1.2.1.3. Benzerlik bildiren edatlar

Metnimizde benzerlik bildiren edatlardan *d k*, *mi l-i*, *-v r*, *-ve *  rnekleri tespit edilmiştir.

1.2.1.3.1. *d k*, *t g* “gibi, kadar”

İsimlerin yalın h liyle veya daha çok zamirlerin tamlayan durumuyla kullanılan çekim edatlarındandır.⁸⁷ Hacıeminoğlu, *d k* edatını *te-* fiilinden genişleyen bir isim olarak değerlendirir.⁸⁸ Eckmann, *d k* edatının Ali   r Nev yi’den önce genellikle *t g*, seyrek olarak *t gin* şeklinde kullanıldığını ifade eder.⁸⁹

“H  arezm  h ol h zret a kırk kazan hayr kıldı, her biri mi l-i havz **d k** ulu  kazan  rdi.” [20a/5-6]

“Alarnı  h tmini eyley bey nı

H ber b rmi  munu  **d k** n kted nı” [22b/4]

“Bir ‘ d  gerged n-s v r meyd n a çıkıp   ek **d k** haykırıp merd taleb kıldı.” [13b/4]

“ kki yanı t  yerge y tk n e b -kem   k st **t g** bar  ık an  rdi.” [11a/4-5]

1.2.1.3.2. *mi l-i* < Ar. “gibi, e , benzer”

Eckmann, bu s zc ɡ   n çekim edatı olarak tanımlar.⁹⁰ *mi l* < Ar: “gibi, e , benzer” anlamlarını ifade eder.

“Bu s zni  sebebi budur kim H  arezm  h ol h zret’ a kırk kazan hayr kıldı, her biri **mi l-i** havz d k ulu  kazan  rdi.” [20a/5-6]

“... her yerde yatur, **mi l-i**  l g d k yatur.” [6b/8]

1.2.1.3.3. *v r* < Far. “benzetme bildirir; ... gibi”

Atay, *v r*’ı benzerlik bildiren çekim edatı olarak değerlendirir.⁹¹ *v r* sonuna geldiği kelimelere “benzetme ve sahiplik” anlamları katar.

“... ker metni mu‘ yene körüp heme Hindust n hayl  **bende-v r** muhlı  ve mu‘tekid gülüm boldılar.” [12b/5]

“... kim heme  demler istikb l a  ıksunlar ve **bende-v r** hizmet k lsunlar.” [18a/4-5]

1.2.1.3.4. *ve * < Far. “gibi”

Atay, *ve *’i benzerlik bildiren çekim edatı olarak değerlendirir.⁹² *ve * sonuna geldiği kelimelere “gibi” anlamını bildirir.

“K rseler bir n zen n **meh-ve d r**,  u ‘ ’-ı cem l dın ‘ lem münevver bolur.” [4a/11]

1.2.1.4. Ba kalık bildiren edatlar

⁸⁷ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 98

⁸⁸ Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, 35.

⁸⁹ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 98

⁹⁰ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 106.

⁹¹ Atay, *Çağatay Türkçesinde Edatlar*, 48.

⁹² Atay, *Çağatay Türkçesinde Edatlar*, 49.

Metnimizde tespit edilen başkalık bildiren edatlar şunlardır: *başka*, *ğayr-i*, *özge*. Bunlar esasen isim niteliği taşıyan ve aynı zamanda edat olarak da işlev gören kelimelerdir.⁹³

1.2.1.4.1. *başka* “başka, ayrı, özge”

Ablatif ile birlikte kullanılan çekim edatlarından biridir.⁹⁴ Eklendiği isim, belirttiği kişi veya nesnelere diğer kişi veya nesnelere ayrılma durumunu bildirir.⁹⁵

“Bizler nafağa-i rûzgâr kılar érdük, **başka** kesb yok turur dédi.” [7a/11-12]

“Sözni **başka** yêrdin éşitiñ” [10a/8].

1.2.1.4.2. *ğayr-i* < Ar. “ayrı, dışında”

Eckmann, bunu ön çekim edatı olarak değerlendirir.⁹⁶ Aynı zamanda ablatifle kullanılan bir çekim edatıdır.⁹⁷ Eklendiği isim, belirttiği kişi veya nesnelere diğer kişi veya nesnelere olan ayrımını bildirir.⁹⁸

“Hâlâ nâdânlar zırh-ı şeytân derler, mücmelen nâ-ma‘kül, **ğayr-ı** mu‘teber söz turur.” [17b/9]

1.2.1.4.3. *özge* “başka, ayrı”

Ablatifle kullanılan bir çekim edatıdır.⁹⁹ Metnimizde sadece bir örneğine rastlanmıştır.

“Hâzret’din **özge** âdemler feriştelerni körmediler.” [17a/2]

1.2.1.5. Zaman bildiren edatlar

1.2.1.5.1. *eşnâ* < Ar. “zaman, an, süre”

Eckmann, *eşnâ* kelimesini sahte çekim edatı olarak tanımlar. Ona göre, sahte çekim edatları, normal çekim edatlarının yerine geçen kelimelerdir. Eğer anlamları bu işlevle uyumluysa, isim ya da isimleşmiş kelime olarak görev yapabilirler. Onların ilk kelime (kendilerinden önce gelen kelime) ile oluşturdukları bina, yapıcı bir iyelik grubudur. İlk kelime, yalın hâlde veya daha az olarak tamlayan durumunda bulunur ve iyelik sahte çekim edatları ise genellikle lokatif veya daha az olarak datif, ablatif veya eşitlik hâllerinde bulunurlar.¹⁰⁰ Metnimizde sadece bir örneğine rastlanmıştır.

“Ba‘zı âdemler inşâfğa kélür érdiler ammâ şol **eşnâda** Hindustân pâdşâhı Rây-ı Râyân Cüne Şâhbendî érdi.” [1b/6-7]

1.2.1.5.2. *evvel* “önce”

Korkmaz, *evvel* edatını öncelik ve zaman ilişkisi kuran edat olarak değerlendirir.¹⁰¹ Ergin’e göre, ablatifle kullanılan çekim edatıdır. *evvel* aslında isimken edat olarak da kullanılan kelimelerdendir.¹⁰²

“... **evvel** heme tévelerni ötkerdiler andın soñ çara çerigni ötkerdiler.” [11a/10-11]

1.2.1.5.3. *soñ* “sonra”

⁹³ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 371.

⁹⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 369.

⁹⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, 1070.

⁹⁶ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 106.

⁹⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 369.

⁹⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, 1070.

⁹⁹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 369; Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 101.

¹⁰⁰ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 102.

¹⁰¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, 1080.

¹⁰² Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 369-372.

Ablatifle kullanılan çekim edatlarındandır.¹⁰³ En çok kullanılan sahte çekim edatlarındandır.¹⁰⁴

“Ol h azret t ll larnı alıp ɡar b fa  rlerɡa b rip  ad kıldılar, andın **soj** bir nee zam n yol y r p C ne’niņ toy-h anesiɡa bardılar.” [5a/7-9]

“K firlerniņ tuɡları yıkılıɡandın **soj** hez met tafip f cc rɡa yüz koydılar.” [15a/7-8]

“Andın **soj** ziy retdin f riɡ bolup H  arezm  h’niņ b r-g hiɡa barıp m l k t kılıp olturdılar.” [8a/1-2]

1.2.1.5.4. t  < Far. “o zamandan beri, o zamana kadar”

Eckmann, *t *’yı  n çekim edatı olarak tanımlar.¹⁰⁵ Eckmann ayrıca, *t * edatını yardımcı cümleyi esas cümle ile birleştiren bağlama edatı olarak da nitelendirir.¹⁰⁶

“P d  h-ı Hind C ne bir nee i ler  ukr nesiɡa toy b rmekni niyyet kıldı, **t **   yıl ɡaa kırk miņ zer zerger ustamı a ırıp saklap altun k m  din  aba lar yasatdı.” [2a/1-3]

“ ehirde p d  hni tağdın yıkılıɡanda tutup alėan merd kayda bolsan  elgil d p **t ** bir hafta on k nge t gr  her  dem men  rdim d p barur.” [16a/8-9]

“Yetti ya ardın **t ** yetmiş ya arėaa  demni koymay s rdiler. H vak’dın ko r p alėan  ldin hem nöker aldı.” [10b/6-7]

1.2.1.5.5. t gr  “... kadar, değin”

Hacieminoğlu, ET. *teğ r-* fiilinin zarf-fiil eki olarak kalıpla ması sonucu oluşan bir son çekim edatı olduğunu ifade eder.¹⁰⁷ Atay, zaman bildiren çekim edatı olarak değerlendirir.¹⁰⁸ Eckmann ise datif ile kullanılan çekim edatı olarak nitelendirir.¹⁰⁹

“ ehirde p d  hni tağdın yıkılıɡanda tutup alėan merd kayda bolsan  elgil d p **t ** bir hafta on k nge **t gr ** her  dem men  rdim d p barur.” [16a/8-9]

1.2.1.6. Yer ve y n bildiren edatlar

Metnimizde yer ve y n bildiren edatlardan  u örnekler tanıklanmı tır:

1.2.1.6.1. a ağ “aşağı”

Korkmaz, *aşağı* edatını y n gösterme ilişkisi kuran edat olarak tanımlar.¹¹⁰

“P d  h-ı Hind’ni atı bile  kki cılav-d rları ser-niğ n kılıp **a ağa** h v le kıldı.” [11b/10-11]

1.2.1.6.2. sarı “tarafına, yönünde”

İsimlerin yalın h liyle veya daha çok zamirlerin tamlayan durumuyla kullanılan çekim edatlarındandır.¹¹¹

“H zret-i d st-ı Rağm n, h zret-i Pehlev n  ehr **sarı** rev ne boldılar.” [16b/3-4]

“H zret heme alarnıņ m dde‘alarnı kab l kıldı, s v r  bolup  ehr **sarı** rev ne boldılar.” [19a/10-11]

¹⁰³ Ergin, *Türk Dil Bilgiyi*, 369; Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 101.

¹⁰⁴ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 102.

¹⁰⁵ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 106.

¹⁰⁶ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 148.

¹⁰⁷ Hacieminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, 95-96.

¹⁰⁸ Atay, *Çağatay Türkçesinde Edatlar*, 48.

¹⁰⁹ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 100.

¹¹⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri- ekil Bilgiyi*, 1079.

¹¹¹ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 98.

“‘Âdîler hem bî-haber bolup tabl-ı cengni şadâğa kirgüzüp rây-ı râyân sarı revâne boldılar.” [13a/1-2]

1.2.1.6.3. *tā* < Far. “... kadar, o zamana kadar”

Eckmann’a göre *tā* ön çekim edatıdır.¹¹² Eckmann, ayrıca *tā* edatını yardımcı cümleyi esas cümle ile birleştiren bağlama edatı olarak da nitelendirir.¹¹³

“Ékki yanı *tā* yerge yétkünçe bî-kem ü kâst tég bar çıķğan érdi.” [11a/4-5]

“H̄arezms̄āh’dın in‘ām alur érdiler. *Tā* Servān Téfe dégen mevzi‘ğa keldiler. Ol mevzi‘niņ qarībide ...” [17a/8-9]

1.2.1.6.4. *taraf* < Ar. “cihet, yön; yöre, yer, bölge”

taraf kelimesi hem isim hem edattır.¹¹⁴ Yön gösterme ilişkisi kuran edattır.¹¹⁵

“‘Aayyārlar haber berdiler, Rây-ı Râyân hem ‘Âdîler *tarafığa* ‘âzim boldılar.” [13a/2-3]

“Ékki *tarafdın* tabl-ı cengni şadâğa kirgüzdiler érse nâgâh bir ‘âdî-i gergedân-süvār yigirmi bir miņ batman daire-i şimşâdnı köterip meydānda merd taleb kıldı.” [14a/2-4]

1.2.1.7. Edat gibi kullanılan, yer ve yön bildiren adlar

Ergin, yabancı dillerin etkisiyle bazı kelimelerin (*sağ, sol, yan, alt, üst, arka, ön* gibi) sıklıkla son çekim edatı olarak değerlendirildiğini ancak bunların gerçekte son çekim edatı olmadığını vurgular. Bu kelimeler, kendilerinden sonra gelen isimlerle tamlama oluşturan ve bu bağlamda işletme ekleri (iyelik ve hâl ekleri) ile birlikte kullanılan isimlerdir. Ergin, edatların isim ve kelime anlamı taşıyaması, özellikle de çekimsiz unsurlar olmaları gerektiğini her zaman göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtir.¹¹⁶

Korkmaz, *alt, üst, art, arka, baş, boy, cihet, civar, çap, ön, yan, ara, sağ, sol, hariç, içeri, iç, dış, üzerinde, etraf, hakk, köşe, kıyı, orta, taraf, öte, yüz, yön, yol* vb. gibi kelimelerin kendilerinden önceki isimlerle oluşturdukları belirtili ve belirtilsiz ad tamlamalarının bazı gramer kaynaklarında edat olarak kabul edildiğini belirtir. Ancak, Korkmaz, Batı dillerindeki *preposition* ve *postposition* terimlerinin etkisiyle yapılan bu tasnifin Türkçe için doğru olmadığını vurgular. Zira yön ve yer belirten bu kelimeler, Türkçede kendi başına bağımsız anlamlara sahiptir ve diğer isimler gibi çokluk, iyelik ekleri; yönelme, çıkma, bulunma ve yükleme hâli gibi isim çekim eklerini alabilirler. Ayrıca, bu kelimeler türetmelere de dahil olabilirler. Dolayısıyla, gerçek edatlar kendilerinden önceki kelimelere bir edat grubu oluştururken edat gibi kullanılan bu isimler sadece isim tamlaması oluştururlar. Bu nedenledir ki, söz konusu kelimeler, gerçek edatlar değil, dilin gereksinimlerine göre edat işlevi görebilen isimlerdir.¹¹⁷

Eckmann da *ast, üst, iç, yan* gibi yer ve yön gösteren kelimeleri sahte çekim edatları olarak sınıflandırır. Eckmann’a göre bu sahte çekim edatları, normal çekim edatlarının yerini alabilen kelimelerdir. Eğer anlamları bu işlev için uygunsuz isim ya da isimleşmiş kelimeler olarak kullanılabilirler. Bu tür kelimeler, kendilerinden önce gelen kelime ile oluşturdukları yapı itibarıyla bir iyelik grubu teşkil ederler. İlk kelime yalın hâlde ya da daha az sıklıkla tamlayan durumunda bulunurken iyelik sahte çekim edatları genellikle lokatif durumda veya daha az sıklıkla datif, ablatif ya da eşitlik hâllerinde kullanılır.¹¹⁸

¹¹² Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 106.

¹¹³ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 148.

¹¹⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 372.

¹¹⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, 1079.

¹¹⁶ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 373.

¹¹⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, 1084-1085.

¹¹⁸ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 102.

Sonuç

Eserde yer alan edatlar, 19. yüzyıl  aġatay Türkçesi döneminin dil özelliklerini ayrıntılıyla yansıtarak Türk dilindeki edat yapılarının o dönemki kullanımlarına dair kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Eser, bir menakıpname olarak Pehlivan Ata’nın yaşamını, kerametlerini ve şöhretini aktarmakla birlikte, dönemin edat kullanımını anlamak adına dil bilgisel zenginlikler barındırır. Bu yönüyle çalışma, edatların yalnızca bir dil bilgisel yapı olmadığını, aynı zamanda dil içindeki anlam ilişkilerinin oluşmasına önemli katkılarda bulunan, dilbilgisel olarak sözcüklere h kim olan ve eklendikleri sözcüklerle cümlenin diġer unsurları arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran, yanlarında yer aldıkları sözcüklerin, sözcük gruplarının ve cümlelerin kullanımını ve ifade gücünü destekleyen birer görevli söz ve yardımcı kelime olduklarını gösterir.

Metinde yer alan edatlar işlevsel çeşitlilikleri açısından ele alındığında, anlatının anlam derinliġine katkı saġlamak üzere çok sayıda görev üstlendikleri görülmektedir. Eserde, yabancı dillerden etkilenmiş edatlar da görülmektedir. Özellikle *amm * ve *belki* gibi Arapça ve Farsça kökenli edatların kullanımına, dönemin dil yapısındaki çok k lt rl l ġ n bir yansıması olarak rastlanır. Bu edatlar, ana ve yan cümleleri baġlayarak anlam zenginliġine katkı saġlar.

Türk dilinde edatların işlevsel sınıflandırılmasına ilişkin genel bir görüş birliġi eksikliġi, birleşik bir  er eve oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Ancak bu eser, Türk dilindeki edatların işlevsel rolüne dair deġerli bilgiler sunarak onların dil içindeki kullanım ve önemine dair daha net bir anlayış kazandırmaktadır. Eserdeki edatlar, sözcükler, sözcük grupları ve cümleler arasında sadece baġlantı kurmakla kalmaz, aynı zamanda anlatıyı g clendirir ve anlamı pekiştirir. Bunlara ek olarak Türk diline yabancı dillerden geçen, ancak zamanla Türk dilinin bünyesine katılmış olan edatlar da eserde önemli işlevlere sahiptir.

Eserde yer alan edatlar, Türk dilinin evrimsel sürecinde, dilbilgisel olarak eklendikleri sözcüklerle cümlenin diġer unsurları arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran unsurlar olarak önemli bir yere sahiptir. Bu tür tarihi eserler, edatların Türk dilindeki iřlevselliġini göstermekle kalmaz, aynı zamanda dilin yabancı dillerden gelen etkilerle nasıl zenginleřtiġine ve anlam farklılıklarını nasıl bünyesine kattıġına dair ipuçları sunar. Özellikle dönemin dil özellikleri açısından dikkate deġerlidir. Bu eser ve onun gibi tarih  metinler, Türk dilinin dil bilgisel yapısındaki gelişimi ve edatların iřlevselliġi konusunda yapılan çalışmalara önemli birer katkı saġlayan kaynaklardır.

Kısaltmalar

Ar.:	Arapça
bkz.:	Bakınız
C.:	Cilt
�ev.:	Çeviren
ET.:	Eski Türkçe
Far.:	Farsça
H.:	Hicri
Haz.:	Hazırlayan
M.:	Miladi
�.:	Ölüm
S.:	Sayı
s.:	sayfa
TDAY:	Türk Dili Araştırmaları Yıllıġı

TDK: Türk Dil Kurumu

Tr. : Türkçe

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb.: ve başkaları

Yay.: Yayın

.../...: varak numaralarıyla satır numaraları arasında yer alır.

KAYNAKLAR

Atay, Ayten. *Çağatay Türkçesinde Edatlar*. I. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.

Beydili, Azer-i Bigdili. *Lütfali Beg. Ateşkede-i Azer (Nîme-i Düvvüm)*. Hazırlayan Mir Haşim Muhaddis. Tahran: Emirkebir, 1378.

Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1974.

Baykara, Sultan Hüseyin. *Mecâlisü'l-uşşâk*. Hindistan: Münşi Nivalkişor (Nawal Kishore) matbaası, 1786.

Bedahşî, Nûreddin Cafer. *Hulâsetü'l-menâkıb*. Hazırlayan Seyyide Eşref Zafer. İslamabad: Merkez-ı Tahkikat-ı Farsi-i İran ve Pakistan, 1995.

Buhârî, Salâh b. Mübârek. *Enisü't-tâlibîn ve Uddetü's-sâlikîn*. Hazırlayan Halil İbrahim Sarioğlu ve Tefvik H. Sübhani. Tahran: Sazman-ı İntişarat-ı Keyhan, 1371.

Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*. Hazırlayan Mahmud Abidi. Tahran: İntişarat-ı Sühan, 1390.

Çakır, Erhan. "Hazret-i Pehlevân Ata Aleyhi'r-rahme kitâbı (Giriş, transkripsiyonlu metin, gramatikal dizin-sözlük)". (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, 2018.

Eckmann, Janos. *Çağatayca El Kitabı*. Çeviren Günay Karaağaç. 6. basım, İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.

Eckmann, Janos. *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya. 4. baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2014.

Eraslan, Kemal. *Ali-Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*. Ankara: TDK Yayınları, 1996.

Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım, 2009.

Evliya Çelebi. *Seyahatnâme (İndeksli Tıpkıbasım)*. Hazırlayan Seyit Ali Kahraman. Ankara: TTK, 2013.

Gabain, A. Von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın. 1. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 1988.

Hacıeminoğlu, Necmettin. *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.

Hacıeminoğlu, Necmettin. *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: TDK Yayınları, 2000.

Hidâyet, Rıza Kulu Han. *Riyâzu'l-ârifîn*. Hazırlayan Ebülkasım Radfer ve Gita Oşideri. Tahran: Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsânî, 1385.

Hidâyet, Rıza Kulu Han. *Sefâretnâme-i Harezmi*. Hazırlayan Ali Husuri. Tahran: Tahuri, 1977.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. Hazırlayan M. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941-1943.

Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2009.

Mukaddem, Ali Rıza. “Pîr-i Pehlevânân Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî, Hayatı, Menkıbeleri ve Eserleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 104 (2022): 137-152.

Râzî, Emin Ahmed. *Heft İklîm*. Hazırlayan Seyyid Muhammed Rıza Tahiri. Tahran: Sürüş, 1378.

Türk Gramerinin Sorunları II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

‘Atebetü’l-Ḥaḳāyık’tan Hareketle Karahanlı Türkçesi Metinlerinde Türkçe “Ahlak Kavramları”

Based on ‘Atebetü’l-Ḥaḳāyık, Turkish “Moral Concepts” in Karakhanids Turkish Texts

Ahmet KARATAŞ*

ÖZ

Ahlak, toplum içerisinde yaşayan insanların uymak zorunda oldukları kurallar bütünüdür. Ahlak kavramları, toplumdan topluma farklılık gösterebileceği gibi, evrensel nitelikte de davranışları içerebilir. Ahlak kavramlarının oluşmasında çoğunlukla insan topluluğun kültürel ve dinî değerleri etkili olmaktadır. Bozkırda yaşayan Eski Türklerde, zor şartlar altında hayatta kalmak bir gereklilik olduğu için savaşmak büyük bir erdem sayılmıştır. Ancak VIII. yüzyılda Türklerin Manihaizm ve Budizm gibi dinleri kabul etmeleriyle “savaşmak ya da canlıları öldürmek” en kötü davranışlardan biri sayılmıştır. X. yüzyılda ise Türkler İslam dini ile tanışmış ancak yabancı oldukları bu din karşısında çekingen bir tavır sergilemişlerdir. Bunun sonucu olarak Ahmed Yesevî, Edib Ahmed Yüknêkî gibi edip ve mutasavvıflar yetişmiş, kaleme aldıkları eserlerle İslamî Türklerle anlatmışlardır. Karahanlı Türkçesine ait bu metinlerde “ahlak kavramları” önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserler, sadece İslami bilgileri aktarmakla kalmamış, aynı zamanda Türklerin günlük yaşantılarına rehber olacak “iyi bir insan olmak” kavramını derinlemesine işleyen didaktik öğretileri de içermiştir. Bu çalışmada, ‘Atebetü’l-Ḥaḳāyık’tan hareketle Karahanlı Türkçesi metinlerinde Türkçe “ahlak kavramları” tespit edilmiştir. Kısa bir giriş bölümünün ardından ‘Atebetü’l-Ḥaḳāyık tanıtılmıştır. İkinci bölümde ise eserde tespit edilen “ahlak kavramları”, iyi ahlak kavramları ve kötü ahlak kavramları olarak iki grupta toplanarak etimolojik değerlendirmelerle birlikte sırasıyla ‘Atebetü’l-Ḥaḳāyık, *Divān-ı Hikmet*, *Divānu Luġāti’t-Türk* ve *Ḳutaḍġu Bilig* adlı eserlerden tanıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Edib Ahmed Yüknêkî, ‘Atebetü’l-Ḥaḳāyık, *Ḳutaḍġu Bilig*, Ahlak, Ahlak Kavramları

ABSTRACT

Morals are the collection of norms that everyone in a community must obey. Moral notions vary from civilisation to society, yet they may contain universal behaviours. Cultural and religious norms within the human community mostly shape moral conceptions. Fighting was seen as a major virtue among ancient Turks living on the steppe since it was necessary for survival in harsh surroundings. However, by the eighth century, when the Turks had accepted faiths such as Manichaeism and Buddhism, “fighting or killing living beings” was seen as one of the worst practices. The Turks got acquainted with Islam in the tenth century, but they took a cautious approach to this alien faith. As a result, authors and mystics like Ahmed Yesevî and Edib Ahmed Yüknêkî emerged to teach Islam to the Turks through their writings. In these Karakhanid Turkish writings, “moral concepts” are essential. These writings communicated Islamic knowledge and incorporated didactic lessons that profoundly addressed the notion of “being a good person” that

* Dr., Serbest Araştırmacı, 10ahmetkaratas@gmail.com.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6698-8371>).

would lead the Turks daily lives. This research used *‘Atebetü’l-Hakāyık* to identify Turkish “moral concepts” in Karakhanid Turkish writings. This research used *‘Atebetü’l-Hakāyık* to identify Turkish “moral concepts” in Karakhanid Turkish written works. Following a brief introduction, *‘Atebetü’l-Hakāyık* was presented. In the second half, the “moral concepts” described in the book are categorised into two categories: excellent moral concepts and poor moral concepts. These are demonstrated from the works called *‘Atebetü’l-Hakāyık*, *Divān-ı Hikmet*, *Dīvānu Luġāti’-Türk*, and *Ķutađġu Bilig*, with etymological assessments.

Keywords: *Karakhanid Turkish, Edib Ahmed Yüknēkī, Ķutađġu Bilig, ‘Atebetü’l-Hakāyık, Morality, Moral Notions*

Extended Summary

Morality can be defined as a system of norms that all members of a society are expected to adhere to. The specific moral concepts that are held by any given civilisation or society may vary considerably, and in some cases, they may also encompass behaviours that are considered to be universal. The cultural and religious values of the human community exert a profound influence on the formation of moral conceptions. In the context of the harsh steppe environment, the practice of warfare was regarded as a fundamental virtue among the ancient Turks. However, with the adoption of faiths such as Manichaeism and Buddhism in the eighth century, the act of killing or harming living creatures was regarded as one of the most egregious actions. The Turks were introduced to Islam in the 10th century, yet they were initially reluctant to adopt this new faith. Consequently, philosophers and mystics such as Ahmed Yesevī and Edib Ahmed Yüknēkī emerged to elucidate Islam to the Turks through their written works. In Karakhanid Turkish writings, the concept of morality is of paramount importance. These writings served not only to communicate Islamic knowledge but also to incorporate didactic lessons that addressed the notion of “being a decent person” in a profound manner, thereby assisting Turks in their daily lives.

In the 12th century, Edib Ahmad Yüknēkī composed *‘Atebetü’l-Hakāyık*, a lyrical and didactic work. The text was bestowed upon Muhammad Dād Ispahsālār Beg, a bey of the Qarakhanid Empire. In his work *‘Atebetü’l-Hakāyık*, the author refers to the language used in the book as “Turkic”. However, Arslan Hodja Tarhan, who provided a commentary on the work, elucidated that it was composed in the Kashgar Tili. Notwithstanding the stylistic variations, *‘Atebetü’l-Hakāyık* was composed following the prevailing norms of literary Turkish at the time.

‘Atebetü’l-Hakāyık is composed in the feülün / feülün / feülün / feül mould of Aruz, comprising 40 couplets and 101 quatrains. The work commences with an act of devotion to God, the Prophet, the four Companions, and Amir Muhammad Dad Ispahsālār Beg. Subsequently, the text delineates the utility of erudition, the imperative to safeguard the tongue, the transience of the world, the commendation of magnanimity, the censure of arrogance and avarice, and the deterioration of time. To date, five manuscript copies of the work are known to exist: one in Samarkand, one in Hagia Sophia, one in Topkapı, one in Ankara, and one in the Netherlands.

A total of twenty-two moral ideas were identified in *‘Atebetü’l-Hakāyık*. The text identifies twelve “excellent moral notions” and ten “poor moral concepts”. The concepts of good morality include *aķılık* (generosity), *bil-* (to know), *eđġülük* (goodness), *virtue* (virtue, virtue), *ķodķılık* (humility), *könilik* (righteousness), *küdez-* (to watch, to care), and *sakın-* (to calculate, to avoid, to think). The terms “to protect, to spare”, *san-* (meaning “to think”) and *ser-* (meaning “to anger”) are also of interest. The word “*isizlik*” is defined as (evil, wickedness). The following terms are also included: (thoughtless, empty), *sökünç/söküş* (swearing), *sukluk* (greed, greediness) *uķuşsızlık* (mindlessness, lack of understanding). The following terms were identified as belonging to this category: *uluġsın-* (meaning “to be arrogant”), *yalġan* (meaning “lie”), *yangşa-* (meaning “to babble”), *yavızlık* (evil, wickedness) and *yüzçilik* (hypocrisy).

In *‘Atebetü’l-Hakāyık*, the term *yüzçi* (hypocrite) is employed as a hapax legomenon. The term “face” is employed not merely to describe a person's physical appearance, but also to

represent their personality, particularly their external attitude. A hypocrite is defined as an individual who presents a multitude of personas to different individuals or situations, thereby concealing their genuine personality. In this context, the term “face” is used to denote the discrepancy between an individual's inner reality and their outward appearance. In AH, the term yüzçi, derived from the suffix +çI, which derives occupational names, is used to denote the concept of hypocrisy. The term “yüzçi”, which is used in a pejorative manner in the text, refers to individuals who engage in hypocrisy as a profession.

A review of Karakhanid Turkish manuscripts reveals that the Turks developed a sense of moral responsibility during the 10th century. The following words are of interest in this context: aklılık (generosity), bil- (to know), edgülık (goodness), virtue (virtue), koddıklık (humility), könilik (righteousness), küdez- (to watch, to care), sakın- (to calculate, to avoid, to think). The concepts of protection and sparing, as well as the notions of patience, mild temperament, and shame, demonstrate that the ideas of moral rectitude retained their significance during this period. Furthermore, it is evident that these concepts largely align with the fundamental tenets of universal moral conduct. These moral principles, which are transmitted from one generation to the next among Turks, serve as the bedrock for ensuring societal cohesion and durability. Furthermore, the moral principles articulated in Karakhanid Turkish writings constitute a long-standing legacy within Turkish culture, with these virtues still held in high regard in the present era. The Dīvānu Luġāti't-Türk corpus comprises proverbs that promote moral conduct, thereby indicating that the Turks have historically accorded paramount importance to moral principles.

Giriş

Türkçe Sözlüğe göre ahlak, “1. Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları; aktöre, saġtöre. 2. Huylar.” (TDK, 2018, s. 54) anlamlarında tanımlanırken *Felsefe Sözlüğü*'nde ahlak “1. Genel anlamda, mutlak olarak iyi olduġu düşünölen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü. İnsanların kendisine göre yaşadıkları, kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamı. 2. Bir kimsenin iyi niteliklerini veya kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü, huy.” (Cevizci, 2005, s. 28) olarak tanımlanır. Tüm bu tanımlamalardan hareketle evrensel ahlak kuralları olabileceği gibi, ahlak kavramının toplumdan topluma farklılık gösterebileceği de söylenebilir. Örneğin; bugün kültürümüzde büyüğe hürmet göstergesi olarak el öpme göreneği varken yabancı bir toplumda bu görenek hiçbir şey ifade etmeyebilir. Ancak, yalan söylemek her toplumda hoş karşılanmayan, kötü bir davranış biçimidir. Bu kavramlar hem kültürel farklılıkları hem de evrensel ahlaki değerleri vurgulayarak ahlak kavramının karmaşık yapısını daha iyi yansıtır.

Eski Türkler, gelişmiş bir kültüre ve ileri seviyede ahlak bilincine sahipti. Ancak, Orta Asya'nın zorlu coğrafyası ve sürekli güvenlik tehdidi altında yaşamaları, ahlak anlayışlarını da etkilemiştir. Türklerin hayatlarında, “askerlik, savaş, ordu” gibi kavramların önemli bir yer tutması, onların ahlak anlayışında cesaret, dayanışma, vatan sevgisi gibi değerlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, ilk yazılı Türkçe metinlerde de açıkça görölmektedir. *Bay Bulun II Yazıtı*'nda bir erin kahramanlık için kırk iki savaş yaptığı ve bu savaşlarda otuz düşman askeri öldürdüğü kayıtlıdır: “*er erdemim éki elig tokışım yag<ı>da otuz erig ölürdüm esni*” (Aydın, 2015, s. 121). Yine Türklerde kahramanlık, boyu veya halkı için canından vazgeçme, Eski Türkçe metinlerde en faziletli davranışlardan biri olarak kaydedilmiştir. *Altın Köl I Yazıtı*'nda kahramanlığı için yurdundan ayrılan erin, vatani için canını feda ettiğinden bahsedilir: “*on ay életdi ögüm e kelürti élimke erdem için men yırıldım élim ökünçünge kalın yagıka kaymatın tegipen adrıldım a yıta*” (Aydın, 2015, s. 81).

Ahlak kavramlarının oluşmasında önemli etkenlerden birisi de dindir. Bilindiği gibi Türkler, VIII. yüzyıldan itibaren yerleşik hayata geçmeleriyle Manihaizm, Budizm ve Hristiyanlık dinlerini benimsemeye başlamışlardır. Türklerin yeni bir dinî çevreye girmesi, kültürlerinde de birtakım değişikliklerin kaçınılmaz bir sonucu olmuştur. Örneğin; ışık dini olarak anılan Manihaizm, hayvan eti yemeyi, kımız içmeyi ve canlı öldürmeyi yasaklamaktadır. Bozkır

Türk yaşam tarzının sürdürülebilmesine imkân tanımayan bu inanış, Uygurlarda şehirleşmeye ve şehirciliğe olan ilgiyi artırmış, (Türklerin) savaşçılık geleneğini zayıflatmıştır (Şen, 2016, s. 18). Budizmi benimseyen Türklerde de aynı etki görülmektedir. Örneğin; Budizm’de ruhun ızdıraptan kurtulabilmesi için iyi ameller yapılmalıdır. Bu amellerden bazıları şunlardır: Canlıları öldürmemek, çalmamak, başkasının karısı ile temas etmemek, yalan söylememek, iftira etmemek, kaba ve çirkin söz söylememek ... (Eraslan, 2012, s. 38). Yeni bir dinî çevreyle tanışmış Türklerin, değişen kültürel ve ahlaki kuralları edebiyatlarına da yansımıştır: “*ança y(i)me alp ermiş kişi etözin bulmak.. Bo montag alp bolgulukın üküş tnl(i)glar eşidip ölüüt ölürmekdin tudılmazlar*” (Elmalı, 2016, s. 65). *Daşakarmapathāvadānamālā*’dan alınan bu örnekte canlıları öldürmenin Budizm’deki en kötü davranışlardan biri olduğu hatırlatılır. X. yüzyıl başlarında Türklerin İslamiyet’e girmesi, onların kültürel hayatlarında tekrar bir değişimi gerçekleştirmiştir. Fakat, X. yüzyılda, Türklerin son derece yabancı olduğu İslamiyet’i benimsemesi kolay olmamıştır. Bu dönemde mutasavvıf ve ediplerin, halka İslamiyet’i anlatmak, benimsetmek ve “İslamiyet temelinde iyi bir insan olmak” anlayışıyla kaleme aldığı eserler, Karahanlı Türkçesi metinlerinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Bu eserler, Türkçenin ahlak kavramlarını anlamak için zengin bir kaynak sunmaktadır.

Bu çalışmada, İslâm tarihi ve Türk dili için büyük öneme sahip ‘*Atebetü’l-Ḥakāyık*’ta yer alan Türkçe ahlak kavramları tespit edilmiştir. Belirlenen ahlak kavramları iki grupta toplanmıştır. Öncelikle eserde tespit edilen ahlak kavramları, etimolojik olarak incelenmiş, sonra sırasıyla ‘*Atebetü’l-Ḥakāyık*, *Divān-ı Hikmet*, *Dīvānu Lugāti’t-Türk* ve *Ḳutaḍḡu Bilig* adlı Karahanlı Türkçesi eserlerinden tanıklanmıştır.

1. ‘*Atebetü’l-Ḥakāyık*

‘*Atebetü’l-Ḥakāyık*, XII. yüzyılda Edib Ahmed Yüknēkī tarafından yazılmış manzum ve didaktik bir eserdir. Karahanlı Devleti beylerinden olan Muhammed Dād İspehsâlâr Bey’e sunulmuştur. ‘*Atebetü’l-Ḥakāyık*’ın yazarı, eserin dilini “Türk Dili” yahut sadece “Türkî” diye adlandırdığı hâlde, esere takriz yazan Arslan Hoca Tarhan, doğrudan doğruya eserin “Kaşgar Tili”nde yazıldığını açıklamaya lüzum görmüştür. Fakat bu deyimler arasındaki ifade farklarına rağmen, ‘*Atebetü’l-Ḥakāyık*, çağının klasik edebî Türkçesi’nde yazılmıştır (Hacıeminoğlu, 2013, s. 18).

40 beyit ve 101 dörtlükten oluşan ‘*Atebetü’l-Ḥakāyık*, aruzun *feülün / feülün / feülün / feül* kalıbıyla yazılmıştır (Güner, 2021, s. 22). Eser, Allah’a, peygambere, dört sahabeye, Emîr Muhammed Dād İspehsâlâr Beg’e övgü ile başlar, bilginin faydası, dilin muhafaza edilmesi gerekliliği, dünyanın dönekliliği, cömertliğin övülmesi, kibir ve harisliğin yerilmesi ve zamanın bozukluğu gibi konuları anlatır (Arat, 1992, s. 14/5). Eserin bugüne kadar bilinen Semerkand, Ayasofya, Topkapı, Ankara ve Hollanda olmak üzere beş yazma nüshası bulunmaktadır (Güner, 2021, s. 22).

2. ‘*Atebetü’l-Ḥakāyık*’ta Ahlak Kavramları

2.1. İyi Ahlak Kavramları

2.1.1. aklılık “cömertlik”

Doerfer, *ahī* (أخي) sözcüğüne “soylu, cömert; erkek kardeş; tanınmış (kişi)” anlamlarını verir ve sözcüğün etimolojisi ile ilgili iki temel görüşün olduğunu vurgular. Birinci görüşe göre sözcük, Eski Türkçede kullanılan *akı* “cömert, eli açık” ile ilişkilidir. İkinci görüş ise *akı* sözcüğünün Arapça kökenli *ahī* sözcüğüyle bağlantılı olabileceği düşüncesidir (1965, s. 17/8). Räsänen, Uygur Türkçesinde ve Orta Türkçede kullanılan *aky* sözcüğüne “cömert” anlamını verir (1969, s. 13). Clauson ise “cömert, eli açık” anlamlarına gelen *akı* sözcüğünün etimolojisini *ak-ı* (fiilden isim yapım eki) olarak göstermenin şekil olarak mümkün olduğunu ancak bunun yanlış bir değerlendirme olacağını belirterek *akı* sözcüğünü kök isim olarak düşünür (1972, s. 78). DLT’de *akı* “eli açık, cömert, koçak” olarak kaydedilir (2023, s. 74).

Akı sözcüğünün ilk yazılı kayıtlarına Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanır. *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*'ta *akı* “cömert” olarak tanıklanır: “açsız suksuz buşika akı buyan ädgü kılınçka tavranglı on buyan ädgü kılınç yolınta yorigalı udaçı bolurlar.” (Ayazlı, 2012, s. 79). “Hırssız (kılmak), sadakadan yana cömert erdem işlemek gayretiyle on çeşit erdeme ulaştırılan davranışta bulunurlar.” (Ayazlı, 2012, s. 168). Karahanlı Türkçesinde metinlerinde *akılılık* “cömertlik”, iyi insanlarda bulunması gereken özelliklerin başında gelir:

[*'Atebetü'l-Hakāyık'tan*]

“*Kamuğ til akı er şenāsin ayur / Akılılık kamuğ 'ayb kirini yuyur / Akı bol sanğa söz sökünc kelmesün / Sökünc kelgü yolnu akılılık tıyur*” (AH, 229-232). “(Dünya üzerindeki) bütün diller cömert insanı över / Cömertlik bütün ayıpların kirini söker / Cömert ol, sana sövme gelmesin / Sövme gelecek yolu cömertlik kapatır.”

[*Dīvānu Luğātī't-Türk'ten*]

“*Kodğıl manğa akılılık / Bolsun manğa ayağa / Idğil meni tokışka / Yöwgil manğa ulağa*” “Bırak beni, cömertçe davranayım ki cömertlik benim takma adım olsun. Beni savaşa gönder ve gitmem için bana bir at vererek yardımda bulun (DLT, s. 394).”

[*Kutadğu Bilig'den*]

“*Akılılık kişilik asıg edğülük / Bu edgü kişidin kelir belgülig*” (KB, 934). “Cömertlik, kişilik, fayda, iyilik, hep iyi kişilerden gelir şüphesiz.”

“*Akılılık idi keç anı koğmağu / Kişi neñgi birle akı bolmağu*” (KB, 2800). “Cömertlik çok iyidir, onu bırakmamalı, (ama) kişi mahıyla cömertlik olmaz.”

2.1.2. bil- “bilmek”

Räsänen, *bil-* fiilini “bilmek, tanımak” anlamlarında kaydeder (1969, s. 75). Clauson, Türkçenin tarihi ve çağdaş tüm devrelerinde kullanılan *bil-* “bilmek” sözcüğünün hem tek başına hem de bir sözcükle birlikte (bir şeyi) bilmek anlamında kullanıldığını açıklar (1972, s. 330). DLT’de *bil-* “bilmek, tanımak” olarak tanıklanır (2023, s. 237).

Bil- fiili ilk kez Orhun Türkçesinde kullanılmaktadır: “*bil(i)g bilm(e)z kişi ol s(a)b(i)g (a)l(i)p y(a)gru b(ar)i p ük(ü)ş kişi ölt(ü)g*” (Tekin, 2014, s. 22). *Orhun Yazıtları*’nda KT G7’de tanıklanan *bil-* fiili ile cahil kişilerin Çinlilerin sözlerine kulak verip aldatıldığı ve pek çok kez bunun bedelini hayatlarıyla ödedikleri hatırlatılır. Karahanlı Türkçesi eserlerinden AH, DH, DLT ve KB’de de bilmenin bir erdem olduğu, insanlara mutluluk getireceği, hatta bazı durumlarda bilgiyi edinmenin insanları ölümden kurtaracağı bildirilir:

[*'Atebetü'l-Hakāyık'tan*]

“*Biligdin urur men sözümke ula / Biligligke yā dost özünğni ula / Bilig birle bulnur sa 'ādet yolu / Bilig bil sa 'ādet yolını bula*” (AH, 81-84). “Bilgiden sözüme temel atarım / Ey dost, bilgiliye yaklaş / Mutluluk bilgi ile bulunur / Bilgiyi bil, mutluluk yolunu bul.”

“*Biliglig biligni eğergen bolur / Bilig tatğın ay dost biliglig bilür / Bilig bildürür bil bilig kadrini / Biligni biligsiz otun ne kıdur*” (AH, 105-108). “Bilgiyi, bilgili arar / Ey dost, bilginin tadını bilgili (insan) bilir / Bilginin değerini bilginin bildireceğini bil / Bilgisiz odun, bilgiyi ne yapar?”

[*Divān-ı Hikmet'ten (Kökşetav)*]

“*Yoldın çıkıp azğanımnı bilmedim mén / Hakğ sözini kulağımğa almadım mén / Bu dünyāni kéterimni bilmedim mén / Sorar bolsa mén kul anda ne kılğaymın*” (DH, 28a 5-8). “Yoldan çıkıp azdığımı bilmedim / Hak sözünü kulağıma almadım / Bu dünyadan gideceğimi bilmedim / Sorarlarsa, orada ne yapacağım?”

“*Tarīkatnı bilmedim haqīkatğa kirmedim / Pīr buyruğın tutmadım ‘özri köptür H̄āce (Ahmed) / Kul H̄āce Ahmed tā‘at kıl yığlamaqnı ‘ādet kıl / Tā‘at kılıp rāhat kıl haqdın qorkup H̄āce Ahmed*” (DH, 55b 7-10). “Tarikatı bilmedim, doğruluk yoluna girmedim / Şeyh buyruğunu tutmadım, kabahati çoktur Hace Ahmed / Kul Hace Ahmed ibadet et, ağlamayı âdet hâline getir / İbadet ederek Tanrı’dan iyiliğini iste Hace Ahmed.”

[*Dīvānu Luğātī t-Türk’ten*]

“*İm bilse er ölmes*” “Parolayı bilen insan ölmez.” (DLT, s. 55)

“*Awçı neçe āl bilse adıg ança yol bilir*” “Avcı ne kadar tuzak bilirse ayı da o kadar kurtulacak yol bilir.” (DLT, s. 156).

[*Ḳutaḡu Bilig’den*]

“*Bilig ma n̄isi bil negü tir bilig / Bilig bilse ötrü yırar erde ig*” (KB, 116). “Bilginin manasını bil, ne der bilgi? Bilgiyi elde eden (kişiden) hastalık uzaklaşır.”

“*Kiçig erken öğret oğulka bilig / Kiçigde bilig bilse kötrür elig*” (KB, 1493). “Oğula bilgiyi küçükken öğret; küçükliğünde bilgiyi öğrenirse başarılı olur.”

2.1.3. edgülik “iyilik”

Räsänen *ädgü* “iyi” sözcüğünün kökeninin Moğolca *edeye, edye* “iyileşmek” ile ilgili olabileceğini düşünür (1969, s. 36). Clauson, *edgü* “iyi (insanlar için), iyi (ahlaki açıdan), iyi, kullanışlı (niteliksel açıdan)” sözcüğünün Eski Türkçede sıklıkla kullanılan *yaxşı* sözcüğünün eş anlamlısı olduğunu bildirir. Sözcüğün güney grubu çağdaş Türk lehçeleri hariç hemen hemen diğer tüm çağdaş lehçelerde kullanıldığını vurgular (1972, s. 51). DLT’de *edgü* “iyi, güzel” anlamında kaydedilir (2023, s. 91).

Edgü sözcüğünün ilk kez Orhun Türkçesine ait metinlerde kullanıldığı görülür: (*e)dgü bilge kişig (e)dgü (a)lp kişig yor(i)tm(a)z (e)rm(i)ş* (Tekin, 2014, s. 20). KT G6’da, Çinlilerin kendi egemenliklerini sürdürebilmek için Türklerden iyi ve bilge kişilerin ilerlemesine bir türlü engel oldukları anlatılmaktadır. Karahanlı Türkçesi eserlerinden AH’de iyilik kavramı İslamî açıdan yorumlanırken DLT ve KB’de iyiliğin evrensel niteliklerine vurgu yapılır. Buna göre AH’de iyilik kavramı ahiret inancı çerçevesinde incelenirken DLT ve KB’de iyilik göstermenin sonucunda elde edilecek kazanımlardan bahsedilir:

[*Atebetü l-Hakāyık’tan*]

“*Ḳanı ‘ahd emānet ḳanı edkülüg / Kiḡin künde ḡayr iş me kötrülgülüg / Başı bardı ḡayrning songı bargusı / Öngi keldi şerrning songı kelgülüg*” (AH, 389-392). “Hani yemin, emanet, hani iyilik / Ahiret gününde hayırlı işler de (ortadan) kaldırılacaktır / Hayırın başı gitti, sonu (da) gidecektir / Kötülüğün başı geldi, sonu (da) gelecektir.”

“*Bu dünyā nenğindin yigü kedgülik / Al artuḡ tileme vebāl yüdgülik / Tariğlık tip aymış ajunni resül / Tariğlıkta ḳatlan tarı edgülik*” (AH, 189-192). “Bu dünya malından yiyecek giyecek (kadarını) al / Fazlasını isteme, (fazlası) yükleneceğin vebal olur / Peygamber, dünyaya (bir) tarladır demiş / Tarlada çalış, iyilik ek!”

[*Dīvānu Luğātī t-Türk’ten*]

“*Külse kişi atma anğar örter küle / Baḳkıl anğar edgülikün aḡzın küle*” “Yanına birisi gülümseyerek gelirse ona köz atma; ona güler yüz göstererek iyilikte bulun.” (DLT, s. 91)

“*Edgülikni suw adaḳında kemiş başında tile*” “İyiliği suyun dibine at, suyun üstünde yüzerken göreceksin.” (DLT, s. 262)

[*Ḳutaḡu Bilig’den*]

“*Ḳamuğ edgülikler bilig asğı ol / Bilig birle buldı meşel kökke yol*” (KB, 208). “Bütün iyilikler bilginin faydasıdır; bilgiyle göğe yol bile bulunur.”

“Yarı edgülik kıl ay edgü kişi / İtiglik bolur tutçı edgü işi” (KB, 345). “Yürü iyi kişi, iyilik yap, iyinin işi düzen tutarak gider.”

2.1.4. erdem “erdem, fazilet”

Doerfer, *ärdäm* (اردم) sözcüğünün Türkçe kökenli olduğunu belirtir. “Erdem, fazilet” anlamına gelen sözcük Türkçeden Moğolcaya geçmiştir (1965, 31/2). Räsänen Uygurcada *ärdäm*, *ädräm*, *ädiräm* olarak kullanılan sözcüğün kökünü *är* “er, adam” olarak düşünür (1969, s. 47). Clauson da *erdem* sözcüğünün kökünü *er* olarak alır ve sözcüğün Moğolcada da kullanıldığını belirterek “iyilik, erdem, güzel nitelikler” anlamlarında kullanıldığını vurgular (1972, s. 206). Moğolca – Türkçe Sözlük’te ise *erdem* “bilgi, ilim; bilim; hüner, sanat, yetenek; akıl; erdem; yararlılık; (iyi) nitelik, değerli özellik” anlamlarında tanıklanır (Lessing, 2017, s. 405). Kaşgarlı DLT’de *erdem* sözcüğüne “erdem, edeplilik, övgüye değerlik” anlamlarını verir (2023, s. 81).

Erdem sözcüğü ilk kez Orhun Türkçesi metinlerinden *Yenisey Yazıtları*’nda kaydedilir. Ancak bu yazıtlarda erdem sözcüğü “kahramanlık” anlamında kullanılır: “*on ay életdi ögüm e kelürti élimke erdem üçün yırıldım*” “Annem, on ay (karnında) taşıdı (ve) doğurdu. Yurduma kahramanlık için, (yurdumdan) ayrıldım” (Aydın, 2015, s. 81). Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise *erdem* sözcüğü dürüstlük, akıllılık, anlayışlılık, merhametlilik ve alçak gönüllülük gibi özelliklerin tümüne birden verilen ad olarak kullanılır:

[‘*Atebetü*’-*Hakāyık*’tan]

“*Aya şāhım erdemlerin sanağan / Sanarmu ediz kum uşak taş sanı*” (AH, 59-60). “Ey şahımın erdemlerini sayan (kimse) / Topraktaki ufak taş ve kumlar sayılır mı?”

[*Dīvānu Luğātī*’-*Türk*’ten]

“*Erdem başı til*” “Erdemlilik dilden başlar.” (DLT, s. 81)

“*Erdem tile öğrenipen bolma küwez / Erdemsizin ögünse enġmegüde enġer*” “Hikmet ve bilgi iste, bunu öğren, öğrenmekten fazla gururlanma, öğrenmeden hikmet ve öğrenim iddia eden kimse imtihan zamanında şaşalar.” (DLT, s. 131)

[*Ķutađġu Bilig*’den]

“*Bedük bilgi birle öküş erdemi / Biliglig ukuşlug buğun köğrümi*” (KB, 278). “(O) büyük bilgi birikimi ile sayısız erdeme (sahipti); bilgili, akıllı, halkın seçkiniydi.”

“*İdi artuk erdem kerek ög bilig / Ajun tutġuka ötrü sunsa elig*” (KB, 281). “Pek çok erdem, bilgi ve anlayış gereklidir, dünyaya hâkim olup idare etmek için.”

2.1.5. ĶodġılıĶ “alçak gönüllülük”

Räsänen, *kot-ky* “mütevazı, alçak gönüllü” sözcüğüne *kody* “alt, aşağı” madde başında yer verir, sözcüğün Moğolca *qoji-tu* veya Buryatça *xojto* ile ilgili olabileceğini düşünür (1969, s. 275). Clauson da *koğıki* sözcüğünün kökünü *koğı* olarak gösterir ve sözcüğün “alçak gönüllü, mütevazı” anlamlarını kazandığını bildirir (1972, s. 599).

ĶodġılıĶ “alçak gönüllülük” sözcüğünün ilk yazılı kayıtlarına Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanır. *Hsüan Tsang Biyografisi IX*’da *koğıki* “alçak gönüllü” olarak kullanılır. “*inçip yeritmiş koğıki katıġlanmakım üzä kertü köngüllüg komımakın komıp*” “Ancak mütevazı ve alçak gönüllü olmaya çalışmam hakkında gerçek kalbimle çokça heyecanlanıp...” (Azılı, 2022, s. 66). Karahanlı Türkçesi metinlerinde *ĶodġılıĶ* “alçak gönüllülük”, bilge ve itibarlı kişilerin özelliklerinden bir tanesidir:

[‘*Atebetü*’-*Hakāyık*’tan]

“*Tekebbür Ķamuġ tilde yirlür ĶılıĶ / ĶılıĶlarda edġü ĶılıĶ ĶodġılıĶ / Ol er kim uluġsındı men men tidi / Anı ne Ķalāyık sever ne Ķalılık*” (AH, 269-272). “Kibirlenme bütün dillerde yerilen bir

davranıştır / Davranışlardan iyisi alçak gönüllülüktür / Büyüklenen ve bencil insan / Onu ne Tanrı sever ne de kullar.”

[*Ḳutaḡu Bilig*’den]

“*Ne eḡḡü bolur ḡutḡa ḡodḡı köḡül / Ne körkliḡ bolur bilge bolsa amul*” (KB, 1700). “Mutluluḡa alçak gönüllülük ne iyi olur; bilge (olana) sakinlik ne güzel olur.”

“*Uluḡluk uzun yir kişi ḡodḡısı / Beḡüklükke tegmez buḡun ḡatḡısı*” (KB, 2233). “Alçak gönüllü kişi uzun süre itibarda kalır; kibirli insanlar büyüklüḡe ulaşamaz.”

2.1.6. *könilik* “doḡruluk”

Räsänen, *köni* sözcüḡünün kökünü *kön* “kabul etmek” olarak düşünür, sözcüḡe “doḡru, gerçek” anlamlarını verir (1969, s. 290). Clauson ise *köni* sözcüḡünün etimolojisini *kön-i* “fiilden isim yapım eki” olarak belirterek “dümdüz, dik” ve “(mecaz olarak) doḡruluk, dürüstlük” anlamlarında kullanıldığını vurgular (1972, s. 726). DLT’de *köni* “düz; güvenilir; doḡru, düz” anlamlarındadır (2023, s. 416).

Köni “doḡru, gerçek” sözcüḡü ilk kez Eski Uygur Türkçesi eserlerinde tanıklanır. *Bayagut Oḡlı Otaḡı Beg Hikâyesi*’nde *köni* “doḡru” anlamında kullanılır: “*Dıvaındır Aprabı atlıḡ ilig ḡan yırtinḡüde belḡürüp imerigme ḡamaḡ ḡara bodunuḡ ḡaltı öḡi ḡaḡı oḡlın ḡızın igidürce köni nomḡa törüce uz başladı*” (Berbercan, 2016, s. 35). “Dıvaındır Aprabı adlı hükümdar yeryüzünde belirip (etrafını) kuşatan bütün halkları, milletleri annenin babanın oḡlunu kızını beslediḡi gibi hakiki akideye göre, töreye göre iyi bir şekilde (ustaca hüküm sürmeye) başladı.” (Berbercan, 2016, s. 55). Karahanlı Türkçesi metinlerinde *könilik* “doḡruluk”, iyi insan olmanın niteliklerinden biri olarak kabul edilir:

[*Atebetü ’l-Ḥaḡāyık*’tan]

“*Köni bol könilik ḡıl atan köni / Köni tiyü bilsün kişiler sini / Könilik tonın keḡ ḡoḡup eḡrilik / Keḡim ton talusu könilik tonı*” (AH, 165-168). “Doḡru ol, doḡrulukla davran (ve) doḡrulukla anıl / İnsanlar sana doḡru (insan) diyebilisin / Eḡrilik elbisesini çıkarıp, doḡruluk elbisesini giy / (Zira) elbiselerin en iyisi doḡruluk giysisidir.”

“*Mecāz boldı dostluk ḡaḡıḡat ḡanı / Miḡer dostta biri bulunmaz köni / Öḡüřrek kiřiniḡ iḡi ḡadr erür / Köni dostunḡ erse taşı bil munı*” (AH, 381-384). “Dostluk sözde kaldı, hani hakikat? / Binlerce dosttan gerḡeḡi bulunmaz / Bunu bil ki iyi dost gibi görünüyorsa da / Pek çok insanın içinde vefasızlık vardır.”

[*Dīvānu Luḡātī ’t-Türk*’ten]

“*Köni barır keyikniḡ közinde aḡın başı yoḡ*” “Dosdoḡru yolunda giden geyiḡin gözünden başka yarası olmaz.” (DLT, s. 386)

[*Ḳutaḡu Bilig*’den]

“*Könilik mün ol barḡa eḡḡü asıḡ / Bu asıḡ bile buldı meḡü tatıḡ*” (KB, 2756). “Doḡruluk sermayedir, bütün iyilikler onun faydasıdır; (insan) bu fayda ile ebedî tat bulmuştur.”

“*Könilik kerek erke eḡḡü ḡılınḡ / Anın bulsa ötrü tilemiş sevinḡ*” (KB, 2862). “İnsana doḡruluk ve iyi davranış gereklidir; (insan) istediḡi sevinci bunlarla bulur.”

2.1.7. *küdez*- “gözetmek, ihtimam göstermek”

Räsänen, *küdez*- sözcüḡünün kökünü *kü* “koruma, esirgeme” olarak düşünür ve *küdez*-sözcüḡüne “korumak, gözetmek; gizlenmek; beklemek” anlamlarını verir (1969, s. 306). DLT’de *küdez*- fiili “korumak, saklamak, beklemek, gözlemek” anlamlarında tanıklanır (2023, s. 255).

Küdez- “gözetmek, ihtimam göstermek” fiilinin ilk kez Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kullanıldığını görülür. *Sitātapatrādhāranī*’de *küdez*- fiilinin metatezli biçimi *küzād/küzāt*- “korumak, gözetmek, yardım etmek, kollamak” anlamlarında kullanılır: “*oom atı kötrülmüş*

küzädzün meni” (Kılıç Cengiz, 2021, s. 100). “Adı yüceltilmiş Oom beni gözet sin!” Karahanlı Türkçesi metinlerinde *küdez-* fiiliyle insanların yapacakları her fiilde özenli davranmaları gerektiği, böyle yaparak kendilerinin kötü sonuçlardan korunacağı anlatılır:

[*Atebetü 'l-Ḥakāyık'tan*]

“*Küdezigil tilingni kel az kıl sözüng / Küdezilse bu til küdezlür özüng / Resül erni otka yüzün atğuçı / Til ol tidi yığ til yul ottın yüzüng*” (AH, 157-160). “Konuşurken ihtimam göster, sözünü kısa kes / Dilini gözetirsen, kendini gözetmiş (olursun) / Peygamber insanı yüzü koyun ateşe atan / dilidir, diline hâkim ol, kendini ateşten korusun, demiştir.”

Eşitgil biliglig negü tip ayur / Edepler başı til küdezmek tiyür / Tiling bekte tutgıl tişing sinmasun / Kalı çıksa bektin tişingni sıyur (AH, 129-132). “Dinle, bilgili ne diyor? / Edeplerin başı diline sahip çıkmaktır / Diline sahip çık, dışın kırılmasın / Eğer sahip çıkmazsan, dışını kırar.”

[*Dīvānu Luğāti 't-Türk'ten*]

“*Külse kişi yüzünge / Körklüg yüzün körüngil / Yawlaq küdez tilingni / Edgü sawıg tilengil*” “Sana birisi gülümseyerek bakarsa sen de onu güler yüzle karşıla, dilini sıkı korusun, iyi sözler ara.” (DLT, s. 352)

[*Ḳutađgu Bilig'den*]

“*Tilig keç küdezigil küdezildi baş / Sözüngni kısurğul uzatıldı yaş*” (KB, 176). “Dili iyi gözet, başın gözetilir; sözünü kısalt, ömrün uzar.”

“*Özini küdezse ayı ertmese / Yavuz yunçığ işke yakın turmasa*” (KB, 704). “Kendini gözetse, abartmasa, kötü (ve) fena işlere yaklaşmasa.”

2.1.8. sakın- “hesap etmek, sakınmak, düşünmek; korunmak, esirgemek”

Sakın- sözcüğünün kökü *sa-* “düşünmek, hesap etmek” fiilidir. *Sa-* fiiline gelen $-(x)k-$ eki de fiilden fiil yapımı ekidir. Clauson, *sakın-* fiilinin *sak-* fiilinin dönüşlülük eki almış biçimi olduğunu düşünerek fiilin aslında “düşünmek” anlamına geldiğini ancak anlam genişlemesi ile “düşünmek; arzulamak; endişe etmek” gibi anlamlarda da kullanıldığını vurgular (1972, s. 812). DLT’de *sakın-*, “sakınmak, düşünmek, sanmak, zannetmek” anlamlarında kullanılır (2023, s. 273).

Sakın- fiilinin ilk yazılı kayıtlarına Orhun Türkçesi döneminde *Orhun Yazıtları*’nda “düşünmek” anlamıyla rastlanır: “*m(e)n in(i)l(i)gü bunça b(a)şl(a)yu k(a)zg(a)nm[(a)s(a)r] türük bod(u)n ölt(e)çi (e)rti yok bolt(a)çı (e)rti [türük] b(e)gl(e)r [bod(u)n (a)nç]a s(a)k(i)n(i)ng (a)nça bil(i)ng*” “Ben erkek kardeşimle beraber bu kadar önderlik edip çalışmasa ve muvaffak olmasa idim, Türk halkı ölecek idi, yok olacak idi. Türk beyleri (ve) halkı şöylece düşünün (ve) şöylece bilin:” (Tekin, 2014, s. 62/3). Karahanlı Türkçesi metinlerinde de “düşünmek” anlamına gelen *sakın-* sözcüğü, düşünmenin insan davranışları üzerindeki etkilerini ve insanlığa faydalarını vurgular:

[*Atebetü 'l-Ḥakāyık'tan*]

“*Küdezigil aya dost uluğlar hakın / Asıgsız mizah hem cedeldin sakın / Uluğlarını buşrup saña bu mizah / Kiçiglerini küstağ kılur bil yakın*” (AH, 345-348). “Ey dost, büyüklerin hakkını gözet / Faydasız mizah ve tartışmadan sakın / Bu mizah büyükleri sana (karşı) hiddetlendirir / Küçüklerini saygısız yapar, bunu gerçek bil.”

“*Ne iş utru kelse anğa keç bakın / Ol işning öngini songını sakın / Sevinç erse kiğin köngül tut anğa / Öküñç erse andın ozarak sakın*” (AH, 369-372). “Hangi işle karşılaşırırsan, o işe iyice bak / O işin önünü ve sonunu hesap et / Sevinç (olacak) ise o zaman (ona) gönül bağla / Pişmanlık (olacak) ise daha önceden hesap et.”

[*Dīvānu Luğāti 't-Türk'ten*]

“*Sınamasa arsızkar, sakınmasa utsuĥar*” “İnsan (bir şeyi) sinamazsa aldanır, (işin başında) düşünmezse kaybeder.” (DLT, s. 128)

[*Ķutađġu Bilig*’den]

“*Neĥe keç kişi bolsa özke yakın / Özinde bağırsak bolur mu sakın*” (KB, 517). “Ne kadar iyi ve yakın biri olursa olsun, düşün, kendinden başkası daha merhametli olur mu?”

“*Bu küinki erejke avınma sakın / Yarınkı erejig tile keç bakın*” (KB, 5235). “Bugünkü huzura aldanma, sakın; yarınkı huzuruna bak, iyice düşün.”

2.1.9. san- “düşünmek”

Clauson, *san-* fiilinin, *sa-* fiilinin dönüşlülük eki almış biçimi olduğunu düşünür. *San-* fiilinin “(kendini) saymak; sayılmak; (bir grup, topluluk arasında) sayılmak” anlamları olduğunu ancak XI. yüzyıldan sonra “düşünmek, zannetmek” anlamlarında da kullanıldığını belirtir (1972, s. 833).

San- fiili ilk kez Orhun Türkçesi metinlerinde “saymak” anlamıyla kullanılır: “*Ol sub kodı bardımız sanagalı tüşürtimiz*” “Bu su boyunca vardık. (Efradı) saymak için (attan) indirdik.” (Orkun, 2011, s. 110). Karahanlı Türkçesi metinlerinde “düşünmek” anlamında kullanılan *san-* fiili, düşünmenin insan davranışlarındaki önemine vurgu yapar:

[*’Atebetü ’l-Ĥakāyık’tan*]

“*Tiril edġü fi ’lin köngüller alıp / İsizliktin özni sünġaru salıp / İter bolsanġ işni sanıp saknıp it / Kerek mü kereksiz mü kirtü bilip*” (AH, 365-368). “Gönüller alarak iyi davranışlarda bulun / Kötülükten kendini geri çek / Bir iş yapacaksan, düşünüp taşınarak (ve) / (Yapacağın) işin gerekli olup olmadığını bilerek (yap)!”

[*Ķutađġu Bilig*’den]

“*Tenġinde keĥürme kamuġ işni sen / Tenġinde keĥürse yana kaçġa san*” (KB, 4984). “Bütün yaptığın işlerde ölçüyü kaçırma; ölçüyü kaçırırsan (işin) çıġrından çıkacağını düşün.”

“*Öġi bolsa yalnġuġ unıtmaz bolur / Sanu saknu işler yanġılmaz bolur*” (KB, 2770). “Akıllı olan insan (hiçbir şeyi) unutmaz; (bütün) işlerini hesap edip düşünerek (yapar), (böylece) yanılmaz.”

2.1.10. ser- “sabretmek”

Räsänen, Karahanlı Türkçesi metinlerinde kullanılan *sär-* fiilinin “ısrar etmek; sabretmek” anlamlarına sahip olduğunu belirtir (1969, s. 411). Clauson, “(bir şeye) katlanmak; ısrar etmek” anlamına gelen *ser-* fiilinin, Güneybatı Türkçesinde kullanılan *ser-* “bir yere yayılmak, yaymak” fiiliyle bağlantısının olmadığını vurgular (1972, s. 843). Kaşgarlı *ser-* fiilini “sabretmek” olarak kaydeder (DLT, 2023, s. 233).

Ser- “sabretmek” fiilinin ilk yazılı kayıtlarına Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanır. *Altun Yaruk Sudur IV. Kitap*’ta *sär-* fiili “sabretmek, dayanmak” anlamında kullanılır: “*öz atöznüġ enĥin mänġisin ent(i)kisin yaragın tutmatın özlärin başların berü isig özlärin tıda särmäk särinmäk ärür.*” (Tokyürek, 2018, s. 367/8). “kendi vücudunun rahatını, huzurunu, niteliğini, faydasını elde etmeden özlərini (ve) başlarını verip vücutlarını feda edip sabretmektir.” (Tokyürek, 2018, s. 570). Karahanlı Türkçesi metinlerinde *ser-* “sabretmek” fiili, iyi insan davranışlarından biridir:

[*’Atebetü ’l-Ĥakāyık’tan*]

“*İşim tip inanıp sır ayma sakın / Neĥe me inanĥlıġ iş erse yakın / Serip sinde razınġ sinġip turmasa / Serer mü işinġde munı keç sakın*” (AH, 173-176). “Güvendiğin arkadaşına bile sırrını anlatma, sakın / Her ne kadar yakın ve inandığın kimse olsa da / Sırrın sende sabretmeyerek saklanmazsa / Arkadaşın sabreder mi? Bunu iyi düşün.”

[*Ḳutaḍḡu Bilig*'den]

“*Serinse kişi öz tilekin tapar / Serip turdaçı er örüng kuş tutar*” (KB, 1319). “İnsan sabrederse dileğine kavuşur; sabredip duran insan ak kuş yakalar.”

“*Seringil serinmek eren kılka ol / Serinse bulur er meşel kökke yol*” (KB, s. 302). “Sabret, sabretmek er davranışdır; (insan) sabrederse göge bile yol bulur.”

2.1.11. *tüzün* “yumuşak huy”

Räsänen, *tözün* “asil, soylu” sözcüğünün kökünün *töz* “kök, asıl” sözcüğü olduğunu kabul eder (1969, s. 495). Clauson, *tüzün* sözcüğünü, *tüz-* fiilinin, fiilden isim yapım eki almış biçimi olduğunu düşünür ve sözcüğe “iyi huylu, nazik, kibar” anlamlarını verir (1972, s. 576). DLT’de ise *tüzün* “yumuşak başlı, uysal, halim selim” olarak kaydedilir (2023, s. 187).

Tüzün sözcüğünün ilk kez Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kullanıldığı görülür. *Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikâyesi*’nde *tözün* “asil, soylu; ~ yumşak “sevecen, yumuşak, tatlı” olarak kullanılır: “*anta ötrü badra hatun élig begke et’özin sevitgelir üçün kün küninge töziün yumşak savlar söz[leyür ert]i.*” (Elmalı, 2019, s. 59). “Bununla birlikte Kraliçe Bhadrā hükümdara kendini sevdirmek için her gün yumuşak (ve) sevecen sözler söylüyordu.” (Elmalı, 2019, s. 90). Karahanlı Türkçesinde *tüzünlük* “yumuşak huyluluk”, insanı iyiliğe ve başarıya ulaştıracak bir davranış biçimidir:

[*‘Atebetü’l-Ḥakāyık*’tan]

“*Uluḡlukka tegsenḡ yanḡılma özüḡ / Ḳalı keḡsenḡ aḡlas unıtma bözüḡ / Uluḡ bolduḡunḡça tüzünrek bolup / Uluḡka kiçigke sıḡḡ ḡıl sözüḡ*” (AH, 353-356). “Büyükliğe erişersen, kendini şaşırma / Atlas giyersen, bezden giysini unutma / Büyüdükçe daha da yumuşak huylu olup / Büyüğe ve küçüğe tatlı söz söyle.”

[*Dīvānu Luḡāti’-Türk*’ten]

“*Tüzün birle uruş, utun birle tireşme*” “(Bulaşacaksan) yumuşak huylu birine bulaş; utanmaz ve akli kıt olana bulaşma.” (DLT, s. 187)

[*Ḳutaḍḡu Bilig*’den]

“*Örüg bol amul bol tüzün bol silig / Ḳamuḡ edḡülükke tegürgil elig*” (KB, 1416). “Sakin, yavaş ve yumuşak huylu ol, (böylece) bütün iyiliklere el uzat.”

“*Aḡı hem tüzün hem uvutluḡ silig / Baḡırsak bolup keḡ küdezse ilig*” (KB, 2169). “Hükümdar, ülkesini iyice koruyabilmesi için merhametli, cömert, yumuşak huylu (ve) hayâ sahibi olmalıdır.”

2.1.12. *uvut* “utanma, hayâ”

Clauson, “alçak gönüllülük, utanma, hayâ” anlamına gelen *uvut* sözcüğünün *uyat* sözcüğünün eşanlamlısı olduğunu belirtir (1972, s. 6). Kaşgarlı ise DLT’de *uwut* sözcüğüne “utanma, sıkılma” anlamı verir (2023, s. 59).

Uvut sözcüğünün kullanımına ilk kez Orhun Türkçesi metinlerinden *Tonyukuk Yazıtı*’nda rastlanmaktadır: “*yanalım arıḡ uwutu yég tédi*” “dönelim, temiz olmak (hiçbir şey yapmamış olmak), (yenilmişin) utancından daha iyidir” dediler (Aydın, 2021, s. 114). Karahanlı Türkçesi metinlerinden AH’de utanma duygusunun insanlarda kalmadığından ötürü zaman yerilirken DLT’de bir atasözyle insanların utanma duygusuna sahip olması öğütlenir. KB’de ise utanma duygusunun faydalarından bahsedilir:

[*‘Atebetü’l-Ḥakāyık*’tan]

“*Uvut yitti yindip bulunmaz yıdı / Ḥalāl yigli ḡanı körünmez boḡı / Ḥalāl kendü ḡayda bu küñ ḡanı kim / Ḥarāmnu yiyürde ḡarām tip yidi*” (AH, 417-420). “Utanma yitti, araştırmakla kokusu

(bile) bulunmaz / Helal yiyenin vücudu bile görünmez / Bugün helalin kendisi nerede, hani? / Kim haramı yerken haram diye yiyor?”

[*Dīvānu Luġāti t-Türk'ten*]

“*Itka uwut itse uldaṅ yemes*” “Köpeğe utanma duygusu verilse mestin altını yemez.” (DLT, s. 85)

“*Çaḥşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas*” “Dağların taşlığında ot olmadığı gibi başı kel olanda da utanma olmaz.” (DLT, s. 209)

[*Ḳutaḍġu Bilig'den*]

“*Uvut ol tıdıġlı kamuġ teṅsizig / Uvutsuzluġ erke iḍi teṅsiz ig*” (KB, 1662). “Bütün densizliğe utanma duygusu engel olur; hayâsizlik insana kötü bir hastalıktır.”

“*Ne edġü neṅ ol bu uvut erke körk / Kamuġ edġü işke uvut boldı örk*” (KB, 2009). “Bu utanma insana ne iyi bir şeydir (ve) onun için ne güzel bir süstür; (İnsanları) bütün iyi işlere ulaştırır bir araçtır utanma.”

2.2. Kötü Ahlak Kavramları

2.2.1. buşur- “hiddetlendirmek”

Räsänen, *buşur*- fiilini *buş*- “heyecanlanmak” madde başı içerisinde inceler. Orta Türkçe ve Çağatay Türkçesinde *buş*- “sinirlenmek” anlamında kullanılır (1969, s. 90). Clauson da *buşur*- fiilinin *buş*- fiilinin ettirgenlik eki almış biçimi olduğunu düşünür ve sözcüğe “(bir şeye/birine) kızmak, sinirlenmek” anlamlarını verir (1972, s. 384). DLT’de *buşur*- “canını sıkmak” anlamında kullanılır (2023, s. 253).

Buşur- “sinirlendirmek” fiilinin ilk kez Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kullanıldığı görülür. *Altun Yaruk Sudur IV. Kitap*’ta *buşur*- “öfkelenmek, kızdırmak” anlamında kullanılır: “*ekinti tnl(ı)glarıġ örlätgülik buşurguluk tıtaglarıġ kılmamakka tayanıp*” (Tokyürek, 2018, s. 355). “ikincisi canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamaya dayanmak.” (Tokyürek, 2018, s. 567). Karahanlı Türkçesi metinlerinde *buşur*- “hiddetlendirmek, sinirlendirmek” fiilinin insana vereceği zararlardan bahsedilir:

[*‘Atebetü l-Ḥaḳāyık’tan*]

“*Küdezgil aya dost uluġlar ḥaḳkın / Asıġsız mizāḥ hem cedeldin sakın / Uluġlarını buşurup saṅga bu mizāḥ / Kiçiglerni küstāḥ kılar bil yaḳın*” (AH, 345-348). “Ey dost, büyüklerin hakkını gözet / Faydasız mizahtan ve tartışmadan sakın / Bu mizah büyükleri sana (karşı) hiddetlendirir / Küçüklerini saygısız yapar, bunu gerçek bil.”

[*Dīvānu Luġāti t-Türk'ten*]

“*Buşmasa böz kuş tutar, éwmese ürüṅ kuş tutar*” “Adam sıkılmazsa avda akdoğan avlar; acele etmezse doğanların en güzelini avlar.” (DLT, s. 235).

[*Ḳutaḍġu Bilig'den*]

“*Ukuşluġ keḍ er övke özdin yırat / Biliglig beg er buşma edġü kılar at*” (KB, 322). “Ey akıllı yiğit, öfke duygusunu kendinden uzaklaştır; bilgili bey yiğit, sinirlenme, iyi ad kazan.”

“*Buşı bolma işte sen övke yığın / Buşı bolsa begler buzur beglikin*” (KB, 1414). “İşinde hiddetlenme, öfkene hâkim ol; beyler hiddetlenirse beyliği bozulur.”

2.2.2. isizlik “kötülük, fenalık; akılsız, boş”

Clauson, *isiz* “kötü, fena” isim kökünden oluşan *isizlik* sözcüğünün “kötülük, fenalık” anlamında kullanıldığını belirtir (1972, s. 253). DLT’de ise *ésiz* “kahpe, kötü” olarak tanıklanır (2023, s. 617).

İsiz sözcüğü ilk kez Orhun Türkçesi döneminde *Talas I. Yazıtı*’nda tanıklanır: “(e)r (a)t(i)m udun (e)siz” (Kormuşin, 2014, s. 47). “Erkeklik adım Udun, yazık!”. Karahanlı Türkçesi metinlerinden AH, DH, DLT ve KB’de, kötülük ve kötülük yapmak kavramları, yapılmaması gereken, yapılması hoş olmayan durumlardan biridir:

[‘*Atebetü’l-Ḥakāyik*’tan]

“İsiz kılğan erke sen edgü kıla / Keremning başı bu erür keç bile / Eger kelse erdin saḡa edgülik / Öküş kıl ol erning senāsın tile” (AH, 333-336). “Kötülük yapan adama sen iyilik yap / İyiliğin başı budur, (bunu) iyice bil / Eğer birisinden sana iyilik gelirse / Onu çokça öv.”

“Eren hayrı şerri küsep keçmez ol / İsiz edgü işke yanut kiçmez ol / Aya edgü umğan isizlik kılıp / Tiken edlegen er üzüm biçmez ol” (AH, 373-376). “İnsanların hayrı ve şerri arzu ederek geçmez / Kötü işe de iyi işe de cevap gecikmez / Ey kötülük yapıp iyilik uman (kimse) / Diken eken üzüm biçmez.”

[*Divān-ı Hikmet*’ten (Kökşetav)]

“Nā-dānlar esiz sözüüm çıkipdur hikmet / Ādemmin dēp bēlin bağlar qanı himmet / Dūnyā için birbirige kılmas şefaķat / Zālimlerge esiz bolup kēldim mene” (DH, 5a 5-8). “Cahillere kötü sözüüm hikmetli gelmektedir / İnsanım diyerek belini bağlayanlar, nerede himmet? / Dünya için birbirine şefkat göstermez / Zalimlere faydasız olup öldüm (işte).”

[*Dīvānu Luġāti’-t-Türk*’ten]

“Edgülikün kel esizlikin kelme” “Hayırla gel, şerle gelme.” (DLT, s. 256)

[*Ḳutađġu Bilig*’den]

“İsizlik uçuz ol anı kıldaçı / Yavuz iş uçuz ol isiz boldaçı” (KB, 901). “Kötülük ucuz bir şey olduğu için onu yapan da kötüdür; kötü iş değersizdir ve daima değersiz olacaktır.”

“İsiz işke yakma saḡa kılga kor / İsizlik yılan ol sini tikge kör” (KB, 1297). “Kötü işe yaklaşma, sana zarar getirir; kötülük yılandır, dikkat et seni sokar.”

2.2.3. sökünç/söküş “sövme”

Räsänen, Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinde sıklıkla kullanılan *sök-* fiiline “azarlamak; sövüp saymak” anlamları vererek sözcüğün Moğolca *söge* < *sökege* ile ilişkili olabileceğini düşünür (1969, s. 429/30). Clauson, *söğünç* sözcüğünün kökünü *sög-* “lanet etmek, sövmek” fiiline dayandırarak söz konusu sözcüğü “lanet, küfür” anlamında tanıklar (1972, s. 821). DLT’de ise *söküş* sözcüğüne “sövme, sövüşme” anlamı verilir (2023, s. 169).

Söküş “sövme” sözcüğünün ilk yazılı kayıtlarına Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ulaşılır. Eski Uygurca *Matirçet Nom*’da *söküş* “sövme, küfür” anlamında kullanılır: “*söküş bārgā ka[gal]* ...” (Gulcalı, 2023, s. 200). “küfretme, kamçı ...” (Gulcalı, 2023, s. 238). Karahanlı Türkçesi metinlerinde *sökünç/söküş* “sövme” sözcüğü, insanlar için kötü niteliklerden biri olarak kabul edilir:

[‘*Atebetü’l-Ḥakāyik*’tan]

“Baḡıl tirdi zer sim ḡarāmdın öküş / Vebāl kötrü bardı özele söküş / Ülüş boldı mālı kişiler ara / Baḡıl aldı anda ökünçtin ülüş” (AH, 241-244). “Cimri haram ile pek çok altın ve gümüş topladı / Vebal ve sövme alarak gitti / Malı başkaları arasında pay edildi / Cimri burada sadece pişmanlıktan hisse aldı.”

[*Dīvānu Luġāti’-t-Türk*’ten]

“Söküşüp urşur otra tōn tutışur” “Sövüşüp vuruşur, arada elbise yırtılır.” (DLT, s. 256)

[*Ḳutađġu Bilig*’den]

“İsizmü sanğa yig azu edgümü / Söküşmü kohur sen azu ögdümü” (KB, 243). “Senin için kötü mü daha iyi, yoksa iyi mi? Sövlmek mi istersin yoksa övlmek mi?”

“Sözün sökse yalnıguk açıtısa tilin / Süngükke sızıg ol köngülke yalın” (KB, 2579). “İnsan sözüyle söver, diliyle acıtırsa, bu kemiğe sızı, gönüle ateş olur.”

2.2.4. sukluk “açgözlülük, harislik”

Räsänen, *sök* sözcüğünü “açgözlü, doyumsuz, doymaz” olarak kaydeder (1969, s. 426). Clauson, *suk* sözcüğünün “açgözlü, doyumsuz; kıskanç, haset eden, tamahkâr” anlamlarına geldiğini belirterek DLT’de açıklanan *suk erngek* “işaret parmağı” örneğindeki *suk* sözcüğünün metafor olarak kullanımının yanlış olduğunu bildirir (1972, s. 804). DLT’de söz konusu sözcük, *suk er* “açgözlü adam” ve *suk erngek* “işaret parmağı” örneklerinde tanıklanır (2023, s. 378).

Suk sözcüğünün ilk kez Orhun Türkçesi metinlerinde *Bilge Kağan Yazıtı*’nda kullanıldığı görülür: “*suk(u)n [.....o]g(i)lin yut(u)zin (a)nta (a)lt(i)m*” (Tekin, 2014, s. 64). “Kıskançlıkla oğlunu ve karılarını orada aldım.” Karahanlı Türkçesi metinlerinde *sukluk*, hoş olmayan, kötü davranışlardan birisi olarak gösterilir:

[‘*Atebetü’l-Hakāyık’tan*]

“*Bahıllık otalap onğulmaz ig ol / Birimdin bahıl elgi keç berklig ol / Tirip köngli toğmaz közi suk bahıl / Kul ol malğa malı anğa erklig ol*” (AH, s. 253-256). “Cimrilik ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır / Cimrinin eli vermektan yana çok sıkıdır / Gözü aç, cimri (kimse)nin gönlü toplamakla doymaz / O malın kuludur, malı da ona sahiptir.”

“*Aya malğa suk er yakın bil bu māl / Bu kün kağgu sakınç yarın yük vebāl / Harām erse mālīng ‘azāb ol songı / Hisāb ol eger bolsa mālīng halāl*” (AH, s. 74). “Ey mala karşı gözü aç adam, şunu bil ki / Bugün kaygı (ve) düşünce, yarın yük (ve) vebaldır / Malın haram ise, sonu kötüdür / Eğer malın helal ise onun da hesabı vardır.”

[*Kutağgu Bilig’dan*]

“*Közi suk kişi neñke bolmaz bu bay / Kamuğ dünyā bulsa ahır suk çığay*” (KB, 2004). “Gözü aç kişiyi mal zengin etmez; bütün dünyaya sahip olsa da sonunda yine açgözlü (ve) fakirdir.”

“*Közi suk kişiniñ kılınçı yig ol / Kılınç yiglikı erke teñsiz ig ol*” (KB, 2848). “Gözü aç kişinin davranışları çiğ olur, çiğ davranış insana uygun olmayan bir davranıştır.”

2.2.5. ukuşsızlık “akılsızlık, anlayışsızlık”

Räsänen, “anlamak, duymak, görmek” anlamına gelen *uk-* sözcüğünün Moğolca *uqa* “anlamak, kavramak, düşünmek” sözcüğüyle ilişkili olabileceğini düşünür (1969, s. 511). Clauson, *ukuşsız* sözcüğünün *ukuş* ismi ile yoksunluk bildiren isimden isim yapım eki +sXz ile oluştuğunu belirtir ve sözcüğe “anlamaz, bilmez” anlamını verir (1972, 98). Ayrıca Clauson, *ukuş* sözcüğünün *uk-* “anlamak, bilmek” fiil kökünden oluştuğunu vurgular (1972, s. 96). Kaşgarlı DLT’de *ukuş* sözcüğüne “anlayış” anlamı verir (2023, s. 63).

Ukuşsızlık sözcüğünün kökü olan *uk-* “anlamak” fiilinden türeyen *ukuş*, ilk kez Orhun Türkçesi metinlerinden *Abakan Yazıtları*’nda tanıklanır: “*yėti urı oglunğuzka bökmedök kañğıçım alp <u>kuşça bunğı tüşürmek ertingiz bunğka taşing bengkü tiker men yita*.” “Yedi erkek çocuğunuza doymadınız. Babacığım yiğit bir anlayışla bunu söylemek istediniz. Buraya taşını ebedi dikiyorum, eyvah!” (Aydın, 2015, s. 118). Karahanlı Türkçesi metinlerinde *ukuşsızlık*, insanlar için değersiz meziyetlerden bir tanesidir:

[‘*Atebetü’l-Hakāyık’tan*]

“*Kamuğ tegdeçi neñ kazādın erür / Ukuşsuzlar anı sebeddin körür / Kazā birle uçğan kalık kuşları / Karıka konar hem kafeska kirür*” (AH, 457-460). “(Başına) gelen her şey

kaderdendir / Akılsızlar onu sebepten bilirler / Havadan uçan kuşlar kader ile / Hem kola konar hem kafese girer.”

[*Ķutađġu Bilig*'den]

“*Biliglig içi az biligsiz öküş / Ukuşsuz öküş bil ukuşluğ küşüş*” (KB, 199). “Bilgi sahibi olan az, bilgisiz ise fazladır; (şunu) bil ki anlayışsızlar çok, anlayışlılar nadirdir.”

“*Ukuşşa turur bu ağırlık itig / Ukuşsuz kişi bir avuçça tetig*” (KB, 297). “İtibar (ve) saygı akıl içindir; akılsız kişi bir avuç balçık kadardır.”

2.2.6. uluğsım- “büyüklük taslamak”

Doerfer, “ulu, büyük” anlamına gelen Türkçe *uluđ* sözcüğünün, Arapça, Farsça gibi çeşitli dillere ödünçlendiğini belirtir (1965, s. 117). Räsänen, *uluđ* sözcüğünün kökünü *ul* “temel” olarak düşünür. *Uluđ* sözcüğüne “yüce, büyük, üstün” anlamlarını verir (1969, s. 513). Clauson, *uluđ* sözcüğünün “yüce; büyük” anlamına geldiği hatta anlam genişlemesiyle “büyükbaba, büyük ođul” gibi anlamlarda da kullanıldığını vurgular (1972, s. 136). AH’de tanıklanan *uluğsım*- biçimi ise *uluđ* isim köküne gelen +*sIn*- < +*sI*-*n*- isimden fiil yapım ekiyle oluşmuştur. Bu ek, isimden fiil yapan +*sI*- ekinin üzerine -*n*- dönüşlüklük ekinin gelmesiyle kurulmuştur (Hacıeminoğlu, 2013, s. 160; Güner, 2021, s. 161). +*sIn*- ekindeki benzerlik, gibilik gösteren +*sI*-’lı fiillerin bir kısmı da ekteki, kişinin kendi değerlendirmesinden kaynaklanan “gibi görme, gibi sayma” işlevini pekiştirmek için -*n*- dönüşlüklük ekini alır (Korkmaz, 2022, s. 180). DLT’de *uluđ* sözcüğü “ulu, her şeyin büyüğü” olarak kaydedilir (2023, s. 64).

Uluğ sözcüğünün ilk kez Orhun Türkçesi metinlerinde *Yeerbek I Yazıtı*’nda kaydına rastlanır: “*bodunum a bokunum? a (bukanım a?) bökmedim yıta esizim e ulugum <a> kiçigim e bökmedim e yıta esizlerim e*” “Halkıma, insanlarıma? doymadım, eyvah! Ne yazık! Büyüğüme, küçüğüme doymadım, eyvah! Ne yazık!” (Aydın, 2015, s. 176). Karahanlı Türkçesi metinlerinde *uluğsım*- ve *uluğsığ* “büyüklük taslama, kibirlenme”, insanları alçaltan davranışlardan biridir:

[*Atebetü*’l-*Hakāyık*’tan]

“*Tavar birle erse uluđsındukuň / Uluđluđ taparu elig sundukuň / Tavar asđı ne ol barur sen yaling / Kalur munda kiđin seped řandukuň*” (AH, 285-288). “Büyüklük satman (ve) büyüklüđe el uzatman malından dolayı ise / Malın faydası nedir ki? (öldüđünde) çıplak gidersin / Sepet ve sandıđın burada kalır.”

“*Tevāzū*’ *kılıđını kötrür iđi / Tekebbür tutar erni kemřür řođı / Uluđsınma zinhār uluđ bir bayat / Uluđluđ meniň siz alınmaň tidi*” (AH, 281-284). “Alçak gönüllü kiři Tanrı yükseltir / Kibirli olanı ařađı atar / Büyüklük satma, zira ulu olan Tanrıdır / (O), büyüklük benim, siz (üzerinize) alınmayın dedi.”

[*Ķutađġu Bilig*’den]

“*Uluğsığ küvez kür kiři ol turı / Küniňge şoğı ol küvezlik kırı*” (KB, 1706). “Büyüklük satan kibirli ve kabadayı kiři tatsızdır; kibirli (insanın) itibarı günden güne azalır.”

“*Uluđsıđ beđük tutsa begler köňül / Siziksiz uçuzluđ köür ay ođul*” (KB, 2118). “Beyler büyüklenir ve kibirlenirse, ey ođul, řüphesiz (onlar) itibar kaybeder.”

2.2.7. yalđan “yalan”

Clauson, *yalđan* “doğru olmayan, yalan, yalancı” sözcüğünün kökünün *yal*- fiili olabileceğini düşünür ancak *yala* ve *yala*- sözcüklerinin dışında *yalđan* sözcüğüyle başka bir örneğin anlamsal bağlantısının olmadığını belirtir (1972, s. 926). DLT’de *yalđan* sözcüğünün sıfat olarak da kullanılabileceği bildirilerek sözcüğe “yalan” anlamı verilir (2023, s. 350).

Yalđan sözcüğünün ilk kez Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde kullanıldığı görülür. *Maytrisimit*’te *yalđan* sözcüğü “yalan” anlamında kullanılır: “*ezük yalđan savın tnlığ*” (Tekin,

2019, s. 29). “yalan ve yanlış sözlerle yaratıkları ...” (Tekin, 2019, s. 254). Karahanlı Türkçesi metinlerinde *yalğan* “yalan”, kötü bir davranış olduğu için yerilir:

[*Atebetü 'l-Ḥaḳāyık'*tan]

“*Köni söz 'asel teg bu yalğan başal / Başal yip açıtma ağız yi 'asel / Bu yalğan söz ig teg köni söz şifā / Bu bir söz ozaḳı urulmuş meşel*” (AH, 161-164). “Doğru söz bal gibidir, yalan söz soğan (gibi) / Soğan yiyerek ağzını acılandırma, bal ye / Yalan söz hastalık gibidir, doğru söz şifa (gibi) / Bu söz daha önce söylenmiş bir örnektir.”

[*Divān-ı Hikmet'ten (Kökşetav)*]

“*Sır ma 'nādın tüymegen yalğan şüret kılğanlar / Zulmet içre kalıban ḥayāl birle uçarlar*” (DH, 47b 10-48a 1). “Sırrın anlamını bilmeyen, yalan gösterenler / Karanlık içerisinde kalarak hayal ile uçarlar.”

[*Ḳutaḏḡu Bilig'den*]

“*Tilingde çıkarma bu yalğan sözüḡ / Bu yalğan sözüin er uçuzlar özüḡ*” (KB, 1326). “Dilinden yalan söz çıkarma; yalan sözle insan itibar kaybeder.”

“*Çavıḳsa kim erse bu yalğan tilin / Savı bardı yalḡuḡ ara sen bilin*” (KB, 1671). “Dili (sürekli) yalan söyleyen kişi itibar kazanırsa; bil ki, insanlar arasında bu şöhretle anılır.”

2.2.8. *yanḡşa-* “gevezelik etmek”

Räsänen, *janḡşa-* sözcüğüne “gevezelik etmek” anlamı vererek sözcüğün kökenini Moğolca *janḡ-si* “havlamak, azarlamak, sövüp saymak” ile ilişkilendirir (1969, s. 186/87). Clauson, *yanḡşa-* sözcüğünün anlamını “gevezelik etmek” olarak bildirir ve *yanḡku*, *yanḡra-* sözcüklerinde olduğu gibi *yanḡşa-* sözcüğünün kökünün de ses yansımaları bir isim olabileceğini düşünür (1972, s. 953). Kaşgarlı, DLT’de *yanḡşa-* fiilinin yapım eki almış biçimlerine yer verir. Buna göre *yanḡşak* “geveze, saçma konuşma”, *yanḡşat-* “(başını) ağrıtabilecek kadar çok konuşmak” anlamlarındadır (2023, s. 926).

Yanḡşa- “gevezelik etmek” fiilinin ilk kayıtlarına Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanır. *Buddhistische Stabreimdichtungen Der Uiguren Text 12*’de *yanḡşa-* fiili “gevezelik etmek” anlamında kullanılır: “[a] *yanḡşayu*” (Zieme, 1985, s. 80). “a gevezelik ederek”. Karahanlı Türkçesi metinlerinde *yanḡşa-* “gevezelik etmek” fiiliyle çok konuşarak gevezelik etmenin kötü sonuçlara neden olabileceği belirtilir:

[*Atebetü 'l-Ḥaḳāyık'*tan]

“*İki neḡ birikse bir erde ḳalı / Bükendi ol erke mürüvvet yolu / Bir ol yanḡşar erse kereksiz sözüḡ / İkinç yalğan erse ol erniḡ tili*” (AH, 149-152). “Bir insanda şu iki şey birikirse / O insana mürüvvet yolu kapanmıştır / (Bunlardan) biri gevezelik ederek lüzumsuz konuşmak / İkincisi ise yalan konuşmaktır.”

“*Sanıp sözlegen er sözi söz saḡı / Öküş yanḡşaḡan til unulmaz yaḡı / Sözüḡ boşlaḡ ıdma yıḡa tut tiling / Yeter başḡa bir kün bu til boşlaḡı*” (AH, 133-136). “Düşünerek konuşan adamın sözü, sözlerin iyisidir / Çok fazla gevezelik eden dil, karşı konulmaz düşmandır / Boş söz etme, dilini sıkı tut / Boş konuşmak bir gün başına bela olur.”

[*Dīvānu Luḡātī 't-Türk'ten*]

“*Bulḡaḡ üküş bolsa ḳaçan bilḡiḡ yiter / Yanḡşak telim sayrap anı[n] tamḡaḡ ḳatar*” “Halk içinde kargaşa çok olursa aklın karışır ve doğruyu bulamazsın. Saçma konuşma çok olursa ağzın kurumasından dolayı damak sertleşir.” (DLT, s. 208)

[*Ḳutaḏḡu Bilig'den*]

“*Öküş sözlese yanḡşadı tir bilig / Yana sözlemese aḡın tir tiling*” (KB, 174). “Bilgi, çok konuşana gevezelik etti der; ama konuşmazsa da dilsiz der.”

2.2.9. yavızlık “kötülük, fenalık”

Räsänen, *jabyz*, *javuz*, *jablak* sözcüğünü *jaby* madde başında inceler. *Jaby* sözcüğüne “zayıf, açgözlü, kötü, uygunsuz, suçlu” anlamı vererek söz konusu sözcüğün Moğolca *žabqaj*, Korece *čap* “aldatıcı, alçak, aşağılık” sözcükleriyle ilgisi üzerinde durur (1969, s. 176). Clauson, *yavız* sözcüğünün *yav-* fiilinin, fiilden isim yapım eki almış biçimi olduğunu düşünür ve *yavız* sözcüğünün temelde “kötü” anlamına sahip olduğunu ancak anlam genişlemesi sonucunda “ahlaki açıdan kötü durumda olmak” veya “elverişsiz, uğursuz” gibi anlamlarda kullanıldığını belirtir (1972, s. 881). DLT’de *yawuz* “kötü, değersiz” olarak tanımlanır (2023, s. 339).

Yawuz sözcüğü ilk kez Orhun Türkçesi metinlerinde kullanıldığı görülür. *Ongi Yazıtı*’nda *yawız* “kötü, fena” anlamlarında tanımlanır: “*yawız bat biz azıg üküşüg körtüg érte sület<d>im tér ermiş*” “Kötü (ve) zayıf (durumdayız). Azı (ve) çoğu gördün. Erkenden sefer ettim dermiş.” (Aydın, 2021, s. 7). Karahanlı Türkçesi metinlerinde *yavızlık* “kötülük, fenalık”, uzak durulması gereken davranışlardan biri olarak zikredilir:

[‘*Atebetü*’-*Hakāyık*’tan]

Yılan teg bu ajun yılan oklağı / Yokamağka yumşak içi pür ağı / Yılan yumşak erken yavuz fi’l iter / Yıraq turğu yumşak tip azılmağı (AH, 213-216). “Bu dünya yılan gibidir, yılanı oklamak gerekir / (Yılana) dokunulursa yumuşaktır (ama) içi zehir doludur / Yılan yumuşak olduğu hâlde kötülük yapar / (Ondan) uzak durmalı, yanına yaklaşılmamalı.”

[*Dīvānu Luğāti*’-*Türk*’ten]

“*Bardı eren konuğ körüp kutka sağar / Kaldı yawuz oyuk körüp ewni yıkar*” “Bir misafir gördüklerinde bereket ve talih sayanlar gitti, uzakta bir karaltı gördüklerinde “Aman, evimize misafir olurlar” korkusuyla çadırlarını yikan kötüler kaldı.” (DLT, s. 72)

[*Qutağnu Bilig*’den]

“*Suğ er umduçı ol yavuz umduçı / Kişi umduçısı atı koltğuçı*” (KB, 2613). “Cimri insan tamahkâr olur, tamahkârlık ise (çok) kötüdür; tamahkâr insanların adı dilenci (olarak ünlenir).”

“*Yavuzka yüz ursa yüzi suvlanur / Kiçigke köz açsa beüklük bulur*” (KB, 3078). “Kötüye güler yüz gösterirse, o kişinin yüzü parlar; küçüğe bakarsa, (küçük) büyüklük kazanır.”

2.2.10. yüzçilik “ikiyüzlülük”

Tarihî Türk lehçeleri içerisinde ilk kez AH’de tanımlanan *yüzçi* sözcüğünün *yüz* “yüz, surat” ve *+çI* isimden isim yapım ekiyle oluştuğu açıktır. *+çI* eki, Eski Türkçede fail ve meslek isimleri türeten işlek isimden isim yapma eklerinden biridir (Eraslan, 2012, s. 95). *Yüz* sözcüğü, sadece fiziksel tanımlama değil, aynı zamanda bir kişinin karakterini, özellikle dışarıya gösterdiği tavırları ifade etmek için de kullanılır. “İkiyüzlü” bir insan, farklı kişilere veya durumlara göre farklı yüzler gösteren, yani gerçek kişiliğini gizleyen kişilerdir. Bu anlamda, “yüz” kelimesi, kişinin iç dünyası ile dış görünüşü arasındaki çelişkiyi ifade etmek için kullanılmıştır. AH’de, *+çI* ekinden türemiş *yüzçi* sözcüğü, “ikiyüzlülük” anlamındadır. Metinde olumsuz bir kavram olarak karşımıza çıkan *yüzçi* sözcüğü, “ikiyüzlülüğü” meslek hâline getiren insanlar için kullanılmıştır.

Yalnızca AH’de tanımlanan *yüzçi* “ikiyüzlülük” sözcüğü, insanlar için kötü davranışlardan biri olarak belirtilir:

[‘*Atebetü*’-*Hakāyık*’tan]

Kim ol yüzçi erse kişi yigi ol / Kerek erse yiglik yori yüzçi bol / Kim ol yolluğ erse anıñ yolu yok / Kim ol yolsuz erse anğar kingrü yol (AH, 409-412). “Kim ikiyüzlü ise o kişi saygı görür / Saygı görmek istiyorsan git ikiyüzlü ol / Kim o yoldaysa onun yolu yok / Yolu olmayana geniş yol vardır.”

Sonuç

Türkçenin erken dönemlerinde yazılmış bir eser olmasının yanı sıra Türk kültürünü, Türklerin düşünce yapısını ve İslamiyet’i kavrama biçimlerini yansıtan, güzel ahlak dersleri veren bir nasihatname olarak kabul edilen *‘Atebetü’l-Hakâyık’*ta toplamda yirmi iki adet Türkçe ahlak kavramı tespit edilmiştir. Bunlardan on ikisi “iyi ahlak kavramları”, on tanesi ise “kötü ahlak kavramları”dır. İyi ahlak kavramları, *akıllık* “cömertlik”, *bil-* “bilmek”, *edgülık* “iyilik”, *erdem* “erdem, fazilet”, *kodkılık* “alçak gönüllülük”, *könilik* “doğruluk”, *küdez-* “gözetmek, ihtimam göstermek”, *sakin-* “hesap etmek, sakınmak, düşünmek; korunmak, esirgemek”, *san-* “düşünmek”, *ser-* “sabretmek”, *tüzün* “yumuşak huy”, *uvut* “utanma, hayâ” ve kötü ahlak kavramları *buşur-* “hiddetlendirmek”, *isizlik* “kötülük, fenalık; akılsız, boş”, *sökünç/söküş* “sövme”, *sukluk* “açgözlülük, harislik”, *ukušsuzluk* “akılsızlık, anlayışsızlık”, *uluğsın-* “büyüklük taslamak”, *yalğan* “yalan”, *yangşa-* “gevezelik etmek”, *yavızlık* “kötülük, fenalık”, *yüzçilik* “ikiyüzlülük” olarak gruplandırılmıştır.

Karahanlı Türkçesi metinlerinden hareketle X. yüzyılda Türklerin gelişmiş bir ahlak bilincine sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. *Akıllık, bil-, edgülık, erdem, kodkılık, könilik, küdez-, sakın-, san-, ser-, tüzün, uvut* gibi iyi ahlak kavramlarının bu dönemde de önemini koruduğu ve bu kavramların neredeyse tamamının evrensel ahlak kurallarıyla örtüştüğü görülmektedir. Türklerde kuşaktan kuşağa aktarılan bu ahlaki değerler, toplumun birliğini ve devamlılığını sağlayan yapı taşlarını oluşturmaktadır. Ayrıca, Karahanlı Türkçesi metinlerinde yer alan ahlaki değerlerin, Türk kültüründe kadim bir geleneğin parçası olduğu ve bu değerlerin günümüzde de değerini koruduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AH: Arat, R. R. (1992). *Atebetü’l-Hakâyık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2021). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Azılı, K., Akpınar, A., Patıhan, F. (2022). Eski Türkçede “Çokluk, fazlalık, aşırılık” Bildiren Miktar Niteleyicilerinin Tipolojisi. *Turkologia*, no: 4 (112).
- Berbercan, M. T. (2016). *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikâyesi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- DH: Utebekov, S. (2021). *Divân-ı Hikmet’in Kökşetav Nüshası*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- DLT: Kaçalın M. S., Ölmez, M. (2023). *Divânu Lugâti’t-Türk (Türk Dilinin İlk Sözlüğü)*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen (Band II)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathâvadânamâlâ*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2023). *Eski Uygurca Matirçet Nom*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayıncılık.

- Güner, G. (2021). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KB: Arat, R. R. (2018). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kılıç Cengiz, A. (2021). *Sitātapatrādhārānī*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2022). *Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, İ. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları (Çev: Rysbek Alimov)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük (Çev: Günay Karaağaç)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura
- Şen, S. (2018). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Maytrısimit*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2018). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen Der Uiguren*. Berlin: Akademie-Verlag.

1912-1913 Balkan Savaşları Sonrasında Trakya'ya Yapılan Göçler (Uluslararası Carnegie Komisyonu, Neşr-i Vesaik Cemiyeti ve İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Komisyonu Raporlarına Göre)

Migrations to Thrace after the Balkan Wars of 1912-1913 (According to the Reports of the International Carnegie Commission, the Neşr-i Vesaik Society and the Resettlement of Tribes and Immigrants Commission)

Bedriye UZUNER*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki topraklarının çok büyük bir kısmını kaybettiği 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında yüzbinlerce muhacir, Anadolu ve Trakya topraklarına göç etmek zorunda kalmış, göç yollarında yaşadıkları zulüm ve kırımlar yerli yabancı birçok komisyonun hazırladığı raporlara konu olmuştur. I. ve II. Balkan Savaşı sırasında Makedonya ve Trakya'da sivil halka yapılan zulüm ve katliamları araştırmak üzere kurulan "Uluslararası Carnegie Komisyonu", İstanbul'da *İfham* gazetesi idaresinde kurulan "Neşr-i Vesaik Cemiyeti" ve 1914 yılı başlarında Dahiliye Nezaretine bağlı olarak kurulan "İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Komisyonu" tarafından hazırlanan raporlarda, Balkan Savaşları sırasında silahsız, sivil Müslüman halka Sırlar, Karadağlılar, Yunanlılar ve Bulgarlar tarafından yapılan katliam, tecavüz ve zulümler kayıt altına alınırken zorunlu göçe tabi tutulan muhacirlerin sayıları ile ilgili istatistiki bilgilere de yer verilmiştir. Bu çalışmada yerli ve yabancı kaynaklarca hazırlanan ve literatürde referans olarak kabul edilen ilgili raporlar karşılaştırmalı olarak ele alınarak, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: : *Balkan Savaşları, Muhacirler, Uluslararası Carnegie Komisyonu, Neşr-i Vesaik Cemiyeti, Muhâcirîn Komisyonu*

ABSTRACT

Following the 1912-1913 Balkan Wars, in which the Ottoman Empire lost a large portion of its territory in Rumelia, hundreds of thousands of muhajirs were forced to migrate to Anatolia and Thrace, and the cruelties and massacres they experienced on their migration routes were the subject of reports prepared by many local and foreign commissions. The reports prepared by the "International Carnegie Commission" established to investigate the cruelties and massacres committed against civilians in Macedonia and Thrace during the I. and II. Balkan Wars, the "Neşr-i Vesaik Society" established under the management of the *İfham* newspaper in Istanbul, and the "Resettlement of Tribes and Immigrants Commission" established in early 1914 under the Ministry of Internal Affairs, recorded the massacres, rapes and cruelties committed against unarmed, civilian Muslim populations by the Serbs, Montenegrins, Greeks and Bulgarians during the Balkan Wars. These reports also included statistical information on the number of immigrants

* Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, bedriyeuzuner@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-2671-4805>).

subjected to forced migration. In this study, these reports prepared by domestic and foreign sources will be examined comparatively and their similarities and differences will be revealed..

Keywords: *Balkan Wars, Muhajirs, Carnegie International Commission, The Committee for the Publication of the Atrocities of the Balkan Coalitions, Muhajirin Commission*

Extended Summary

During the Balkan Wars, hundreds of thousands of immigrants were forced to migrate to Anatolia and Thrace due to the massacres and oppressions committed by the Serbs, Montenegrins, Greeks and Bulgarians against unarmed, civilian Muslim Turks. The oppressions and massacres experienced by the immigrants on their migration routes have been the subject of reports prepared by many local and foreign commissions. Among these reports, the International Carnegie Commission report, the Neşr-i Vesaik Society report and the Settlement of Tribes and the Immigrants Commission reports are frequently used reference sources by local and foreign researchers working in this field. A comparative examination of the statistical information in these reports will constitute an important indicator of the consistency of these reference sources.

The Balkan Wars, which caused great destruction for the Ottoman Empire, basically emerged as a result of the struggle of interests between the Balkan States and the great powers of the period, who were acting to expand their territories. After the 1877-1878 Ottoman-Russian War, many problems arose with the establishment of the autonomous Bulgarian Principality and the inclusion of Macedonia within the borders of the Principality as a result of the process that started with the Treaty of San Stefano. Serbia's desire to continuously expand its territory after the declaration of independence, Bulgaria's disappointment as a result of the Treaty of Berlin, and Greece's long-standing desire to gain territory from the Ottomans made the Balkan Wars inevitable. Russia's desire to establish a Slavic state in the Balkans under its control and its policies that provoked the Balkan Slavs in this direction were also important factors. After the Austro-Hungarian Empire occupied Bosnia and Herzegovina in the Balkans, Russia took action, united the Balkan Slavs, and ignited the fuse of the wars to be carried out to share the Ottoman lands in the Balkans.

As a result of the atrocities and massacres committed by the Balkan Alliance soldiers and gang members against the civilian population Muslim Turks during the Balkan Wars in Macedonia and Eastern Rumelia, approximately 1,500,000 immigrants were displaced, forced to migrate, and subjected to massacres.

The most important foreign reference source which investigates and records the violence, cruelty and massacres against civilians during the Balkan Wars containing information on the number of refugees forced to migrate from Rumelia and Macedonia, is the report published in English and French by the International Commission for the Inquiry into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, established by the Carnegie Endowment for International Peace in the United States in July 1913.

The reports prepared by the "Neşr-i Vesaik Society" founded in Istanbul in 1912 are also important reference sources containing statistical information about the atrocities committed on the migration routes during the Balkan Wars and the number of immigrants subjected to forced migration. Shortly after the Balkan Wars began, news of the atrocities and massacres committed against Muslim Turks by the armies and committees of the countries that formed the Balkan Alliance began to appear in the Ottoman press. In 1912, an association called Neşr-i Vesaik Society was founded in Cagaloglou, Istanbul, under the leadership of the *İfham* newspaper, with the aim of announcing the atrocities to the outside world. The association, published the information and documents it collected in French, English and Turkish in 1913 as 11 booklets, each consisting of 45-50 pages.

The most important local source that many local and foreign historians refer to regarding the number of immigrants who came to Turkey during and after the Balkan Wars is the report prepared by the Directorate of Settlement of Tribes and Immigrants under the Ministry of Internal Affairs in early 1914, which contains statistical information about the migrations that took place after the Balkan Wars of 1912-1913.

In the literature, the answers given by local and foreign historians to the question of how many of the immigrants forced to migrate after the Balkan Wars migrated safely to the Ottoman lands differ from each other. In this study, it is aimed to determine the similarities and differences by examining the sources used as references on the subject.

Among these reference sources that contain compatible information, the Immigrants Commission report, which is the report containing the most detailed statistical information, stands out as the main source used in the works in this field and contains the clearest information about the migrations to today's Thrace Region after the Balkan Wars.

Giriş

Osmanlı Devleti açısından büyük bir yıkıma neden olan Balkan Savaşları, temelde topraklarını genişletmek amacıyla hareket eden Balkan ulusları ve dönemin büyük devletlerinin çıkar mücadelesi sonucunda yaşanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, Ayastefanos Antlaşması ile başlayan süreç sonucunda, özerk Bulgar Prenslığı'nin kurulması ve Makedonya'nın prenslik sınırları içerisine dahil edilmesi ile birçok sorun ortaya çıkmıştır. Sırbistan'ın bağımsızlık ilanı sonrasında devamlı bir şekilde topraklarını genişletme arzusu, Bulgaristan'ın Berlin Antlaşması neticesinde uğradığı hayal kırıklığı, Yunanistan'ın öteden beri süregelen Osmanlı'dan toprak kazanma isteği Balkan Savaşlarını kaçınılmaz hale getirmişti. Rusya'nın Balkanlarda kendisine bağlı bir Slav devleti kurma isteği ve Balkan Slavlarını bu yönde kışkırtan politikaları da ayrıca önemli bir faktördü. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlarda Bosna Hersek'i işgal etmesi üzerine Rusya harekete geçerek, Balkan Slavlarını birleştirmiş ve Osmanlı'nın Balkanlardaki topraklarının paylaşılması için yapılacak savaşların fitilini ateşlemiştir.¹

Çarlık Rusya'sının, Ortodoks Hıristiyanlığa ve Slav ırkının üstünlüğüne dayalı milliyetçilik propagandaları ile kışkırtılan Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki topraklarını ele geçirip aralarında paylaşmak üzere Balkan ittifakını meydana getirmişlerdir.² Kendilerini destekleyen Rusya, Fransa ve İngiltere gibi büyük devletlerden, yenilmeleri halinde sınırların değişmeyeceği garantisini de alan bu ittifak, 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti.³

Balkan Savaşları sırasında özellikle Makedonya ve Doğu Rumeli'de Müslüman Türkler başta olmak üzere sivil halka karşı Balkan ittifakı askerleri ve komitecilerinin uyguladığı mezalim ve katliamlar sonucunda yaklaşık 1.450.000 muhacir yerlerinden edilmiş, göçe zorlanmış kırım ve katliama uğratılmıştır.⁴ Bu zulüm ve katliamların araştırılarak kayıt altına alındığı ve aynı zamanda Rumeli ve Makedonya'dan göç etmek zorunda kalan muhacirlerin sayıları ile ilgili bilgilere de yer verilen en önemli yabancı kaynak, Temmuz 1913'te Amerika'daki *Carnegie*

¹ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 14-15.; Balkan Savaşları hakkında bkz. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*. (Çev. Zaven Biberyan, İstanbul: Aras Yayınları, 1999), 208.; Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*. (Taylor & Francis e- Library, 2002), 18.; Zafer Toprak, "Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi", *Toplumsal Tarih*. S. 104 (2002): 44-51.; A.L.Macfie, *The End of the Ottoman Empire (1908-1923)*. (Newyork: Addison Wesley Longman Limited, 1998), 24.

² W. M.Sloane, *The Balkans; A Laboratory of History*. (Newyork: Eaton & Mains, 1914), 146.

³ Yaşanan süreç ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sloane, *The Balkans; A Laboratory of History*, 133-149.

⁴ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıtımı (1821-1922)*. (çev. Fatma Sarıkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 186.

*Uluslararası Barış Vakfı*⁵ tarafından kurulan, “Balkan Savaşlarının Nedenlerini ve Davranışları Soruşturma Uluslararası Komisyonu” nun İngilizce ve Fransızca olarak yayımladığı rapordur. Carnegie Uluslararası Barış Vakfı, 1913 yılının Temmuz ayında aldığı kararla, Balkan Savaşlarını incelemek ve savaşın gerçekleştiği harap olmuş toprakları yerinde görerek işlenen savaş suçlarını raporlamak üzere bir soruşturma komisyonu kurdu. Avusturya, Almanya, Fransa, Büyük Britanya, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri’nden senato üyeleri, akademisyen ve gazetecilerden oluşan bu komisyonun başkanlığına da Fransa Senatörü Baron d'Estournelles de Constant⁶ getirildi.⁷ Komisyon, Ağustos 1913'te Balkan Savaşlarını sahada gözlemleyerek bulgularını 1914'de Washington'da “Balkan Savaşlarının Nedenlerini ve Davranışları Soruşturma Uluslararası Komisyonu Raporu” adıyla yayımlamıştır. Rapor, Balkan Savaşları sırasında işlenen uluslararası sözleşme ihlallerinden ve savaş suçlarından bahsetmesi nedeniyle bugün dahi başvuru önemli kaynaklardan biridir.

1912 yılında İstanbul'da kurulan Neşr-i Vesaik Cemiyeti tarafından hazırlanan ve İngilizce, Fransızca ve Türkçe olarak yayımlanan raporlar da Balkan Savaşları sırasında göç yollarında yapılan mezalimler ve zorunlu göçe tabi tutulan muhacirlerin sayıları ile ilgili istatistiki bilgiler içeren önemli kaynaklardır. Balkan Savaşları başladıktan kısa bir süre sonra Balkan ittifakı ordusu ve komitelerinin Müslüman Türklere uyguladığı zulüm ve katliam haberlerinin Osmanlı basınında yer almaya başlaması üzerine 1912 yılında İstanbul Çağaloğlu'nda *İfham* gazetesi öncülüğünde Neşr-i Vesaik Cemiyeti adlı bir dernek kurularak yapılan zulmün dış dünyaya duyurulması hedeflendi. Tam adı “Balkan Müttefiklerinin Mezalimi Neşr-i Vesaik Cemiyeti” olan dernek topladığı bilgi ve belgeleri⁸, 1913 yılında her biri 45-50 sayfadan oluşan 11 kitapçık halinde Fransızca olarak yayımladı.⁹ Ayrıca cemiyet, İngiliz Hükümeti ve kamuoyunu etkilemek amacı ile Fransızca kitapçıklardaki bilgi ve belgeleri içeren bir kitabı da İngilizce olarak yayımlamıştır.¹⁰ Yurt içinde ise “Kırmızı Siyah Kitap” olarak bilinen bu kitabın Türkçesi Ahmet Cevad tarafından 1913 yılında “*Kırmızı Siyah Kitap 1328 Faciası*” adıyla yayımlanmıştır.¹¹

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Türkiye'ye gelen muhacirlerin sayılarıyla ilgili yerli ve yabancı birçok tarihçinin referans aldığı en önemli yerli kaynak ise, 1914 yılı başlarında Dahiliye Nezaretine bağlı “İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti”nin 1912-1913 Balkan Savaşları sonrası yaşanan göçlerle ilgili istatistiki bilgiler içeren raporudur.

Balkan Savaşları sonrasında göçe zorlanan muhacirlerin ne kadarının Osmanlı topraklarına sağ salım göç ettiği sorusuna, literatürde yerli ve yabancı tarihçilerin yukarıda zikredilen raporları kullanarak yaptıkları çalışmalarda verilen cevaplar birbirinden farklılık arz eder gibi görünmektedir. Bu çalışmada, bahsi geçen farklılıkların kaynağını ortaya koyabilmek

⁵ İskoçya asıllı Amerikalı iş adamı Andrew Carnegie tarafından 1910 yılında kurulan, ülkeler arası iş birliğini ve barışı geliştirmeyi amaçlayan, İngilizce adı Carnegie Endowment for International Peace olan vakıf. Balkan Savaşları sırasındaki faaliyetleri için bkz. Bilal N. Şimşir, *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: Kıyımlar-Kıyımlar-Göçler 1821-1913*. (Ankara: Bilgi Yayınları, 2023), 151.

⁶ Paul Henri Balluet d'Estournelles de Constant, 1899 ve 1907'deki I. ve II. Lahey Savaş Suçları Sözleşmesine ülkesi adına imza atan, Uluslararası Tahkim Kurulunun kurucu başkanı ve Nobel Barış Ödülü sahibi Fransız senatördür. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yasin Aslan, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. S. 79 (2008): 241-246.

⁷ *Carnegie Vakfı Raporu (1914): Büyük Devletlerin Balkanlara ve Balkan Savaşlarına Bakışına Dair Bir Rapor*. (Yayına hazırlayan Prof. Dr. Mehmet Okur, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), xxxv.

⁸ Toplanan bilgi ve belgeler, 1912-1913 yıllarında yayımlanan yerli ve yabancı basında çıkan haberlere dayanıyordu. Uygulanan sansüre rağmen, bölgede görev yapan muhabir ve konsolosların yabancı gazetelere gönderdikleri mektupların, katliama tanıklık eden Bulgar askerlerinin ve yabancı sivillerin itiraflarının haberleştirildiği dönemin yabancı gazetelerinde çıkan haberler için bkz. Ahmet Cevad, *Kırmızı Siyah Kitap 1328 (1912-1913) Faciası*. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 139-213. Yabancı gazetelere örnekler; *Daily Telegraph*/İngiltere, *Frankfurter Zeitung*, *Süddeutsche Zeitung*/Almanya, *Le Matin*/Fransa, *Kievskaya Misl*/ Ukrayna, *Universal*/ Romanya, *Zaveti*/ Rusya, *Sekolo*/İtalya, *Lösunar*/ Belçika, *Weinersunon Zeitung*/ Avusturya, *Narod*/Bulgaristan.

⁹ Şimşir, *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: Kıyımlar-Kıyımlar-Göçler 1821-1913*, 150.

¹⁰ “İngilizce Kitap-ı Mezalim”, Tanin. (3 Nisan 1913): 5.

¹¹ Hasan Taner Kerimoğlu, “Balkan Savaşlarında Osmanlı Propagandası: Neşr-i Vesaik Cemiyeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*. C. 29. S. 2 (2014): 539-561.

için, Balkan Savaşları sonrasında göç konusunda literatürdeki önemli eserler taranarak referans aldıkları kaynaklar ve tarih aralıkları karşılaştırılarak benzerliklerin ve farklılıkların tespit edilmesi amaçlanmıştır.

I. ve II. Balkan Savaşları

Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesinin ardından Balkan ittifakının diğer üyeleri 13 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne verdikleri nota ile özerklik isteklerini ve Rumeli'de yapılacak olan ıslahatların büyük devletler ve kendi kontrolleri altında yapılmasını talep ettiklerini bildirdiler.¹² Osmanlı Devleti'nin bu notaya cevabı çok sert oldu ve Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'dan oluşan Balkan ittifakı ile tüm ilişkilerin kesildiği bildirildi.¹³ Balkan ittifakı, Avrupalı büyük devletlerin kendilerini engelleme teşebbüslerini boşa çıkarmak için savaşı başlatmak üzere Karadağ'ı ileri sürmüşlerdi. Karadağ da kendisine verilen bu görevi Kuzey Arnavutluk ve Yeni Pazar sancağına girerek yerine getirdi ve böylelikle Balkan Savaşı başlamış oldu.¹⁴ Bulgaristan ve Sırbistan 17 Ekim'de, Yunanistan ise 19 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Karadağ'ı takip ettiler. Osmanlı Devleti de Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'a ayrı ayrı savaş ilan ederek cevap verdi.¹⁵

Balkan Savaşı, 30 Mayıs 1913 tarihine kadar yaklaşık 8 ay sürdü.¹⁶ Osmanlı Devleti'nin gerekli hazırlıkları yapamadan girdiği bu savaş neticesinde yaşadığı yenilginin ve toprak kayıplarının oranı öyle büyüktü ki, Osmanlı memaliki olarak yüzyıllar boyunca imparatorluğun gözdesi olan Rumeli elden çıkmış, sonbahar yağmurlarında bataklık haline gelmiş Trakya yollarında yüz binlerce muhacir İstanbul'a doğru yola çıkmıştı.¹⁷

Balkan Savaşlarında Sivil Halka Yapılan Mezalim ve Rumeli'den Göçler

Uluslararası Carnegie Komisyonunun 2 Ağustos 1913'te Paris'ten başlayan beş haftalık yolculuğu, Sırbistan, Yunanistan, Makedonya, Bulgaristan ve Trakya'da Balkan Savaşlarında işlenen suçları araştırma, soruşturma ve delil toplaması ile geçti. Komisyon üyeleri, 28 Eylül'de Paris'e döndüler ve yayımlanması neredeyse bir yıl süren raporun çalışmalarına başladılar.¹⁸

Yedi bölümden oluşan ve 415 sayfa uzunluğundaki raporun ikinci bölümü, I. Balkan Savaşı sırasında Makedonya'daki Müslümanların yaşadığı mezalimlere odaklanmıştır. Carnegie Komisyonu'nun, Eylül 1913'te Makedonya ve Selanik ziyaretleri sırasında Türk muhacirlerle yüz yüze yaptığı görüşmelerde yaşadıkları mezalimle ilgili aktardıkları ifadelerine, raporun ekler kısmında yer verilmiştir. Bu ifadelerden, Strumnitsa Müslüman ahalisinin ileri gelenlerinden Rahmi Efendi'nin tanıklığı, Müslüman Türklerin maruz kaldıkları şiddet, zulüm ve kırımları göz önüne sermesi açısından dikkat çekicidir:

- *“Bulgar ordusu 4 Kasım 1912 Pazartesi günü geldi. İki piskopos ve iki ileri gelenle birlikte komutanla kasabamızın teslimini görüşmek üzere dışarı çıktım. Kasabaya girdiklerinde Bulgarlar Müslüman sakinlerin silahlarını aldılar, ancak iyi davrandılar ve yağmalamadılar. Ertesi gün, bir Bulgar sivil otoritesi kuruldu ancak askeri kontrol Sırpların elindeydi. Bulgar ordusu Doiran'a doğru yürüdü; ordu ayrılırken yağmalama ve katliam başladı. Sokakta başı yarılmış, seksen yaşında yaşlı bir adam ve on üç yaşında bir çocuğun cansız bedenini gördüm. O gün sokaklarda yaklaşık otuz Müslüman öldürüldü, sanırım Bulgar çeteleri tarafından. Çarşamba akşamı, hiçbir Müslüman'ın ikinci bir duyuruya kadar gece gündüz evinden çıkamayacağına dair bir emir verildi. Daha sonra kasabanın Bulgar ileri gelenlerinden bir komisyon oluşturuldu;*

¹² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I-II*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 307-315.

¹³ Andonyan, *Balkan Savaşı*, 208.

¹⁴ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 23.

¹⁵ Toprak, “Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi”, 44-51.

¹⁶ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I-II*, 419.

¹⁷ Tevfik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995), 23.

¹⁸ *Carnegie Vakfı Raporu (1914): Büyük Devletlerin Balkanlara ve Balkan Savaşlarına Bakışına Dair Bir Rapor*, 14.

Bulgar Sivil Valisi'nin yer aldığı bu komisyona Sırp askeri komutanı başkanlık ediyordu. Oluşturulan yerel jandarma gücünün ilk görevi ev ev dolaşıp Müslümanları toplamak ve komisyonun önüne getirmektir. Ben de diğer Müslümanlarla birlikte getirildim. Prosedür şu şekildeydi: Sırp komutan, "Bu ne tür bir adam?" diye sorardı. Cevap basitçe "iyi" ya da "kötü" olurdu. Karakterlerimiz hakkında hiçbir soruşturma yapılmadı; savunma veya tartışma yoktu; komisyon üyelerinden biri "kötü" dediğinde, bu söz mahkum olmanız için yeterliydi. Komisyon üyelerinin her birinin yok etmek istediği kendi düşmanları vardı ve bu nedenle diğer üyelerin isteklerine karşı ses çıkarmadılar. Hüküm açıklandığında mahkûmun dış giysileri çıkarılıp bağlanıyor tüm parası Sırp komutan tarafından alınıyordu. Ben mahkûmların çok azı, onda biri gibi "iyi" ilan edilenler arasındaydım. Hüküm giymiş olanlar üçlüler halinde bağlanıp mezbahaya götürülüyordu; kulakları ve burunları genellikle öldürülmeden önce kesiliyordu. Bu katliam bir ay boyunca devam etti; kasabada ve komşu köylerde üç ila dört bin Müslümanın öldürüldüğüne inanıyorum".¹⁹

Raporun üçüncü bölümünde Edirne'nin Bulgarlar tarafından işgali sırasında yaşanan yağma ve katliam olaylarına yer verilmiştir. Yabancı muhabirler eşliğinde Edirne ve çevresinde incelemelerde bulunan bir Rus yetkilinin ifadesine göre, Bulgarlar tarafından esir alınan 15.000 Türk askeri ve yaklaşık 5.000 Türk sivil Saray adasına götürülerek yağmur altında açıkta, gece soğukta ve yiyeceksiz bırakılarak ölüme terk edilmişlerdir.²⁰

Carnegie Komisyonu'nun raporunda ayrıca Rumeli ve Makedonya'dan yola çıkarak demiryolu ve denizyolunu kullanarak başta Edirne ve İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarına ulaşmaya çalışan muhacirlerin sayıları ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Örneğin; Selanik'e gelen muhacirlerin Osmanlı limanlarına taşınmasından sorumlu olarak kurulan Selanik İslam Cemiyeti²¹ ile yapılan görüşmeler neticesinde komisyonun incelemelerini başlattığı Eylül 1913'e kadar 135.000 muhacirin Selanik limanından geçtiğini ve mültecilerin akın akın gelmeye devam ettiklerini belirlemişti. Bu muhacirler Selanik İslam Cemiyeti'nin sağladığı her biri 2.500 yolcu taşıyan vapurlarla Ege ve Akdeniz'deki Osmanlı limanlarına götürülmüştü.²²

Neşr-i Vesaik Cemiyeti tarafından yayımlanan 1 numaralı kitapçıkta yer alan bir rapora göre; *Daily Telegraph* gazetesinin İstanbul muhabirinin Selanik'ten gelen Avrupalı bir Hristiyanı dayandırdığı 23 Kasım 1912 tarihli haberinde; Selanik'te bulunan 50.000 muhacir ve 30.000 esir Türk askerinin Yunan makamları tarafından açlığa terk edildikleri bildirilmektedir.²³ Justin McCarthy, cemiyetin yayımladığı 5 numaralı kitapçığa atfen, Kasım 1912 ile Mart 1914 tarihleri arasında Makedonya'daki Yunan mezaliminden kaçan 243.807 muhacirin deniz yoluyla Tekirdağ, İzmir ve Mersin'e gitmek üzere Selanik limanına akın ettiğini belirtmiştir.²⁴

Tablo 1. Neşr-i Vesaik Cemiyeti 5 Numaralı Kitapçığına Göre 1912-1914 Yıllarında Selanik Limanından Geçen Muhacirlerin Sayısı.

¹⁹ *Carnegie Vakfı Raporu (1914): Büyük Devletlerin Balkanlara ve Balkan Savaşlarına Bakışına Dair Bir Rapor*, 347-348; İngiltere'nin Selanik Konsolosu Harry Lamb, Rahmi Efendi'nin bu ifadelerine 11 Aralık 1912 tarihli raporunda aynı şekilde yer vermiştir. Bkz. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, 158.

²⁰ Çağla D. Tağmat, "Uluslararası Carnegie Raporuna Göre İki Balkan Savaşı Arası Dönemde Edirne'de Bulgar İşgali (26 Mart-22 Temmuz 1913)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 60 (2017): 207-232.

²¹ İstanbul'daki Muhâcirin Komisyonu ile koordineli bir şekilde Balkan Savaşları sırasında Selanik limanında biriken muhacirleri, kiraladıkları gemiler vasıtası ile İzmir, Mersin, Antalya ve İskenderun gibi Osmanlı limanlarına taşıyan cemiyet. Selanik İslam Cemiyeti faaliyetleri için bkz. Şimşir, *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: Kıyımlar-Kıyımlar-Göçler 1821-1913*, 246.

²² *Carnegie Vakfı Raporu (1914): Büyük Devletlerin Balkanlara ve Balkan Savaşlarına Bakışına Dair Bir Rapor*, 197.

²³ *Les Atrocites des Coalises Balkaniques*, No.1, 21. Neşr-i Vesaik Cemiyeti faaliyetleri için bkz; Şimşir, *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: Kıyımlar-Kıyımlar-Göçler 1821-1913*, 2023, 167.

²⁴ *Les Atrocites des Grecs en Macedoine*, No.5, İstanbul, 1914, s. 21'den naklen bkz. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, 180.

1912 Kasım	8.866	1913 Mayıs	12.813	1913 Kasım	17.213
1912 Aralık	15.493	1913 Haziran	9.368	1913 Aralık	15.502
1913 Ocak	12.087	1913 Temmuz	21.045	1914 Ocak	10.192
1913 Şubat	12.088	1913 Ağustos	29.312	1914 Şubat	25.060
1913 Mart	7.553	1913 Eylül	13.380	1914 Mart	12.346
1913 Nisan	6.725	1913 Ekim	14.764	Toplam	243.807

Osmanlı Devleti'nde Balkan Savaşları sonrasındaki muhacir akınını gereği gibi yönetebilmek amacıyla, gelen göçmenlerin iskânından ve tüm ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu olmak üzere 1914 yılı başlarında Dahiliye Nezaretine bağlı İskân-ı Aşâir Ve Muhâcirîn

Müdüriyet-i Umûmiyesi kurulmuştur.²⁵ Bu müdürlüğün 24 Mayıs 1920 tarihinde hazırladığı raporda, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sırasındaki faaliyetlerinden bahsedilmiş aynı zamanda da 1912-1913 Balkan Savaşları sonrası yaşanan göçlerle ilgili istatistiki bilgiler içeren tablolara yer verilmiştir. Balkan Savaşlarından sonra Rumeli'de kaybedilen topraklardan göç eden muhacirlerin yıllara göre sayılarının verildiği aşağıdaki tabloya göre, 1913-1916 tarihleri arasında gelen muhacirlerin toplam sayısının 434.075 olduğu belirtilmiştir.²⁶

Tablo 2. Aşâir ve Muhacirin Müdüriyetinin Raporuna Göre Balkan Savaşlarından Sonra Rumeli'den Gelen Muhacirler.

Muhacirlerin Geldikleri Ülkeler	Gelen Muhacirlerin Sayısı				TOPLAM
	1913	1914	1915	1916	
Bulgaristan	57.481 ²⁷	42.319	9157	3.963	112.920
Yunanistan	68.947	53.718	1256	6.737	130.658
Sırbistan	46.293	12.363	8499	100.631	167.786
Karadağ	7.986	9.520	-----	758	18.264
Diğer	1.645	2.646	-----	156	4.447
Genel Toplam	182.352	120.566	18.912	112.245	434.075 ²⁸

Balkan Savaşları sırasında yaşanan göçlerle ilgili yukarıda bahsedilen raporların dışında yabancı ülke arşivlerinde de birçok bilgi ve belge mevcuttur. İngiliz Dışişleri Bakanlığının arşivleri konuyla ilgili olarak tarandığında, deniz yoluyla göç eden muhacirlerin sıklıkla Selanik limanına geldikleri buradan İzmir, Çanakkale, Mersin ve Antalya gibi liman şehirlerine sevk edildikleri görülmektedir. Ayrıca, çok sayıda Türk'ün yerlerinden edildiği Manastır, İskodra ve Kavala gibi şehirlerdeki İngiliz konsoloslarının İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile yaptıkları yazışmalarda da listelere kaydedilen göçmen sayılarından bahsedilmektedir. Örneğin; Britanya Krallığı'nın Selanik Konsolosu Harry Lamb'ın Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderdiği 9

²⁵ Ahmet Efilioğlu, "24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna Göre Aşâir Ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Ve Faaliyetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 19 (2011): 111-180.

²⁶ Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları Ve Faaliyetleri (1860-1923)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 180-183.; Muhâcirin Komisyonu'nun 1920 tarihli raporu için bkz. BOA.DH.MHC.75/7. Bu rapor ilk olarak Ahmet Efilioğlu tarafından kullanılmıştır. Bkz. Efilioğlu, "24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna Göre Aşâir Ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Ve Faaliyetleri", 117-180.

²⁷ Raporun orijinalinde bu sayı 52.481 olarak verilmiştir. Bkz. BOA.DH.MHC.75/7.6.3.; 5000 kişilik bu fark Ufuk Erdem'in yer verdiği tabloda, 1913 yılında gelenlerin toplamının ve Bulgaristan'dan gelenlerin genel toplamının fazla hesaplanmasına yol açmıştır. Ayrıca 1913, 1914, 1915, 1916 yıllarında gelenlerin genel toplamı 434.075 olarak fazla hesaplanmıştır. Raporun orijinalinde de bu sayı hatalı toplanarak 449.074 olarak verilmiştir. Raporun orijinalinde muhacir sayıları doğru verilmeyle birlikte toplamlar hesaplanırken hatalar yapılmıştır. Ahmet Efilioğlu ve Ufuk Erdem'de bu yanlışlara dikkat çekmişlerdir; Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları Ve Faaliyetleri (1860-1923)*, 183.; Efilioğlu, "24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna Göre Aşâir Ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Ve Faaliyetleri", 117-180.

²⁸ Raporun orijinalinde de yanlış hesaplanan bu sayının doğrusu 429.075'dir.

Mart 1913 tarihli yazıda Selanik'e gelen 30.000 göçmenden bahsedilmektedir.²⁹ 18 Temmuz 1913 tarihli yazışmada İzmir limanına Yunan limanlarından gelen 65.000 göçmen olduğu haber verilmektedir.³⁰ Çanakkale'deki İngiliz diplomat Robert Harris ile İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther arasındaki yazışmada ise Kavala, Drama ve Serez'den Biga civarına gelen 30.000 göçmenden bahsedilmektedir.³¹

İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde Balkan Savaşları sonrasında göç etmek zorunda kalan sivillerin toplam sayısı ile ilgili net bir bilgi yoktur. Yazışmalarda geçen kısmi göçmen sayıları, bölgedeki İngiliz konsoloslugu yetkililerinin çabası ile toplanmış bilgiler olup yukarıda zikrettiğimiz kaynaklar kullanılmamıştır.

Justin McCarthy, 1912-1920 yılları arasında Balkanlardan 413.922 muhacirin geldiğini belirtirken bu rakamın Alexandre Antoniadès, Stephen P.Ladas ve Arnold J.Toynbee'nin eserlerinde de aynı şekilde kullanıldığını vurgulamıştır.³² Muhâcîrîn Müdüriyetinin raporunda geçen tabloya göre de Balkan muhacirlerinin sayısı 413.922'dir.³³

Tablo 3. BOA.DH.MHC.75/7.6.3'e göre Aşâir ve Muhacîrîn Müdüriyetinin Sevk, İskân ve İaşesinden Sorumlu Olduğu Nüfus.

Balkan Muhacirleri³⁴	413.922
Mülteciler³⁵	407.900
İzmir Mültecileri	142.131
Ermeni ve Rumlar	300.000
Arap Aileleri, sivil esirler	13.600
TOPLAM	1.277.553

²⁹ F.O.371/1762, Nr.49946.

³⁰ F.O.371/1842, Nr.35285.

³¹ F.O.195/2438, Nr.6945.

³² McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, 181.; 1912-1920 yılları arasında Balkanlardan göç eden muhacir sayıları için bkz. Alexandre Antoniadès, *Le Développement Economique de la Thrace: Le passé, Le présent, L'avenir*. (Athens: Typos, 1922), 217.; Stephen P.Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*. (Newyork: Macmillian, 1932), 420.; Arnold J.Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*. (London: Alpha Editions, 1922), 138. Her üç kaynaktan muhacir sayılarını verirken Muhâcîrîn Müdüriyeti'nin verilerine atıf yapmış, Toynbee yıllara göre, Antoniadès muhacirlerin geldikleri bölgelere göre sınıflandırma yapmış ancak toplam sayılarda aynı rakamı belirtmişlerdir. Ancak Antoniadès eserinde Muhacir Komisyonu raporundaki verilerin eksik olduğunu belirterek yaklaşık olarak 500.000 kişi olduğunu tahmin ettiği Balkanlardan göç eden Osmanlı memurları ve onların ailelerinin de bu listeye eklenmesi gerektiğini iddia etmiştir. Justin McCarthy, bölgede görev yapan Osmanlı memurları, askerleri ve onların ailelerinin yerel halktan sayılmadığı için nüfus sayımlarında da dahil edilmediğini belirterek Antoniadès'in bu iddiasının doğru olmadığını, böyle bir rakamdan Toynbee ve Ladas tarafından da bahsedilmediğini vurgulamıştır.

³³ BOA.DH.MHC.75/7.6.3.

³⁴ Muhacir sıfatı Osmanlı Devleti'nde, savaş ve katliamlardan kaçarak doğduğu yeri, evini, tarlasını zorunlu olarak ve bir daha dönmek üzere terk ederek devletin gösterdiği arazilere yerleşen aileler için kullanılıyordu. Bkz. "Muhacir", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2 (Ankara: TDV Yay., 1989), 284-286.

³⁵ Mülteci kelimesi ise, savaşlar ve ölüm tehlikesi nedeniyle yaşadığı yerden ayrılarak Osmanlı devletine sığınanlar için kullanılıyordu. Bu kişiler memleketleri ile irtibatlarını kopartmayan geçici bir süre için sığınmaya ihtiyacı olanlar olarak değerlendiriliyor ve muhacir muamelesi görmüyorlardı. 1951 Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmede yer alan tanıma göre Mülteci; "Belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişilere denir".

Yıldırım Aġanođlu da, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç* adlı eserinde Justin McCarthy'nin *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)* adlı kitabında belirttiği 413.922 rakamını kullanmıştır.³⁶ Ayrıca Aġanođlu, Fuat Dündar'ın *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* adlı kitabında, İlhan Tekeli'nin "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi" makalesine atfen bu dönemde göç edenlerin 640.000 kişi olarak verildiğini bildirmektedir.³⁷ Yine aynı eserde, II. Meşrutiyet ve Balkan Harbi'nden 1918 yılına kadar gelen göçmenlerin sayısının 450.000 olduğu dönemin Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Müdürü Hamdi Bey tarafından Meclis-i Ayan'da 24 Mart 1918 tarihinde yapılan konuşmada vurgulandığı belirtilmiştir.³⁸

Murat Bardakçı *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi* adlı eserinde Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinin 1916 sonu ya da 1917 başında hazırlayıp Talat Paşa'ya sunduğu Balkan Savaşları öncesi ve sonrasında gelen muhacirlerin sayısı ile ilgili bilgiler içeren bir defterden bahseder. Bu defterde yer alan, *Balkan Harbi'nden Sonra Vurud Eden Muhacirinin Mikdarı* başlıklı tabloda Balkan Savaşı'nın başlangıcından 1915 yılına kadar gelen muhacir sayısı 339.074 olarak verilmektedir.³⁹ Bu sayı da Tablo 2'de 1913, 1914 ve 1915'te gelen muhacir sayılarının toplamı ile uyumludur. Defterde ayrıca Balkan Savaşlarından sonra göç eden memurlar, askerler ve ailelerinin de kayıtları olduğu görülmektedir.⁴⁰ Aġanođlu, yaklaşık 100.000 kişiden oluşan bu sayının 1918'e kadar gelen muhacirlerin sayısı ile birlikte yukarıda bahsi geçen 1915 yılına kadar gelen muhacir sayısı olan 339.074'e eklendiğinde Hamdi Bey tarafından Meclis-i Ayan'da 24 Mart 1918'de zikredilen 450.000 sayısına ulaşılacağını, dolayısıyla da bu sayının gerçeğe en yakın sayı olduğunu belirtmiştir.⁴¹

Bilal şimşir de *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri* adlı kitabında, Talat Paşa'ya sunulan deftere atfen Balkan Savaşı'nda Anadolu'ya göç eden muhacirlerin sayısını 413.922 olarak vermiştir. Ayrıca bu sayıya Lozan Antlaşması'na ek olarak yapılan Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözlüşmeye göre gelen 398.847 mübadili de ekleyerek 1926 yılına kadar Balkanlardan gelen toplam göçmen sayısını 812.770 olarak belirtmiştir.⁴²

Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele* adlı eserinde Balkan Savaşlarından sonra Yunanistan'ın hakimiyetine giren Makedonya ve Epir bölgelerinden yaklaşık 240.000, Bulgaristan'ın hakimiyetine giren Batı Trakya bölgesinden takriben 200.000 Türk'ün toplamda 440.000 muhacirin Anadolu'ya göç ettiğinden bahsetmiştir.⁴³

Ahmet Halaçoğlu, *Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)* kitabında Balkan Savaşları sonrasında gelen göçmenlerin tam sayısı ile ilgili kesin bir bilgi olmadığından ancak kısmi bilgilerin varlığından bahsetmiştir. 3 Temmuz 1913 tarihli bir arşiv belgesine göre yaklaşık 200.000 Balkan göçmeninin İstanbul'da hazine arazi ve çiftliklerinde iskân edildiđi⁴⁴, 23 Ekim 1912 tarihli bir diğer belgede ise 115.883'ü Bulgaristan'ın işgal ettiği bölgelerden, 65.000'i de

³⁶ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, 181'den naklen bkz. H. Yıldırım Aġanođlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*. (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 1. Baskı 2001), 107.

³⁷ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi", *Toplum Bilim*. S. 50 (1990): 49-72'den naklen bkz. Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 56' dan naklen bkz. Aġanođlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, 107.;

³⁸ Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 56-57'den naklen bkz. Aġanođlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, 107.;; Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri 3, 4, 2, 41 24 Mart 1918, 2215-217'den naklen bkz. Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 56-57.

³⁹ Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*. (İstanbul: Everest Yayınları, 2008), 39.

⁴⁰ Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, 43.

⁴¹ Murat Bardakçı'dan naklen bkz. Aġanođlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, 110.

⁴² şimşir, *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: Kırmırlar-Kıyımlar-Göçler 1821-1913*, 275.

⁴³ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele Cilt I*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 92-93.

⁴⁴ BOA.BEO.4191/314317.1'den naklen bkz. Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, 93.

Yunanistan'ın işgal ettiği bölgelerden olmak üzere göç eden Müslümanların sayısının 180.833 kişi olduğu belirtilmiştir.⁴⁵ Dönemin gazetelerinden *İkdam*'ın 10 Nisan 1913 tarihli nüshasında, Balkan Savaşlarının başlangıcından Nisan 1913'e kadar yaklaşık 200.000 göçmenin Rumeli'den geldiği haberi verilmiştir.⁴⁶

Literatürde geçen bu eserlerde Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerle ilgili zikredilen sayılar çoğunlukla 1914 yılında kurulan İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyetinin raporuna dayandırılmıştır. Raporda, 1912'den 1915 yılı sonuna kadar Balkanlardan gelen muhacir sayısı olarak verilen 429.075 sayısı da yerli yabancı tarihçilerin 1912-1918, 1912-1920 ve 1912-1926 yılları için kullandığı sayılarla uyumludur.

Muhacirlerin Trakya Bölgesi'nde İskân

I. Balkan Savaşı'nda Bulgarların eline geçen Edirne'den halk savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalınca nüfus azalmaya başlamış, II. Balkan Savaşı'nda geri alınmasıyla da hem bu bölgeye geri dönüşler başlamış hem de devlet eliyle muhacirlerin öncelikli olarak Edirne vilayetine⁴⁷ iskânları sağlanmıştır. Muhacirlerin bir an önce iskân edilebilmeleri için, eldeki imkanlar dahilinde öncelikle devlete ait çiftlikler, hazine arazileri ve mevcut Müslüman köylerine dağıtımları yapılmıştır.

Balkan Savaşlarından sonra Edirne vilayetine iskân edilen muhacirlerle ilgili birbirinden farklı rakamlar ihtiva eden belgeler mevcuttur. Bunlardan ilki; Sadrazam Talat Paşa'nın özel arşivinde bulunan ve kendisine 1916 sonu ya da 1917 başında Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından sunulan defterde yer alan aşağıdaki tabloda, Edirne vilayetine 1912-1917 yılları arasında gelen muhacir sayısı 112.119 olarak verilmiştir.⁴⁸

Tablo 4: 1912-1917 Yılları Arasında Balkanlardan Gelen Göçmenlerin İskân Edildiği Yerler.⁴⁹

Esami-i vilayet ve elviye	Nüfus	Hane
Edirne vilayeti	112.119	26.220

Justin McCarthy'nin Muhacîrin Komisyonu raporuna dayandırdığı 1912-1920 döneminde gelen göçmenlerin iskân edildiği yerlere göre düzenlediği aşağıdaki tabloda, Edirne vilayetine 1912-1920 yılları arasında gelen muhacirlerin sayısı 132.500 olarak verilmiştir.⁵⁰

Tablo 5. 1912-1920 Yılları Arasında Balkanlardan Gelen Göçmenlerin İskân Edildiği Yerler.⁵¹

Vilayetler ve Bağımsız Sancaklar	Kişi
Edirne vilayeti	132.500

Yıldırım Ağanoğlu'nun, McCarthy'nin yukarıda verilen 1912-1920 yılları arasında gelen muhacir sayılarını içeren tablosunu Balkan Savaşlarının başladığı 1912 yılından 1915 yılına kadar gelen muhacirler için yeniden düzenlemesiyle ortaya çıkan aşağıdaki tabloda, Edirne vilayetine 1912-1915 yılları arasında gelen muhacir sayısı 95.267 olarak belirtilmiştir.⁵²

⁴⁵ Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, 93;

⁴⁶ *İkdam*, 10 Nisan 1913, 4' den naklen bkz. Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, 93.

⁴⁷ Balkan Savaşları esnasındaki Edirne vilayeti bugünkü Trakya Bölgesi illerini kapsamaktaydı. Bu nedenle Trakya'ya göçler tanımı, bu makalede Edirne vilayetine göçler olarak kullanılmıştır. Balkan Savaşları öncesinde (1910) Edirne vilayeti haritası için bkz. BOA.HSDHADB.1/80.1.

⁴⁸ Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, 35.

⁴⁹ Orijinal tablodan sadece Edirne vilayetine ait satır alınmıştır.

⁵⁰ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, 181.

⁵¹ Orijinal tablodan sadece Edirne vilayetine ait satır alınmıştır.

⁵² Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihî Göç*, 203.

Tablo 6. 1912-1915 Yılları Arasında Balkanlardan Gelen Göçmenlerin İskân Edildiği Yerler.⁵³

Vilayetler ve Bağımsız Sancaklar	Kişi
Aydın (İzmir, Manisa Dahil)	104.879
Edirne (Kırklareli ve Tekirdağ Dahil)	95.267

Tablo 6'da Edirne vilayetine gelen muhacir sayısı olarak verilen 95.267, 1912-1915 yılları arasında kapsamaktadır. Aynı rakamın, Tablo 4'te 1912-1917 yılları için 112.119'a ulaştığı, Tablo 5'te ise bu rakamın 1912-1920 yılları arasında 132.500'e ulaştığı görülmektedir. Muhâcirin Komisyonu raporundaki verilere dayandırılan her üç tabloya da bakıldığında, Balkan Savaşları sonrasında Edirne vilayetine iskân edilen muhacir sayısının farklı yıl aralıklarında verilmesine rağmen uyumluluk arz ettiğini görmekteyiz. Ayrıca tablolarda, gelen muhacirlerin yarıya yakınının Aydın ve Edirne vilayetlerine iskân edildiği müşahede edilmektedir. Aydın ve Edirne vilayetlerinin öncelikli olarak tercih edilmesinin nedeni olarak bu bölgelerdeki Bulgar ve Rum nüfusun Bulgaristan ve Yunanistan'a göç ettirilmesi sonrasında boşalan arazi ve konutların göçmenlere tahsis edilmesinin payı büyüktür.

II. Balkan Savaşı'ndan sonra Edirne'nin geri alınmasıyla Bulgar Hükûmeti ile yapılan mübadele antlaşmasına göre Edirne merkez, Kırkkilise ve civarında yaşayan 46.764 Bulgar ile Bulgaristan'da kalan 48.570 Müslümanın mübadele edilmesine karar verilmiştir.⁵⁴ 1 Temmuz 1914 yılında Yunan Hükûmeti ile yapılan antlaşma ile de Batı Trakya'da yaşayan Türklerle Edirne vilayeti başta olmak üzere Aydın vilayeti ve çevresinde yaşayan Rumlar karşılıklı olarak mübadele edilmişlerdir.⁵⁵ Dahiliye Nezareti Umur-ı Mülkiye Müfettişliği'nin Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne 14 Temmuz 1914 tarihinde gönderdiği raporda Türk-Yunan Mübadele Antlaşması ile 1914 yılında Edirne vilayetine gelen Türklerin sayısı 54.116 olarak verilmiştir.⁵⁶ Bu sayıların da, Muhâcirin Komisyonu raporunda 1913 yılında Bulgaristan'dan gelenin sayısı ve 1914 yılında Yunanistan'dan gelen muhacir sayıları ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Sonuç

Balkan Savaşları esnasında Rumeli Müslümanlarına karşı gerçekleştirilen mezalim ve kırımlar sonrasında göç etmek zorunda kalan muhacirlerle ilgili istatistiki bilgiler içeren Uluslararası Carnegie Komisyonu raporu, Neşr-i Vesaik Cemiyeti raporu ve İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Komisyonu raporlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi neticesinde birbirleriyle uyumlu olduğu müşahede edilmiştir.

Neşr-i Vesaik Cemiyeti'nin 5 numaralı kitapçığında yer alan Kasım 1912 ve Mart 1914 tarihleri arasında Osmanlı limanlarına gitmek üzere Selanik'e gelen muhacirler için Tablo 1'de belirtilen kayıtlar, Balkan Savaşlarının başlamasından Eylül 1913'e kadar alt alta toplandığında 135.350 sayısına ulaşılmıştır ki bunun da Carnegie Komisyonu raporunda geçen 135.000 sayısı ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Hem Carnegie Komisyonu raporunda hem de Neşr-i Vesaik Cemiyeti'nin 5 numaralı kitapçığında yer alan Tablo 1'deki verilere göre Balkan Savaşlarının başlangıcından 1913 yılı

⁵³ Orijinal tablodan sadece Aydın ve Edirne vilayetlerine ait satırlar alınmıştır.

⁵⁴ Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, 137.; 1913 Türk-Bulgar mübadelesi detayları için bkz. Selahattin Önder, "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1: 207-225.

⁵⁵ Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, 143.; 1914 Türk-Rum mübadelesi detayları için bkz. Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 40.

⁵⁶ BOA.DH.EUM.EMN.86/37.3'den naklen bkz. Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, 145.

sonuna kadar gelen muhacir sayısı olan 196.209 sayısına, 1914 yılında yapılan mübadele antlaşmaları ile Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen muhacirlerin sayısı olan 102.686 eklendiğinde, 1913-1914 yıllarında gelen muhacirlerin toplam sayısı olan 298.895 sayısına ulaşılmış bunun da Tablo 2'de belirtilen Muhacirin Komisyonu raporunda 1913-1914 yıllarında gelen muhacirlerin toplam sayısı olan 297.918 sayısı ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Kullanılan kaynaklardaki verilerin birbirleriyle uyumlu olmasına rağmen tarihçilerimizin alandaki önemli eserlerinde, Balkan Savaşlarından sonra göç eden muhacirlerle ilgili verdikleri sayıların birbirinden farklılık arz eder gibi görünmesinin, referans alınan tarih aralıklarının farklı olması nedeniyle ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bunun en somut örneği de, Balkan Savaşları sonrasında Edirne vilayetine göçler konusunda üç farklı eserde verilen farklı gibi görünen sayıların birbirleri ile uyumlu olmasıdır. Bu konuda, Yıldırım Aġanođlu'nun *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç* adlı kitabında verilen 95.267 sayısı, Murat Bardakçı'nın *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi* kitabında geçen 112.119 sayısı ve Justin McCarthy'nin *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)* kitabında belirttiği 132.500 sayısı, Muhacirin Komisyonu raporundaki aynı verilere dayanan ancak 1912-1915, 1912-1917 ve 1912-1920 gibi farklı zaman aralıkları referans alınarak verilen birbirleri ile uyumlu sayılardır.

KAYNAKLAR

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA.DH.MHC.75/7.6.3.

BOA.BEO.4191/314317.

BOA.HSDHADB.1/80.

BOA.DH.EUM.EMN.86/37.3.

2. İngiliz Devlet Arşivi

F.O.371/1762, Nr.49946.

F.O.371/1842, Nr.35285.

F.O.195/2438, Nr.6945.

3. TBMM Zabıt Cerideleri

Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri 24 Mart 1918, 3, 4, 2, 41.

4. Gazeteler

Tanin, 3 Nisan 1913.

5. Kitaplar, Makaleler, Tezler

Aġanođlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 1. Baskı, 2001.

Andonyan, Aram. *Balkan Savaşı*, Çev. Zaven Biberyan, Aras Yayınları, İstanbul 1999.

Antoniades, Alexandre. *Le Development Economique De La Thrace: Le Passé, Le Présent, L'avenir*, Athens: Typos, 1922.

Aslan, M. Yasin. "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 79, Ankara 2008.

Bardakçı, Murat. *Talat Paşa'nın Evrak-I Metrukesi*, İstanbul: Everest Yayınları, 2008.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I-Iı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Trakya'da Millî Mücadele Cilt I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

Carnegie Vakfı Raporu (1914): *Büyük Devletlerin Balkanlara Ve Balkan Savaşlarına Bakışına Dair Bir Rapor*. (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Mehmet Okur, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019).

Cevad, Ahmet. *Kırmızı Siyah Kitap 1328 (1912-1913) Faciası*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.

Çavdar, Tevfik. *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Dündar, Fuat. *İttihat Ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Efilioğlu, Ahmet. “24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna Göre Aşâir Ve Muhâcîrin Müdüriyet-İ Umûmiyesi Ve Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı.19, İstanbul 2011.

Erdem, Ufuk. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları Ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Halaçoğlu, Ahmet. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Hall, Richard C. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude To The First World War*, Taylor & Francis E- Library, 2002.

Kerimoğlu, Hasan Taner, “Balkan Savaşlarında Osmanlı Propagandası: Neşr-İ Vesaik Cemiyeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29, S. 2, 2014.

Ladas, Stephen P. *The Exchange Of Minorities: Bulgaria, Greece And Turkey*, Newyork: Macmillian, 1932.

Les Atrocites Des Coalises Balkaniques, *No.1*, Par Le Comite Des Pablication D.A.C.B. (Balkan Müttefiklerinin Mezalimi Neşr-İ Vesaik Cemiyeti) 15, Rue Djagal-Oglou; Dans L'administration Du “Journal Ifham”, İstanbul, 1913.

Les Atrocites Des Coalises Balkaniques, *No.5*, Par Le Comite Des Pablication D.A.C.B. (Balkan Müttefiklerinin Mezalimi Neşr-İ Vesaik Cemiyeti) 15, Rue Djagal-Oglou; Dans L'administration Du “Journal Ifham”, İstanbul, 1913.

Macfie, A.L. *The End Of The Ottoman Empire (1908-1923)*, Newyork: Addison Wesley Longman Limited, 1998.

Mccarthy, Justin. *Ölüm Ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. (Çev. Fatma Sarıkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018).

Önder, Selahattin, “Meclis-İ Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi”, *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1.

Sloane, W. M. *The Balkans;A Laboratory Of History*, Newyork: Eaten & Mains, 1914.

Şimşir, Bilal N. *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: Kıyımlar-Kıyımlar-Göçler 1821-1913*, Ankara: Bilgi Yayınları, 2023.

Tağmat Çağla D., “Uluslararası Carnegie Raporuna Göre İki Balkan Savaşı Arası Dönemde Edirne'de Bulgar İşgali (26 Mart-22 Temmuz 1913)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. S. 60 (2017).

Tekeli, İlhan. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi" *Toplum Bilim*, Sayı 50, İstanbul 1990.

Toprak, Zafer. "Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 104, Tarih Vakfı, Ankara, 2002, S. 44-51.

Toynbee, Arnold J. *The Western Question In Greece And Turkey*, London: Alpha Editions, 1922.

Yıldırım, Onur. *Diplomasi Ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

6. Ansiklopediler

"Muhacir." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2: 284-286. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Jön Türkler ve Siyasetin Askerileşmesi

Jon Turks and The Militarization of Politics

Güzide TIRNAVA ÖZKAYA*

ÖZ

Silahlı bir güç olan ordunun, parçası olduğu yönetimin içinde ayrı bir güç merkezi olarak yönetimde söz sahibi olması veya yönetimi ele geçirmesi yönündeki gayretler, Osmanlı Devleti'nin merkezî gücünü kaybettiği son dönemlerde ziyadesiyle artmıştır. Askerî personelin siyasete müdahil olmasında kendi görev alanından kaynaklanan istenmeyen gelişata engel olmak maksatlı niyet/tutumlar olmakla birlikte silahlı gücün komutasını elinde bulunduranların daha büyük güç elde etme arzularının da etkisi olmuştur. Askerî liderlerin ordunun aslî işlevlerinin önüne geçen şahsi hırsları; diğer ordu mensupları arasında huzursuzluk yaratmak, disiplini bozmakla birlikte diğer bir kısmının hak arayışı mücadelesine girdikleri ve/veya yeni bir güç odağı oluşturma hırsına sürüklenmelerine de sebep olmuştur. Batı etkisiyle açılan modern askerî okullardan mezun olan ve mektepli adı verilen askerler ile alaylı olarak tabir edilen askerler arasındaki gücü elinde bulundurma mücadelesi Osmanlı'nın 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarına damgasını vurmuştur. Avrupa ülkelerine eğitime gönderilen subayların etkisinde ve özellikle Rumeli'nde görev yapan mektepli subayların dahli ve idaresinde gerçekleşen Jön Türk Hareketi, ordu içinde askerinin siyasete müdahalesinin ilk örneğini teşkil etmesi bakımından incelenmeğe değer görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Jön Türkler, Sivil-Asker İlişkileri.

ABSTRACT

The army being an armed force and a part of the administration, its efforts to become a separate center of power in the administration or the efforts to seize the administration, had significantly increased during the last period of the Ottoman Empire's loss of central power. The military personnel's intervention to politics is due to the military personnel's efforts to prevent the occurrence of the unwanted developments/problems military was facing in its work space. The desire of the commanders of the armed forces obtaining higher powers have affected this situation as well. Personal ambitions have prevented the essential functions of the army, which has caused discomfort between military personnel, became undisciplined and caused some individuals' to seek rights or caused some to get ambitious to create a new focus of power. The struggle to hold on to power between the soldiers who graduated from modern military schools opened under the influence of the west, called "mektepli", and the soldiers called regiments, left its mark on the late 19th and early 20th centuries of the Ottoman Empire. The Young Turk Movement, which took place under the influence of officers sent to European countries for training and especially with

* Doktora Öğrencisi, Millî Savunma Bakanlığı, tirnavag@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9559-10128371>).

the involvement and management of schooled officers serving in Rumelia, was deemed worth examining as it constitutes the first example of military intervention in politics.

Keywords: *Abdülhamid II, Civil-Military Relationship, Committee of Union and Progress, Young Turks.*

Extended Summary

“Army” and “central state” have been the keys to the political structure in Turks since the nomadic Asian societies. One of the main political determinants of the Ottoman Empire in terms of state foundations is the skillful use of physical (military) power. Moreover, it is normal that the military presence of a state that constantly pursues a policy of territorial expansion comes first. Therefore, society; It is completely oriented towards war, organized for war and militarized.

In the Ottoman Empire, soldiers intervened in politics for different political purposes, with different alliances and in different ways. Military schools opened in Western style and the education system in military schools opened the door for the army to interfere in politics. Another reason that triggered the tendency of the army, equipped with Western techniques, to change the political system by taking advantage of the violent tools it possessed, was the conflict between schoolmen and regiments within the army.

The regimental officers-modern military cadres conflict within the army did not remain at the level of internal tension due to the influence of the general political atmosphere in the Ottoman Empire. While modern military cadres, called “mektepli”, played an active role in the declaration of the First Constitutional Monarchy, regimental officers called “alaylı” kept their distance from the events.

Within the Young Turk movement, modern Ottoman officers have gained a greater place both in number and in terms of influence. At the Young Turk Congress held in Paris in 1902, the Young Turks were divided into two wings, those who saw the military’s direct intervention in the current administration as legitimate and those who did not. At the 2nd Young Turk Congress held in 1907, the place of modern military cadres within the Young Turk Movement was legitimized.

In addition to the general dissatisfaction experienced by the increasing oppressive regime among the soldiers, it fueled the already existing conflict between the regimental soldiers and the modern military cadres and drew it to another area. After a series of events in the form of an uprising against the administration in several different places and times, the March 31 Incident in Istanbul was suppressed by “hunter battalions” coming from the headquarters of the Committee of Union and Progress (CUP). However, the soldiers who participated in the uprising were trained and idealized with the idea that they were the protectors of freedoms, and they were intended to be an element of assurance and balance against all kinds of extremism against domestic politics and the Constitutional Monarchy.

The peak of the involvement of modern Ottoman military cadres in politics under the umbrella of the Committee of Union and Progress(CUP) was the Bâb-ı Âlî Raid, which was carried out under the extraordinary conditions created by the murder of Nazım Pasha on January 23, 1913. This attempt to give the Committee of Union and Progress an undisputed superiority in the parliament and the government did not take place within the order of command. The Bâb-ı Âlî Raid of 1913 ushered in the Era of Enver, Talat and Cemal Pashas, which would continue until the Autumn of 1918.

Giriş

Siyasal kurum olarak ordu; halkı, savaşçı dürtünün harekete geçirildiği durumlarda yönlendirir ve askerler, kendi kapsamlı örgütlenmeleriyle, kendi görevleri olarak düşündükleri her neyse o uğurda savaşıklarını düşünmeye meyilli olurlar. Herhangi bir toplumsal düzeydeki bir askeri kurumun kararları ve/veya uygulamaları doğal olarak siyasal yaşamı ve en az onun

kadar da iktisadi yaşamı etkiler. Ordunun en önemli ve anlamlı işlevinin var olan toplumsal düzeni desteklemek ve korumak olmasının yanında toplumsal düzen içindeki siyasal sürecin istikrara kavuşmasında (kavuşturmakta) ve desteklemekte ordunun kendi menfaatinin olduğu da açıktır¹.

Herhangi bir toplumun kilit kurumları hep birlikte siyasî bir gövdenin yapıtaşlarını oluşturur ve bir nevi genetik kod şeklinde toplumun kalıtsal belirleyicilerini kuşaktan kuşağa aktarırlar. Kilit bir kurum olan ordu için de yaşamsal olan kendi kimliğinin sürdürülmesinden çok, o anda olduğu ve özellikle de anlarındaki asker imgesi ve kültürünün sürdürülmesidir. Böylece askerî kurum (ordu); kendi iç kararlılığı doğrultusunda, ulus veya imparatorluk koşullarına göre ve dolayısıyla da uluslararası kabul edilmiş rollerine uygun olarak, ulus veya imparatorluk normlarını içerecek biçimde gelişir. Bunun yanında, doğası gereği devletin gücüyle uyumlu bir iktisadi temele sahip olduğu için ordu kendisini idame ettiren bir güç üretir. Bu durumda ordunun sahip olduğu siyasal dayanaklar kendi kaynakları olup askerî gücün sivil güçten destek alma ve bu desteği artırma çabaları söz konusu olur. Kamu siyasetini etkileme araçlarını da içeren bu siyasal dayanakların en önemlileri; ordunun uzmanlık derecesi, popülerliği, meşruiyeti, örgütlenmesi, iktisadi gücü ve insan gücüdür. Özellikle devlet denetimi zayıfladığı zamanlarda bu dayanaklar, orduyu hükümetin siyasal faaliyet alanına sokma alışkanlığında olmuştur. Dolayısıyla askerî siyaset hiçbir zaman toplumsal bütünden ayrı değildir. Osmanlı ordusu için de durum böyle olmuştur².

1. Osmanlı Ordusu'nun Yapısı

Konar göçer Asya toplumlarından beri Türklerde, “ordu” ve “merkezî devlet” siyasal yapının anahtarlarını oluşturmaktadır³. Osmanlı Devleti'nin de devlet temelleri açısından ana siyasî belirleyicilerinden biri, fiziksel (askerî) gücün ustaca kullanılmasıdır. Bu durum, yönetici bir askerî soylular grubu oluşmasında etkili olmuştur⁴ ve bu da fütühât anlayışının doğal bir sonucudur. Bu sebeple toplum; bütünüyle savaşa yönelmiş, savaşa göre örgütlenmiş, askerleşmiştir⁵. Kuruluşundan itibaren fütühât anlayışını devlet felsefesinin merkezine alan Osmanlı Devleti'nde ordu, tabii olarak devlet sistematığının merkezinde yer alır⁶. Nitekim devletin merkezde konumlandığı askerî sınıfın vergi muafiyetiyle reayadan ayrı tutulduğu anlaşılmaktadır⁷.

Kuruluş Dönemi'nden itibaren Osmanlı ordusunun çoğunluğunu oluşturan askerî güç bileşeni; başlıca temin kaynağı Anadolu olan ve Müslüman Türk köylülerinden oluşan tımarlı sipahilerdir. Bu teşkilat, barış zamanı tarım-hayvancılık yapmak, savaş zamanı ihtiyaç duyulan askeri temin etmek ve fethedilen topraklardaki güvenliği sağlamakla mesuldür⁸. Sayısı zamanla 130.000'i bulan tımarlı sipahilerin ordu içerisindeki gücü 16. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Zamanla merkezin güvenliğinin önemini artırdıkça “dışarıda” bir güç olan tımarlı sipahilerin çokluğu avantaj değil, dezavantaj doğurmuş, merkezin güvenliğine muhtemel bir risk oluşturduğu algısıyla sayıları azaltılmış, 16. yüzyılda 130 bin olan sipahi gücü 17. yüzyılda 30 bine düşürülmüştür⁹.

¹ Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, 24-27.

² M.Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi (Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü)*, çev. Mehmet Morali (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013), 21-23.

³ Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982), 40.

⁴ Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, 35-36.

⁵ Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, 50.

⁶ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 219.

⁷ Halil İnalıcık, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü*, S. 11 (1990), s. 31.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*.

⁹ Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, 53. Osmanlı ordusunda yüzyıllara sarı ayrıntılı personel sayısını ele alan temel başvuru çalışmalarından olan bir eser için bkz. İsmail Hakkı Uzunçırşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, c. 1-2, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988).

Dış dünyadaki ekonomik dönüşümler Osmanlı Devleti içinde de hem askerî hem ekonomik gelişmelere sebep olmuştur. Başlıca etki, iç içe örgütlenmiş olan askerî ve toprak yapısında görülen bozulmalardır. Eskiden toprak, belirli başarı ve kamu yararı ölçütlerine göre dağıtılırken zamanla herkese verilir hale gelmiştir. Devlet maliyesi zor durumlara girdikçe Tımar toprakları vergilerini peşin ödeyebilenlere verilmeye başlanmıştır (iltizam). Bu durum; hem askerliğe karşı isteksizliğe hem de devlete peşin ödediği vergiyi halktan kat kat fazlasıyla çıkarmaya çalışan bir çıkar çevresinin (mültezim) oluşmasına sebep olmuştur. Fakat temin etmek zorunda olduğu birlikleri tesis edemeyerek payitahta karşı bir güç olmakla kalmıştır. Sonuç olarak devletin hem asker toplama hem de vergi toplama gücü düşmüştür¹⁰.

Yeniçeri Ocağı, merkezde asayiş sağlama göreviyle kurulduğu 1363 yılından itibaren gittikçe büyümüş, personel sayısı bakımından tımarlı sipahileri zamanla geçmiştir. Yeniçerilerin toplam sayılarına bakıldığında, 1560'de 12.000'e, 1590'te 30.000'e, 1600'de 50.000'e, 1800'de 100.000'e kadar yükseldikleri görülmektedir¹¹. Yeniçeri ocağının sayısal olarak artırıldığı dönem, merkezdeki askerî gücün padişahın güvenliğini sağlamak yanında, taşrada bulunan ve ordunun diğer kısmını teşkil eden tımarlı sipahilere karşı bir baskı unsuru olarak kullanılmıştır.

Padişahın kapıkulu askerlerinden olan Yeniçeri Ocağı da, özellikle 17. yüzyıldan itibaren padişahların otoritelerinin zayıflamasının da etkisiyle bozulmaya başlamıştır. Kapı kulları kapının kendisine sahip çıkmaya kalkışacak kadar ileri gitmişlerdir. Askerlikle ilgisi kalmayan kurum, disiplinsizliğin, görevi kötüye kullanmanın ve yolsuzluğun kol gezdiği başıbozuk bir hal almıştır. Bu kurumu düzeltmek mümkün olmamış, uzun süre büyük bir devlet sorunu olmuş, ancak Sultan II. Mahmud'un uzun zaman alan planlı eylemleriyle 1826'da tamamen ortadan kaldırılmıştır¹².

2. Askerlerin Siyasete Dahil Olması

Osmanlı tarihine bakıldığında yaklaşık olarak padişahların üçte birinin askerî darbe ile tahttan indirildiği görülür¹³. Modernite anlayışıyla 18. yüzyıldan itibaren açılmaya başlanan askerî eğitim müesseselerinin varlığı, ordu içerisinde yeni bir çift dinamik olgusunu doğurmuştur. Bu dinamikler, askerî okullardan mezun olan mektepliler ve meslekten gelerek askerî okul eğitimi almayan alaylılardır.

1826'da gerçekleşen Vaka-i Hayriye ile siyasetten uzak durması temin edilmeye çalışılan anlayıştan sonraki ilk büyük risk 1859 yılında Kuleli Süvari Kışlası'nda gerçekleşen Kuleli Vakası'dır. Bu teşebbüste ordu-ulema işbirliğiyle gerçekleşen, Tanzimat'a karşı bir eylem olup emir-komuta zinciri dışında yapılmıştır¹⁴.

Modern Batılı okullarında eğitime gönderilen subayların Avrupa'dan pozitivist düşüncelerle ülkeye geri dönmelerinden sonra siyaseti şekillendirme anlayışları artarak devam etmiştir. Nitekim Genç Osmanlılar da Sultan Abdülaziz'e karşı bu hareketin içinde olmuşlardır. Oluşumun içinde genç subaylar ve siviller mevcuttur. Amaçları "*Osmanlı İmparatorluğu'nda bir meclis-i meşveret'in kurulmasını sağlayarak, siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumsallaştırmak, kuvvetler ayrımı sağlamak...*" olan Genç Osmanlılar, önerileri kabul edilmeyince Abdülaziz'i hal etmişlerdir. Başrolü Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Mekatib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa oynamıştır¹⁵.

Batılı tarzda açılmış modern askerî okullardan (tıbbiye, harbiye ve mülkiye) mezun olan subayların Genç Osmanlılar hareketi içerisindeki rolü, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Jön

¹⁰ Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, 63-65.

¹¹ Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, 53.

¹² Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, 62.

¹³ Türk tarihinde darbelere dair derleyici bir çalışma için bkz. Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyanlar ve Darbeler*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016) (5. Baskı).

¹⁴ Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, 70.

¹⁵ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2013), 30-31.

Türk örgütlenmesi¹⁶dahilinde devam etmiştir. Jön Türk Hareketi, 1889 yılında “İttihad-ı Osmanî” ismiyle Askerî Tıbbiye’den başlayarak diğer askerî okullara yayılmayı hedeflemiştir. 20. yüzyıl başları itibariyle artarak devam eden bu “darbeci” anlayış, zamanla bütün askerî okul mezunlarına sirayet etmiştir¹⁷.

Modern subay kadroları her ne kadar askerî okullarda okuyanlardan oluşsa da uzun bir süre mektepli değil, geleneksel askerî eğitimden geçmiş alaylı denilen (üst rütbeli) subaylarda olmuştur¹⁸. Tedrisat, tecrübe, meratib ve mülkî görevlerin farklılıklarından doğan sebeplerle bu kadrolar arasında zamanla mektepli-alaylı kutuplaşmaları başlamıştır. Alaylı subaylar kendilerini daha yüksek bir konumda göstermesi bakımından “tecrübe” olgusuna dikkat çekerlerken, mektepliler de almış oldukları “eğitim”in önemini vurgulama yoluna gitmişlerdir. Bu rekabet, yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı bir şekilde tezahür etmiş ve devletin yıkılmasına kadar da devam etmiştir¹⁹.

Meşrutiyet’in ilan edilmesinde “mektepli” denilen modern askerî kadrolar etkin olurken, alaylılar daha geri planda kalmayı tercih etmişlerdir. 1901’de patlak veren komitacılık faaliyetleri nedeniyle mektepli subaylar; Balkanlardaki kargaşaya müdahale imkânlarını güçlendirebilmek için, çoğunlukla merkezi Makedonya’da bulunan 3’üncü Ordu’ya tayin edilmişlerdir. Bu tayinlerle mektepli-alaylı çatışmasının önüne geçmek de hedeflenmiştir. Siyasî ve kültürel alanda olduğu kadar iktisadî bakımdan da diğer Anadolu ahalisinden daha rahat yaşanan Rumeli’de ordu mensupları da geniş bir serbestlik içinde hareket etmişlerdir. Ayrıca sabah akşam komitacı yakalamak için silahlı çatışmalarla da pişen bu genç zabıtların arasında “silah arkadaşlığı”nın verdiği bir yakınlık ve siyasal ideal birliği de oluşmuştur²⁰. Dolayısıyla 3’üncü Ordu’yu ve hatta İttihat ve Terakkî Cemiyeti (İTC)’nin lider kadrosunu oluşturan kişileri Osmanlı Devleti’ndeki siyasî gelişmeleri yönlendirmeye iten zihniyet böyle bir ortamda gelişmiş ve Rumeli’de kazanılan bölgesel başarılarından hareketle aynı politikaların ve askerî harekâtların Osmanlı Devleti’nin geneline uygulanmak istemesi de bu tecrübeden ilham almıştır.

Jön Türklerin genç Osmanlı subayları üzerindeki etkileri, 1902 yılında Paris’te düzenlenen Jön Türk Kongresi’nde de kendini gösterir²¹. Osmanlı’da meşrutî yönetime nasıl geçileceğinin tartışıldığı kongrede, Prens Sabahattin’in de içinde çoğunluk başarıya ulaşmak için ordunun bu işte yer almasının gerek-şart olduğunu ileri sürmüşler, ancak Ahmet Rıza ve taraftarları bu görüşü kabul etmemişlerdir²². Jön Türkler Hareketi’nin içinde askerinin mevcut yönetime doğrudan müdahalesini meşru gören ve görmeyen iki grup oluştuğu görülmektedir. Yaşanan bölünme devlet yönetimine talip bir hareketin, bünyesindeki askerî kadroları hem kendi içerisinde hem de devlet içerisinde nereye konumlandırması gerektiği ile ilgili bir tartışmanın sonucudur²³. 1902’de Paris’te anlaşmaya varılamayan askerî müdahalelerin meşru sayılması

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Jön Türklerin Yükselişi (Siyaset, Askerler ve Osmanlı’nın Çöküşü)*.

¹⁷ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 37, Ayrıntılı bilgi için bkz. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adem Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler(1826-1918)*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017).

¹⁹ Alkan *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 41-51, 74-76.

²⁰ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 61-74.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ernest E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev. Nuran Yavuz, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007), 85-97.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ernest E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev. Nuran Yavuz, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007), 85-97.

²³ Fakat şu da belirtilmelidir ki, her ne kadar salt askerî bir hareket olursa olsun, fikrî akımların motivasyonu da inkar edilemez. Bu dönemde militarizm akımının da beraberinde milliyetçilik ruhunu getirdiği söylenebilir. Bkz. Şeyda Nur Koca, *Askeri Sosyoloji Bağlamında Morris Janowitz’in ve Samuel P. Huntington’ın Sivil-Asker İlişkileri Modellenmesine Göre Türkiye Sivil-Asker İlişkilerinin Sosyolojik Analizi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2022), 45.

konusu, 1907’de yapılan 2. Jön Türk Kongresi’nde²⁴ karara bağlanmıştır. Bu kararda, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşme fikrinin etkili olduğu görülür²⁵.

1907’de Paris’te ikinci kez toplanan kongre sonrası askerî müdahalelerin meşru olacağı kararının doğurduğu sonuçlardan biri, 3 Temmuz 1908’de Resne’de Kolağası Niyazi Bey’in toplam 400 kişilik yarı yarıya asker ve sivilden oluşan bir grupla isyan başlatmıştır. Bu hareket İstanbul’a meşrutiyeti tekrar ilan etmesi yönünde yapılmış askerî bir baskıdır. Sultan II. Abdülhamid, görevlendirdiği tümen komutanları ayaklanmayı bastırmada başarılı olamadığından 24 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyeti ilân etmek zorunda²⁶ kalmıştır²⁷. Meydana gelişi itibariyle bir halk hareketi olmayıp tamamen askerî bir ihtilal olan bu olay²⁸, modern askerî kadroların İTC’nin doğal bir bileşeni haline geldiğini ve Cemiyet’in hedeflediği siyaset biçimini yönetime geçirme konusundaki kararlılığı ve isteğini göstermesi açısından önemlidir²⁹.

II. Meşrutiyet’in ilânı ile tüm çevrelerde görülen ilk izlenim kısa süren bir şaşkınlık, “hürriyet” gösterileri, sanki bir bayram havası olmuş, çok geçmeden bilhassa İstanbul’da anarşi denebilecek seviyede başboşluk ve asayişsizlik yaşanmıştır. Siyasî mahkumlar için çıkarılan affın adı mahkumları da kapsayacak şekilde genişletilmesi emniyetin bu derece bozulmasının başlıca sebeplerindendir. Asayiş sıkıntısı o dereceye gelmiştir ki zabıta devriyelerine Cemiyet’ten birer kişi ilâve edilmesi tedbiri alınmıştır. Taşrada da benzer olaylar yaşanmış, fırsattan istifadeyle şahsî husumetler-küçük düşmanlık ve birikmiş kinler ortaya çıkmış, asayiş bozmuştur. İstanbul matbuatı da bu hürriyet dalgasıyla, geniş bir sorumsuzluk alanında, her türlü hakaret vb.nin sergilendiği bir dönem yaşamış ve bizzat İttihat ve Terakkî yönetiminin hazırladığı sansür kanunu ile bu başboşluğun önüne geçilmeye çalışılmıştır³⁰.

İttihatçılar, Meşrutiyet’in ilânı ile istedikleri düzene kavuşmuşlar, fakat devlet yönetimi tecrübesi olmayan oldukça genç kişiler (küçük rütbeli subaylar, genç memurlar vs.) olmaları sebebiyle iktidarı bizzat ele alamamışlardır. Oluşturulan kabinelerin üyelerinden istemediklerinin değiştirilmesi vb. daha çok askerî gücün etkisi dahilinde müdahalelerde³¹ bulunmuşlardır. Aynı yıl yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde³² İTC, tüm siyasî süreçleri kontrolü altına alabilecek bir çoğunluk teşkil ederek bir adedi hariç olmak üzere bütün sandalyeleri kazanmıştır³³.

Aynı dönemde sivil bürokraside olduğu kadar askerî hiyerarşide de bir başboşluk dönemi yaşanmıştır. Cemiyete mensup küçük rütbeli subaylardan oluşan heyetler huzurunda koca koca Paşalara sadakat yemini yaptırılmıştır. Çok az Paşa bu uygulamaya karşı çıkmıştır. Aslen III.Ordu’da başlayan siyasileşme, Meşrutiyet’in ilânından sonra hemen hemen bütün askerî garnizonlara yayılmıştır. Askerî okullardaki tüm öğrenci ve görevli subaylar da daha önceden Cemiyetle ilişkisi olan kıdemli hürriyetçiler tarafından “Kanun-ı Esasî’ye sadık kalacaklarına” yemin ettirilmiştir. Cemiyet başlangıçta bu yolla askerlerin üzerinde manevî bir nüfuz sağlamışsa da bu işlemin giderek bir baskı unsuru haline gelmesiyle daha sonra yaşanacak hoşnutsuzlukların ilk kıvılcımı olmuştur. Cemiyet’e üyelik, devlet içinde herhangi bir görev almak veya görevde yükselmek için ya da servet ve nüfuz elde etmek için dahi yegâne gerekli şey haline almıştır. Dolayısıyla memlekette bir halk hareketi yaratılamamış ve yeni “ayrıcalıklı” bir kitle oluşmuştur.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, 144-153.

²⁵ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 112-118.

²⁶ 3’üncü Ordu’da yaşanan birçok sıkıntı; zabıt maaşlarının gecikmesi bazen ödenememesi, terfi haksızlıkları, askerî hiyerarşinin göstergesi üniforma ve aksesuarlarının teminindeki aksaklıklar vs. 1908 ihtilalinin arka planındaki sebeplerdendir. Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 67-74.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 95-275.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 95-275.

²⁹ Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, 74, Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 127-130.

³⁰ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 99-103.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev. Nuran Yavuz, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016), 81-102.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kansu, *1908 Devrimi*, 277-361, 379-454.

³³ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 139-195.

Başlangıçta Meşrutiyet'i ilan etmek için dağa çıkan sonra da sokağa dökülen genç zabıtlar, iyi niyetli gayretlere rağmen kışlarına dönemeyip sokakta kalmışlardır³⁴.

Siyasî istikrarsızlık toplumda ve mecliste İttihat ve Terakkî'ye karşı bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Askerlerin arasında artan baskıcı rejim yaşanan genel hoşnutsuzluklara ilaveten zaten mevcut alaylı-mektepli çekişmesini³⁵ körüklemiş ve başka bir alana doğru çekmiştir. Önceleri sadece zabıtları etkileyen siyasîleşme, erler arasında da yayılmıştır. Önce Edirne'de "küçük ölçekli bir 31 Mart vakası" olarak görülebilecek fakat ideolojik olmayan hissî bir ayaklanma yaşanmış, olay büyümeden telkin ve sükunetle aşılmış, sadece küçük bir grup cezalandırılmıştır. Asıl önemli hadise; 1908 Ekim ayının son günlerinde meydana gelen, Taşkışla'da kalan alay mensuplarının terhislerine az bir zaman kala Cidde'ye sevk edilme emri üzerine yaşanan ayaklanmadır. Ayaklanma, geçmişte askerlerin arasında yaşanan sıkıntılarda olduğu üzere babacan alaylı subaylar marifetiyle değil Selanik'ten getirilen avcı taburları ve sert zabıtlar eliyle şiddetle bastırılmıştır. Bir diğer olay ise; 1909 Mart ayının son günlerinde, Yıldız Sarayı'nı korumakla görevli Arap ve Arnavut askerlerin yerine Türk asıllı askerler görevlendirilmesi sebebiyle yaşanmıştır. Arnavut erler direnç göstermiş, buna karşılık avcı taburları vasıtasıyla şiddet uygulanmak suretiyle müdahale edilmek istense de sonuçta kan dökülmeden engellenmiştir³⁶.

Cemiyet'in ileri gelenleri, gerek fiilen siyasî iktidarı elde edememiş olmaları gerekse halen mevkiini koruyan Sultan II. Abdülhamid'in varlığından duydukları rahatsızlık nedeniyle kendilerini İstanbul'da güvende hissetmediklerinden Cemiyet'in merkezini de olduğu Selanik'ten İstanbul'a avcı taburlarını getirmişlerdir. Hürriyetin koruyucuları oldukları fikriyle eğitilen ve idealize edilen bu askerlerin, tamamen iç politikaya yönelik ve Meşrutiyet aleyhinde herhangi bir taşkınlığa karşı güvence ve denge unsuru olmaları amaçlanmıştır³⁷. Görüldüğü üzere Cemiyet kendini sadece bir siyasî fırka olarak görmeyip devletin kendisi olarak kabul etmektedir.

Hürriyetin teminatı gibi görülen avcı taburları, ilginçtir ki, 31 Mart sabahı isyana³⁸ kalkışan askerlerin de merkezi olmuştur. Birçok tarihi kaynak bu olayı tahlil ederken Selanik'ten gelen askerlerin mevcut askerlerden etkilenecek "gerici" söylemlere sahip olduğu bir nevi kandırıldıklarından bahseder. Ancak derin bir tahlil neticesinde olayın o kadar basit olmadığı görülebilecektir³⁹.

İTC'ye bağlı modern askerî kadrolara ilaveten Selanik'ten gönüllü olarak katılan Türk'ten başka Rum, Bulgar ve Musevi vatandaşları da havi Harekât Ordusu; İstanbul üzerine yürüyerek ayaklanmayı, adeta bir "saldırı/fetih" harekâtıyla, kışlayı toplarla abluka altına almak suretiyle, oldukça kanlı bir şekilde bastırılmış, sonuçta Osmanlı ordusunun iki grubu kardeş kavgasına tutuşmuş ve fırsattan istifade ile bir kez daha siyasî iktidar askerî müdahaleyle değiştirilmiş, olaylardan sorumlu tutulan Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilmiş, alaylı subayların ordudan tasfiyesi⁴⁰ gerçekleştirilmiştir. Alkan'a göre bu durumun Türk siyasî hayatı açısından bir başka sonucu da; o günden sonra sık sık "irtica" kelimesinin yıpratma malzemesi ve "maşa" olarak kullanmaya müsait bir şekilde siyasî literatüre yerleşmiş olmasıdır⁴¹.

İsyanın bastırılmasından sonra İttihat ve Terakkî Cemiyeti eski güç ve nüfuzunu yeniden kazanmış, Babîlî bürokrasisi ise iyice sindirilerek ordunun ve Cemiyet'in tasarrufu altına geçmiştir. Eski dönemin destekçisi olarak görülenler, İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Ayrıca, Tensikat Kanunları ile memur kadroları azaltılmış, yaş haddiyle ve eski dönemin destekçisi

³⁴ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 104-106.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)*.

³⁶ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 109-112.

³⁷ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 112-113.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara: İmge Kitabevi, 2015.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)*, 245-257; Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, 232-247

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)*, 257-263.

⁴¹ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 134-144.

olmaları nedeniyle görevden almalar yapılmış, boşalan kadrolara Cemiyet'in güvendiği kişiler yerleştirilmiş, haksız yere verildiğine inanılan nişanlar geri alınmıştır. Mektepli subaylar meselesi bahane edilerek çok sayıda zabıt “Alaylı, yaşlı, işe yaramaz” gibi gerekçelerle kadrolarından atılmışlardır. Ayrıca eski dönemde haksız terfi ve rütbe aldıklarına inanılan birçok zabıt ve yüksek rütbeli subayın rütbeleri indirilmiştir⁴². Ordunun insan kaynakları bakımından yenilenmesi ve çağdaşlaşması sağlanmış olsa da tecrübeli kumandanların yerine daha birçoğu harp bile görmemiş tecrübesiz genç ihtilâlcı zabıtların geçmesi çok kısa süre sonra patlak veren Balkan Savaşları'nda yenilgi alınmasının sebeplerinden⁴³ olmuştur.

Ordu, darbe sonrasında beğenmediği kararları veto etme hakkını mahfuz tutmak kaydıyla idareyi sivillere terk etmiştir⁴⁴. Bu da İTC'nin devlet yönetiminde tam sivil idareyi kabul etmemesinin bir göstergesidir⁴⁵.

Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıllık iktidarına son veren 1909 Müdahalesi sonrası İTC içerisinde askerî nüfuzun artması cemiyet içerisinde asker-sivil arasında tartışmalara yol açmıştır. En nihayetinde 1909 yılında yapılan kongrede Mustafa Kemal, ordu ile cemiyetin birbirinden ayrılması⁴⁶ ve askerlerin siyasî teşekküllere girmelerini önleyecek kanunî müeyyideler konmasını önermiştir. Bu öneri İTC nizamnamesinde yer almamış olsa da Cemiyet üyeleri tarafından takdir ve beğeni ile karşılanmış hatta bazı subaylar ordudan istifa etmişlerdir⁴⁷.

1912 yılında ortaya çıkan Arnavutluk isyanı, ordu ve siyasî muhalefet arasındaki ilişkileri su yüzüne çıkarması açısından önemlidir. İsyanın görünürdeki en önemli sebebi; 1912 yılının ilk aylarında yapılan ve tarihe “sopalı seçimler” olarak geçen seçimlerde İTC'nin hile ve cebirle Meclis çoğunluğunu ele geçirmesi ve birçok Arnavut mebusun Meclis dışında kalmasıdır. Diğer sebepler arasında, hükümetin yanlış tutumuna karşın Arnavut ihtirası ve menfaatperestliği, Müslüman Arnavutlara yapılan haksız uygulamalar, geçmişteki yararlılıklarına rağmen uygun karşılık görmemeleri de sayılabilir. Hem bir kısım zabitan hem de İstanbul'daki politikacılar arasında bir kısmı Arnavut isyanlarını desteklemişlerdir. İTC Hükümeti'nin sıkı askerî tedbirlerine rağmen 1912'nin bahar aylarında iyice yayılan isyanın yanında Arnavut asıllı bir grup Osmanlı zabitanın Manastır'da dağa çıkması ise İstanbul'da büyük yankı uyandırmış, bilhassa hükümet ve Cemiyet çevrelerinde endişe yaratmıştır. Çözüm için bir yandan asker sevk edilmiş bir yandan da ikna görüşmeleri yapılmıştır. Sonuçta isyancı askerler meslekten ihraç edilmiş, siyasi ağırlığı sarsılan hükümette kabine değişikliğine gidilmiştir. Cemiyet ileri gelenleri arasında da maneviyat kırıcı bir etki yapmıştır. İsyan ve sonrasında bir grup subayın dağa çıkmasının daha geniş ve önemli sonucu; Halaskaran-ı Zabitan Grubu Hareketinin ortaya çıkması olarak kabul edilmektedir⁴⁸.

Halaskaran-ı Zabitan Grubu Hareketi, Osmanlı Ordusunun gündelik siyasetle en fazla iç içe olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Orduda bir grup zabitanın İTC'ye karşı tavır belirtmesi bakımından önemlidir. Cemiyet'e yakın zabıtların özlük haklarını kolay elde etmeleri, itibar ve nüfuz kazanmalarına karşın siyasete katılan arkadaşlarını uzaktan izleyen büyük bir gayrimemnun zabıt kitlesinin varlığından söz edilmektedir. Daha 1910 yılında Edirne'deki 2'nci Ordu'ya mensup küçük rütbeli zabıtlar arasında baş gösteren bir muhalefet cereyanı, Cemiyet aleyhtarı bir renk kazanmış olup zabıtlar tayinlere siyaset karışmasından ve Alman taraftarı politikadan şikayet etmektedirler. Grup mensupları arasında 31 Mart olayı sonrası rütbeleri düşürülen ve sürgüne gönderilen küçük rütbeli subayların da olması dikkat çekicidir. Ayrıca 1912'deki seçimlerde İTC'nin bazı yerlerde ordu mensuplarını kullanarak seçime müdahale etmeleri de bu

⁴² Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 147-154.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)*, 267-270.

⁴⁴ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 195-225.

⁴⁵ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 195-225.

⁴⁶ Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, s. 19'da ifade edildiği şekliyle “M. Kemal'in, silahlı kuvvetler mensuplarının öncelikli olarak kendi partilerine hizmet etmek amacıyla farklı parti/gruplar halinde hareket etmeleri durumunda, ordu disiplininin ve dolayısıyla da savaşma yeteneğinin zayıflayacağından endişe ettiği” görüşündedir.

⁴⁷ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 235-236.

⁴⁸ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 157-164.

grubun hareket noktalarından biri olmuştur. Söz konusu seçimlerde Meclis'e giremeyen muhalefet de bu gruba sempati duymuş ve destek vermiştir. Görülen odur ki; siyasi sistemin tikanıklığı bir kez daha askerî bir yöntemle aşılmaya çalışılmaktadır⁴⁹.

1912 yılının Haziran ayından itibaren temel istek olarak “seçimlerin Kanun-ı Esasi’ye uygun olarak yenilenmesi, Kamil Paşa’nın öncülüğünde bağımsız bir hükümet tesis edilmesi düşünülmüştür. Şura-yı Askerîye’ye verilen mektubun Padişah’a da arz edilmesi sonucunda, Padişah tarafından orduya hitaben bir beyanname yayımlanmış ve itidal telkin edilerek vatanın korunması vazifesiyle meşgul olmaları gerektiği hatırlatılmıştır. Devamında İTC’nin desteklediği Said Paşa Hükümeti istifa etmiş, dolayısıyla Cemiyet’in ağırlığı da sona ermiştir⁵⁰. Sonucunda İTC’nin siyasi ve askerî desteklerini kaybettiği değerlendirilen bu harekete karşı, seçimden hemen sonra Meclis’in çoğunluğuna da sahipken Cemiyet’in direnecek güç bulamaması, Cemiyet’in orduya ne denli bağımlı olduğunu da göstermektedir⁵¹.

Halaskaran Hareketi’nin en vahim sonuçlarından biri, ordunun bir kez daha siyasete karışmasıyla ordu içinde gruplaşmanın belirginleşmesi olmuştur. Zabitlerin kalpaklarına kadar uzanan bu farklılık, erlere kadar yansımış, taraflar birbirine düşman nazarıyla bakmaya başlamış, siyasi gerekçelerle ordunun önemli mevkilerine tecrübesiz personelin getirilmesi de ordunun zaafını artırmıştır. Bir diğer sonuç ise hareketin başarıya ulaşmasından önce yapılmış olsa da askerinin siyasetle uğraşmasını men eden “Mensubin-i Askeriye’nin Siyasiyat ile Men’i İştigali Zımında Askeri Ceza Kanununa Zeyl Olmak Üzere Tanzim Olunan Layiha-i Kanuniye” adlı yasa teklifinin meclise sevk edilmesidir. Ancak bu tekliften bir sonuç çıkmamıştır⁵².

İTC’nin siyasete müdahale hususundaki en keskin dönüm noktası⁵³, 1913 Bâb-ı Âli Baskını’dır. Kurmay Yarbey Enver Paşa ve 200 İTC taraftarı, Cemal Paşa’nın yardımcıları ile Bâb-ı Âli’yi basıp silah zoru ile sadrazam Kâmil Paşa’yı istifaya zorlamışlardır. Bunların sonucunda askerî kadrolar sivil kadrolara karşı bir üstünlük kurmuş, yarbey Enver Bey Paşalığa yükseltilecek Harbiye Nezareti’nin başına, Talat Paşa da Dahiliye Nezareti’nin başına getirilmiştir⁵⁴.

Sonuç

Askerî eğitimi modernleştirme çabaları, subay ve subay adaylarının Avrupa’daki askerî okullara eğitim amacıyla gitmelerini sağlamıştır. Avrupa’daki fikrî hareketlerden etkilenen bu genç subaylar, orada görmüş oldukları askerî eğitimle birlikte sadece askerliğe değil, siyasete de ilgi duymuşlar ve Avrupa’daki “gelişimleri” sonucunda ülkenin kaderini belirlemeleri gerektiği zannına kapılmışlardır. Bunun doğal bir hak da olduğunu düşünen bu genç kadroların siyasetle bu kadar ilgilenmeleri askerlik mesleğine odaklanamamalarına ve sonuç olarak da Balkan Harbi’nde ordunun yenilmesine sebep olmuştur. Böylesine ağır sonuçlara sebep olan bu anlayış, Jön Türkler / Genç Osmanlılar ile Avrupa’da başlamıştır. Esasen bu tarihlerden önce askerlerin siyasete müdahaleleri olmadığı söylenemez. Fakat bu sürecin daha öncekilerden farkı, bir siyasi örgütlenme ve cemiyet teşekkülü ile birlikte gelmesidir. Osmanlı tarihinde daha önce gruplaşmalar olmasına rağmen bu dönemdeki gibi bir cemiyet ve partileşme faaliyeti söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla Jön Türk hareketi, siyasetin muhalif kadrolarında cemiyetleşme ve parti organizasyonu teşkil etmek bakımından Osmanlı tarihinde bir ilktir.

Jön Türkler, salt askerlerden oluşmasa ve zaman zaman sivil kişilerin askerî müdahalelerde devlet yönetiminde ordunun çok fazla yer almaması gerektiğini savunan kişileri

⁴⁹ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 165-167.

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, 81-102

⁵¹ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 168-171.

⁵² Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 180-183.

⁵³ Bu süreçten daha sonra I. Dünya Savaşı dönemindeki sivil-asker ilişkilerine odaklanan bir çalışma için bkz. Hamza Dülger, “Askerî Siyaset ya da Siyasetin Askerlerce İlgâsı: Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti’nde Asker-Sivil Siyaset İlişkisi”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11 (2022), 1-30.

⁵⁴ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 351-353.

de ihtiva etse bile, cemiyetin kuruluş kodları siyasî müdahale eksenlidir. Askerî darbe, bunun yegâne yolu olarak görülmüştür. Zamanla cemiyetin içindeki asker çoğunluk sivilleri baskılayarak siyasetin darbe-muhalefet (asker-sivilden oluşan) ikilisini, darbe-asker ikilisine çevirmesine yol açmıştır. Böylelikle siyaset müessesesi birbiriyle rekabet eden iktidar ve sivil-asker muhalefet dinamiklerinden meydana gelirken, daha sonraları iktidar-asker dinamiklerine evrilmiştir. Ordunun siyasette sivil muhalefeti güçsüzleştirmesi sonucunda Türk siyasetindeki muhalefet anlayışı asker merkezli bir hale gelmiştir. Bu, bu ekolün içinde sivil kişilerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira Talat Paşa asker değil mülkî kökenli bir paşadır. Fakat uygulama safhasına bakıldığında sivil değil askerî reflekslere sahip olan bir anlayışla hareket ettiği görülür. Dolayısıyla Jön Türk hareketinin sonuçta ulaştığı nokta sadece idareyi askerlerin ele alması değil, bünyesindeki sivilleri dahi askerî bir anlayışa getirecek şekilde sonuçlanmıştır.

KAYNAKLAR

Afyoncu, Erhan, Ahmet Önal ve Uğur Demir. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyandar ve Darbeler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016 (5. Baskı).

Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. Çeviren Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.

Alkan, Ahmet Turan. *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2013.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi, 2014.

Akşin, Sina. *31 Mart Olayı*. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.

Bozdemir, Mevlüt. *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982.

Dülger, Hamza. “Askerî Siyaset ya da Siyasetin Askerlerce İlgâsı: Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nde Asker-Sivil Siyaset İlişkisi”. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 11 (2022). 1-30.

İnalçık, Halil, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü*, S. 11 (1990), 30-41.

Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. Çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Koca, Şeyda Nur. *Askeri Sosyoloji Bağlamında Morris Janowitz'in ve Samuel P. Huntington'ın Sivil-Asker İlişkileri Modellemesine Göre Türkiye Sivil-Asker İlişkilerinin Sosyolojik Analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2022

Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Ölmez, Adem. *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Ramsaur, Ernest E. *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. Çeviren Nuran Yavuz, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007.

Turfan, M. Naim. *Jön Türklerin Yükselişi (Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü)*. Çeviren Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*. c. 1-2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

The Servile Wars: Searching for Patterns in the Motivation, Method and Results of Slave Revolts in Ancient Rome

Köle Savaşları: Antik Roma'da Köle İsyanlarının Motivasyonu, Yöntemi ve Sonuçları Bakımından Örüntü Arayışı

Tuna KIZILIRMAK*

ÖZ

Antik Roma Cumhuriyeti döneminde, cumhuriyetin sınırları genişledikçe sayıca artan köleler, devlet, toplum ve ekonomi içinde kritik bir rol oynamıştır. Bu araştırma, MÖ 135 ile 71 yılları arasında gerçekleşen ve Köle Savaşları olarak bilinen üç büyük köle ayaklanmasını inceleyerek bu olayların motivasyonları, yöntemleri ve sonuçlarındaki örüntüleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Eunus ve Spartaküs gibi önemli figürlerin motivasyonlarını, kölelerin kullandığı stratejileri ve bu eylemlerin daha geniş toplumsal ve siyasi sonuçlarını araştırarak bu çalışma, Roma otoritesine karşı direnişin doğası ve etkisi üzerine yinelenen kalıpları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu köle isyanlarına yönelik antik ve modern tarih yazıcılığında değişen tutumları da gözden geçirmektedir. Özellikle tarihsel anlatıların değerlendirilmesi yoluyla, bu çalışma, köle isyanlarının izole olaylar olduğu yönündeki geleneksel görüşe meydan okuyarak Köle Savaşları'na kapsamlı ve bağlantılı bir anlayış sunmaktadır. Bu analiz ayrıca, bu ayaklanmaların ekonomik sömürü, toplumsal yapılar ve siyasi güç arasındaki karmaşık etkileşimi nasıl yansıttığına dair anlayışa katkıda bulunan içgörüler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antik Roma, Eunus, Köle İsyanları, Köle Savaşları, Spartacus.

ABSTRACT

During the Republican era of Ancient Rome, as the republic's borders expanded, the growing number of slaves played a critical role in the state, society, and economy. This research examines the three major slave uprisings, known as the Servile Wars, which took place between 135 and 71 BCE, aiming to identify patterns in their motivations, methods, and outcomes. By investigating the motivations of key figures like Eunus and Spartacus, the strategies employed by the slaves, and the broader societal and political consequences of their actions, this study seeks to uncover recurring patterns in the nature and impact of resistance against Roman authority. Additionally, it reviews evolving attitudes toward these slave rebellions in both ancient and modern historiography. In particular, through an evaluation of historical narratives, this study challenges the traditional view that slave rebellions were isolated events and presents a comprehensive and interconnected understanding of the Servile Wars. This analysis also offers insights that might contribute to understanding of how these uprisings reflect the complex interplay between economic exploitation, social structures, and political power in Ancient Rome.

Keywords: Ancient Rome, Eunus, Slave Rebellions, the Servile Wars, Spartacus.

Extended Summary

The Servile Wars, three major slave revolts in the Roman Republic from 135 to 71 BCE, highlight the recurring tensions between Rome's reliance on slave labour and the socio-economic conditions

* Undergraduate Student, Istanbul Medeniyet University, Faculty of Arts and Humanities, Department of History, tunakizilirmak23@gmail.com (0009-0001-7030-1752).

that perpetuated systemic inequality. As the number of slaves steadily increased, fundamentally altering the economic and social structure of the state since the foundation of the Republic, these uprisings grew in significance. These revolts, collectively termed the First, Second, and Third Servile Wars, reveal patterns in the motivations, strategies, and outcomes of enslaved populations resisting Roman authority. By examining the works of Diodorus Siculus, Appian, Plutarch, and Sallust, alongside with modern historiographical sources, this study first identifies these patterns and then explores the partial interconnectedness of the revolts. Thus, it challenges the traditional perspective that interprets the rebellions as separate and isolated events. Furthermore, this study argues and offers that these incidents were, to some extent, unified expressions of deeper systemic issues in Roman society.

The First Servile War occurred in Sicily between 135-132 BCE, followed around 30 years later by the Second Servile War, also in Sicily, from 104-100 BCE. Both events are primarily documented in Diodorus Siculus' *Bibliotheca Historica*, as he lived only a few generations after these revolts, making his account a key source for this study. In contrast, the Third Servile War, which took place in mainland Italy from 73-71 BCE, is better documented, with detailed accounts found in Appian's *Civil Wars*, Plutarch's *Life of Crassus*, Sallust's *Histories*, and Frontinus' *Stratagems*. These sources allow for a more comprehensive and comparative analysis of this final uprising.

In all three Servile Wars, the main driving forces behind the slaves' uprisings were, unsurprisingly, the brutal treatment they endured from their masters, their oppressive living conditions, relentless exploitation, a thirst for revenge, and, with some speculation, a potential aspiration to end slavery altogether. Rome's expanding borders led to an economy heavily dependent on slaves, primarily sourced from prisoners of war. Many of these newly acquired slaves were forced to work in rural parts of Sicily and southern Italy, particularly on agricultural estates. Moreover, both the legal status of slaves and the harsh Roman punishments—such as physical and sexual abuse, flogging, crucifixion, fighting to the death, and burning alive—fuelled their desire for revenge and influenced the structure of the rebellions. However, except Spartacus, the leader of the Third Servile War, there was no sign of desire like mass freedom or a systemic change to the institution of slavery once and for all.

In terms of methods, patterns emerged both in how the Romans responded to the rebellions and in how the slaves organized and managed them. The slaves adopted and inherited certain Roman political traditions, such as dual leadership—comprising one martial and one cunning leader—declaring kingships, and, in some cases, even donning purple togas as symbols of authority. In contrast, the Romans consistently underestimated new uprisings, initially relying on militias commanded by praetors and later deploying legions led by consuls to suppress them, while employing the same punitive measures. Additionally, the stories of slave leaders across the rebellions shared notable similarities, including prophetic visions and charismatic leadership. Finally, common methodological features of the slave uprisings included strategies for acquiring weapons, capturing and governing cities, and recruiting new soldiers.

The outcomes of the Servile Wars, though ultimately marked by failure for the slaves, had significant consequences for Roman society. The revolts were suppressed with brutal measures, including mass crucifixions and executions, particularly evident after Spartacus's defeat. However, the repeated uprisings may have prompted the Romans to reconsider their treatment of slaves to prevent future rebellions. Later evidence suggests some improvements, such as Columella's recommendations for treating slaves with greater fairness to maintain productivity and stability. Additionally, the practice of manumission seems to have become more frequent, leading to a growing class of freed individuals who gradually integrated into Roman society. Measures like limiting slave groups to fewer than ten workers on estates were also proposed to reduce the risk of rebellion.

In conclusion, the Servile Wars were not isolated incidents of resistance but a unified and general reflection of deep-rooted problems in Roman society. By framing these rebellions as interconnected events rather than singular incidents, this study contributes to a more nuanced understanding of resistance movements in antiquity and their relevance to broader discussions of power, inequality, and social change.

Introduction

In the annals of ancient history, few events echo with the resonance of the Servile Wars – a series of slave uprisings that reverberated throughout the Roman Republic. Although stories of these quarrels differed, they had many things in common. From the remnants of these events emerge common strategies, motivations, and aftermaths apart from the popular tales of heroism.

This study centres on analysing three notable slave uprisings known as the Servile Wars, which took place from 135 to 71 BCE. It aims to identify common trends in the reasons behind these rebellions, the strategies employed, and the eventual results they yielded. To discern these patterns, this study draws on accounts from ancient historians, including Diodorus Siculus, Appian, Plutarch, Sallust, and Frontinus. As a result, this work employs a comparative historical approach, analysing the narratives of various ancient sources.

The first of this so-called trilogy of slave rebellions is the First Servile War, which took place in Sicily between 135-132 BCE. The Second Servile War followed the first after more or less 30 years, and emerged on the same island between 104-100 BCE. Considering that both of these events are mentioned in ‘Bibliotheca Historica’ of Diodorus Siculus and that he roughly lived a few generations after these events, his work is taken as the main source for these two rebellions in this research. On the other hand, sources about the Third Servile War, which was in mainland Italy between 73-71 BCE, are more abundant. ‘Civil Wars’ of Appian, ‘Life of Crassus’ of Plutarch, ‘Histories’ of Sallust, and ‘Stratagems’ of Frontinus offer a deeper and comparative study of this revolt. Ultimately, considering that there is approximately 30 years between each slave revolt, and that a few chronicles of ancient historians exist, this strengthens the possibility of inherited knowledge between the generations and, eventually, the existence of patterns.

The main purpose of this study is to discuss whether these slave uprising were isolated events, or they were part of a broader purpose and understanding of rebellion, and by exploring these patterns, this study presents the idea of intersection and connection between the motivations, methods, and results of three major slave uprisings known as the Servile Wars during the late-republic era of ancient Rome. This article has two parts. The first part is the stories of the Servile Wars based on chronicles of ancient historians. The second part discusses what kind of connections there are in both modern and ancient sources.

1. The Servile Wars

I would like to begin by questioning the conventional view that there were three major slave wars. As we can understand what Livy wrote about the slave uprisings in his work ‘History of Rome’, there were many slave uprisings even before the First Servile War.¹ If the criterion is the length of the source about the uprisings, then one should also question how long Livius wrote about Eunus? The only plausible explanation would be that there is almost no record of a consul arriving to suppress any of the earlier rebellions. However, in this scarcity of the sources, we should not be so certain about the impact of these uprisings. Nevertheless, the first two of these slave rebellions took place on the island of Sicily and the third in the heart of the Roman Republic, on the Italian peninsula.

1.1 The First Servile War

¹ Some examples of slave revolts before the Servile Wars include: Liv. 32.26.4-18; 33.36.1-3; 39.29.7-9; 39.41.6-7; 40.19.9-10; see further, Shaw, Spartacus and the Slave Wars, 69-79.

Although the starting date of this revolt has been interpreted as 141 BCE by Urbainczyk, I will not take this date as a starting point because there is no certain information and so, any year between 141 BCE and 135 BCE, generally accepted date, can be the starting point.² In *Slave Revolts in Antiquity*, Urbainczyk claims that the beginning of the First Servile War was 141 BCE as Diodorus states that ‘When the affairs of Sicily, after the overthrow of Carthage, had remained successful and prosperous for the space of sixty years, at length war with the slaves broke out...’³ Although Diodorus does not mention a specific date, Urbainczyk assumes that Diodorus’ account refers to this date if we consider that ‘overthrow of Carthage’ as 201 BCE.⁴ With a similar attitude and approach, it can also be claimed that the revolt occurred in 134 BCE as it is firstly mentioned by Julius Obsequens.⁵ However, as Diodorus notes, after the conquest of Sicily as a result of the Punic Wars, people had lived in wealth and prosperity for about 60 years. Yet, the time of peace and prosperity led to purchase of large quantities of slaves, who were driven from their homeland. As the abundance of slaves in number allowed low-cost labour, masters did neglect to provide the essential amount of food and clothes for the slaves, and the harsh treatment accompanied to all these omissions. As a result, actions of slaves in violence inevitably showed itself in robbery, banditry, and murder in order to obtain what their masters did not provide. According to Siculus, although the governors tried to suppress them, they could not dare as masters of the slaves were rich and powerful. On the other hand, since the most landowners in Sicily were *equites*, they had judiciary powers, which basically meant that charges against them were quickly dismissed, but accusations against governors were judged by them. Therefore, the governors were forced to ignore all the crimes. As Siculus notes, when slaves were sickened with exposure, malnutrition and corporal punishment, they began to band together to make plans to gain their freedom, and somehow, they managed to break free.⁶

Before the uprising, slaves went to the Eunus, who would become the leader of the slave movement, to ask whether they could be successful or not. When Eunus’ words had come true, he became the leader of the slaves, and Diodorus Siculus mentions and introduces him and reasons behind his leadership:

...There was a Syrian, born in the city of Apameia, who was a slave of Antigenes of Enna, and he was a magician and conjuror; he pretended to foretell future events, revealed to him (as he said) by the gods in his dreams, and deceived many by this kind of practice... And though these were tricks that he played, yet by chance many of the things afterwards proved true. The predictions that were not fulfilled were ignored, but those which did come to pass were everywhere applauded... By some artifice or other, he used to breath flames of fire out of his mouth as from a burning lamp... There was one Damophilus of Enna, a man of great wealth, but of a proud and haughty disposition. This man above all measure was cruel and severe to his slaves... The slaves, who had been so cruelly used, were enraged by this like wild beasts, and plotted together to rise in arms and cut the throats of their masters. To this end they consulted Eunus, and asked him whether the gods would give them success in their designs. He encouraged them and declared that they would prosper in their enterprise... four hundred slaves, at the first opportunity they suddenly armed themselves and broke into the city of Enna, led by their captain Eunus...’⁷

As the variety of contemporary records about the First Servile War lacks, comparison is quite difficult for what Diodorus Siculus wrote. On the other hand, both his approach and narration

² For further information about Urbainczyk’s claim of specific starting date for the First Servile War: Theresa Urbainczyk, *Slave Revolts in Antiquity* (London: Acumen, 2008; reprint, New York: Routledge, 2016), 10.

³ Diod. Sic., 34/35, 2.

⁴ Urbainczyk, *Slave Revolts in Antiquity*, 10.

⁵ Julius Obsequens, sec. 27.

⁶ Diod. Sic., 34/35.2.1–4.

⁷ Diod. Sic., 34/35.2.5–11.

show the Roman masters as reason of the rebellion. Yet, it is obvious that he had no intention to romanticize the rebellion, instead mentioned many cruel acts committed by the slaves.

Before the slave rebellion, Eunus told that, even to his master, he had seen the Syrian Goddess, and had been told that he would reign. He even talked about how would his future reign be as a king as Siculus noted. Although Eunus said that he would treat everyone well, the extent of cruelty was immeasurable once the uprising was successful. Eunus and his man assembled at theatre since, probably, they had determined it as the main building. Once Eunus was determined as the king, he started to rule with absolute power. However, an assembly was also called, and as a Syrian, Eunus called himself Antiochus, which was a famous name of a Seleucid king. With the assembly, the appointment of advisors occurred, and bronze coin minted by Eunus under the name Antiochus.⁸

In the meantime, another slave named Cleon, who was Cilician, also led to another uprising in the island of Sicily. However, Siculus notes that Romans started to hope a conflict between two of rebel leaders, but Cleon decided to join forces with his five thousand men. Therefore, dual-leadership was implied. Interestingly, Siculus mentions the arrival of Roman troops on the island in small numbers. At that point, either Romans did not pay enough attention or Siculus may have been wrong about the numbers. Also, Siculus notes that after the victory against Roman troops, slave numbers quickly increased up to two hundred thousand, Siculus clearly exaggerated the number here. However, after victories against Romans and capturing many cities in Sicily, other slave uprisings occurred in Delos and Attica. Yet, these uprising were small in number and quickly suppressed. This spread of uprisings also indicates both the popularism and effectiveness of these events in Sicily. While Diodorus' account does not provide much about these other rebellions, much later Paulus Orosius provides relatively more data.⁹

... the contagion of the Slave War that had arisen in Sicily infected many provinces far and wide. At Minturnae, the Romans crucified five hundred slaves, and at Sinuessa, ... about four thousand slaves. In the mines of the Athenians, the praetor Heraclitus broke up a slave uprising of like character. At Delos, citizens, anticipating the movement, crushed the slaves when they arose in another rebellion. These riots ... represented but additional sparks which, set ablaze by that trouble in Sicily, leaped forth and started all these different fires.¹⁰

From what Orosius has written, it can also be seen that the revolt in Sicily sparked a sequence of uprisings in addition to those in Attica and Delos.¹¹ Furthermore, Diodorus also makes direct connection between the rebellion in Sicily and Pergamum. However, Keith Bradley claims that, but offers no evidence on his claim, both Orosius' and Diodorus' accounts are not credible, and the revolts were separated events rather than connected.¹² But as Joseph Vogt points out in his work 'Ancient Slavery and the Ideal of Man', slaves were generally central to the transmission of news in ancient society. If we accept Vogt's statement that slaves had role in communications network, then the possibility of some sort of connection between these rebellions becomes a distinct possibility.¹³

Until the Consul Rupilius recaptured Tauromenium, the slaves seemed to be advantageous. Siculus mentioned the siege of Tauromenium with the detail of cannibalism due to extreme famine conditions of defenders under siege. And, finally one of the slaves betrayed because of hard conditions under siege. After retaking Tauromenium, Rupilius besieged and

⁸ Syrian Goddess: Diod. Sic., 34/35.2.7. Future reign: Diod. Sic., 34/35.2.8. Cruelty: Diod. Sic., 34/35.2.11-12. Theatre: Diod. Sic., 34/35.2.14-15. King: Diod. Sic., 34/35.2.14. Antiochus: Diod. Sic., 34/35.2.24.

⁹ Diod. Sic., 34/35.2.17-19.

¹⁰ Oros., 5A.9, 4-5.

¹¹ Diod. Sic., 34/35.2.26.

¹² Keith R. Bradley, *Slavery and Rebellion in the Roman World, 140-70 BC* (Bloomington: Indiana University Press, 1989), 73.

¹³ Joseph Vogt, *Ancient Slavery and the Ideal of Man*, trans. Thomas Wiedemann (Oxford: Basil Blackwell, 1974), 88.

captured Enna, where Cleon lost his life while Eunus escaped. Eunus was followed until mountains and captured in a cave, later he died because of illness.¹⁴

1.2 The Second Servile War

Although there had been many uprisings, including Nuceria and Capua, after the First Servile War, the Second Servile War, which we again heavily rely on narrative of Diodorus Siculus, had relatively more impact. The Romans were having difficult times as they had suffered in their wars against the Gauls and Cimbrians. Before the uprising in Sicily, the Italian peninsula faced with couple small scale revolts. Although the one Nuceria and Capua were small in numbers and effectiveness, the third one had an interesting story: the love story of Titus Minutius to one of his slaves. In short, he tried to avoid the potential conflict due to his budget deficit by encouraging his own slaves to rebel. With his crown and purple cape, he declared himself king, and led to the uprising. Despite the fact that Roman senate managed to suppress the revolt with a small number of soldiers that they had sent, this story was like a rehearsal for what would happen in the Sicily again.¹⁵

The Second Servile War occurred, as conventionally agreed, between 104-100 BCE, approximately 30 years after its predecessor on the same island. Again, Diodorus Siculus provides insights into this uprising and is quite helpful for the purpose of this article as his work makes it possible to compare the two events. According to Siculus, story continues as it follows. As part of Marius's campaign against the Cimbri, the senate authorized him to recruit soldiers from overseas regions. To fulfil this, Marius sent envoys to Nicomedes, the king of Bithynia, requesting auxiliary troops. However, Nicomedes responded that the majority of the Bithynians had been enslaved by tax collectors and dispersed across the provinces. After this respond, the senate decided that no free citizen of any province allied to Rome could be forced into slavery, and that the praetorians would take measures to ensure their release. With the declaration of this decision, the praetor in Sicily, Licinius Nerva, liberated too many slaves that in the following days eight hundred slaves were set free. This ignited the sparkle of the idea of freedom within slaves. Furthermore, as the prominent Sicilians approached to the praetor with the complaints about setting the slaves free, Licinius Nerva immediately stopped the liberation process. Yet, eventually slaves gathered in the countryside and planned the uprising.¹⁶

With the uprising of 80 slaves in near to Heraclea, and the late reaction of Nerva caused to the start of the Second Servile War as these 80 slaves grow in number up to two thousand in couple days. Once they defeated Marcus Titinius and his 600 soldiers and declaring that they would not kill the ones who laid down arms, the slaves got access to a lot of weapons, which ultimately led to increase in their number.¹⁷ Diodorus Siculus mentioned their selection of leader: ‘...They now called an assembly, and held a debate; in the first place they chose a king called Salvius, who was reputed to be a fortune-teller, and one who played the flute wildly in the women's entertainments...’¹⁸

As it seems about their leader Salvius, he had similar abilities with Eunus. Both became leaders for their groups due to their divine and prophetic visions in addition to their cunning skills. Lately, slaves arranged attacks on Morgantina, and managed to beat another Roman army of ten thousand men.¹⁹

After all this, the slaves in Segesta and Lilybaeum revolted under the lead of Athenion, a brave Cilician man with divine talents as Siculus noted. He differed from his fellows as he did not accept everyone who wanted to join his forces. He desired that everyone who lacks physical

¹⁴ Diod. Sic., 34/35.2.20–23.

¹⁵ Gauls: Diod. Sic., 36.1.: Nuceria, Capua and the love story of Titus Minutius: Diod. Sic., 36.2.1–4.

¹⁶ Diod. Sic., 36.3.

¹⁷ Diod. Sic., 36.4.1–3.

¹⁸ Diod. Sic., 36.4.4.

¹⁹ Diod. Sic., 36.4.4–8.

requirement to be a soldier must continue to work on their own profession. By this means, he ensured to provide supply to his army. Siculus also emphasized the way of his legitimacy and title, since he was called king and put a crown to his head like other slave leaders.²⁰

At the same time, Salvius declared himself king under the name of King Tryphon of Seleucid. Considering the time between the two Servile Wars, almost everything about the leaders of the First Servile War was succeeded by the Salvius and Athenion. At that point, either Diodorus Siculus wanted to tie the story of the Servile Wars together, or the fame of the story of the First Servile War had been passed down from generation to generation. The only missing pattern was also shown itself when these two kings got together and merged their powers: the dual-leadership. The fact that Athenion and Cleon served as commander and second ruler may indicate the potential for slaves to inherit Roman politics. Once, they came together, the slave army besieged and captured Triocala. Diodorus Siculus notes the importance and change in the politics with the conquest of Triocala:²¹

... After he had built a city wall of eight stades round about it, and had surrounded it with a deep trench, he made it the his royal capital... He likewise built there a stately palace and an agora... He chose a suitable number of the most prudent men to be his councillors, and used them as his advisers. Moreover, whenever he was conducting business, he put on a toga, edged with purple, and a wide-bordered chiton...²²

Deciding to settle a city, and making it capital by constructing different buildings, and conducting business with a purple toga have remained unique to the Salvius and story. There was no such example of this kind of governance among the slave rebellions. Furthermore, emphasis on the purple toga had distinctive effect in the traditions of Roman Republic. Romans were quite allergic to the tyranny or a rule of one man, and probably intentionally, Salvius wanted to declare himself king not only of the slaves, but also of the Romans.

After all this failure of the Romans, the senate sent Lucius Licinius Lucullus as the commander of seventeen thousand soldiers. As Lucullus entered to the fields of Sicily, Salvius paid attention to the words of Athenion, and went out the city to fight in a pitched battle with a force of forty thousand men, as Siculus claimed. While the battle was continuing, Athenion was injured and the soldiers were discouraged as they thought Athenion had been killed. Even though, Athenion hid until everyone had moved away, the Romans were victorious.²³

However, the Romans could not recapture the Triocala, and both Lucullus and his appointed successor in command, Gaius Servilius, was charged due to corruption. In the meantime, Tryphon died and was succeeded by Athenion as king of the rebels. The next year, Gaius Marius was elected consul in Rome for the fifth time, with Gaius Aquilius serving alongside him. Aquilius was appointed as the general to lead the fight against the rebels, and through his own courage, he achieved a significant victory over them in a major battle. Athenion was killed in the battle and some of the remaining slaves committed suicide, and the other were put to death. Thus, this defeat marked the end of the Second Servile War.²⁴

1.3 The Third Servile War

The Third Servile War was the final and relatively most significant of the slave revolts. Unlike earlier uprisings, this one posed a direct threat to the heart of the Roman Republic, with Spartacus and his forces causing widespread fear across mainland Italy for three years between 73-71 BCE. The war had far-reaching and lasting impacts, solidifying Spartacus as a symbol for revolutionaries throughout history. It also served as a stepping stone for the political careers of

²⁰ Diod. Sic., 36.5.

²¹ Diod. Sic., 36.7.1–2.

²² Diod. Sic., 36.7.3–4.

²³ Diod. Sic., 36.8.1–4.

²⁴ Corruption: Diod. Sic., 36.8.5. Death of Tryphon: Diod. Sic., 36.9.1. Major battle: Diod. Sic., 36.10.

several key Roman figures, who would later play a role in the Republic's downfall and the emergence of the Roman Empire. In terms of historiography, there are more sources about the Third Servile War. Therefore, such sources like 'Civil Wars' of Appian, 'Life of Crassus' of Plutarch, 'Histories' of Sallust, and 'Stratagems' of Frontinus offer a comparative study of this revolt.

The first two Servile Wars had been centred in Sicily, where there was a large population of oppressed slaves. However, this issue was not confined to Sicily, as it was widespread across Magna Graecia, including southern Italy. Thousands of these slaves were assigned to work on latifundia, large agricultural estates, while many others, especially those with military backgrounds, were sent to gladiator schools to be trained for combat in the Roman games.²⁵

The early phases of the revolt were put into writings, relatively in detail, by Appian and Plutarch. As they were Roman citizens, their approach to the slave rebellion might be considered as more biased. However, their works provide crucial insights. Slaves in the Third Servile War were under the leadership of Spartacus, who was a Thracian gladiator that served as a former auxiliary in the Roman army according to Appian. His path to leadership involved both cunning and martial abilities. Appian's emphasis on the beginning of the uprising was mainly that it was Spartacus who convinced the other gladiators to break free. Appian noted the state reaction of Romans to the uprising as:

...Varinius Glaber was first sent against him and afterwards Publius Valerius, not with regular armies, but with forces picked up in haste and at random, for the Romans did not consider this a war yet, but a raid, something like an attack of robbery. They attacked Spartacus and were beaten. Spartacus even captured the horse of Varinius; so narrowly did the very general of the Romans escape being captured by a gladiator.²⁶

As it seems the Romans were underestimating the rebels. Although it might be seen as the Romans had been underestimating the situation by sending Praetors with militias or garrison soldiers in the previous slave rebellions, it was also more expensive to bring legions. However, the intention or the approach of Appian must be questioned.

Apart from the previous slave rebellions, direct dualism in the leadership lacks in this slave uprising, instead Plutarch notes that they chose three leaders after breaking free:

...Lentulus Batiatus had a school of gladiators at Capua, most of whom were Gauls and Thracians. Through no misconduct of theirs, but owing to the injustice of their owner, they were kept in close confinement and reserved for gladiatorial combats. Two hundred of these planned to make their escape... Then they took up a strong position and elected three leaders. The first of these was Spartacus... ...possessed not only of great courage and strength, but also in sagacity and culture superior to his fortune, and more Hellenic than Thracian... A serpent was seen coiled about his face as he slept, and his wife, who was of the same tribe as Spartacus, a prophetess, and subject to visitations of the Dionysiac frenzy, declared it the sign of a great and formidable power which would attend him to a fortunate issue...²⁷

As seen in the quotation above, there was still a sense of divinity and prophecies within the story. Thus, as there had been in the first two Servile Wars, things believed to be sacred or divine were dedicated to these slave leaders, and whether by design or coincidence, this practice

²⁵ Latifundia: Brent D. Shaw, ed., *Spartacus and the Slave Wars: A Brief History with Documents*, The Bedford Series in History and Culture (New York: Palgrave Macmillan, 2001), 10; gladiator schools: 41.

²⁶ App., 1.14.116.

²⁷ Plut., 8.1–3.

likely helped reinforce the legitimacy that was crucial for the rebel leaders to maintain their authority.

Plutarch also provides details about the Mount Vesuvius matter. After Glaber arrives, slave army was on Mount Vesuvius. Glaber was reluctant to confront a well-trained force in such a fortified position, so he decided to block the only path leading up the mountain, hoping to compel Spartacus to surrender. However, Spartacus demonstrated his cleverness as a leader. Using the vines and trees nearby, his forces crafted long ladders and ropes, enabling them to quietly descend the steep sides of the mountain. They swiftly circled around its base and launched a surprise attack on Glaber's men from behind. After victory against Glaber, Varinius and his troops arrived, yet they were also defeated.²⁸ Appian emphasised that Spartacus even captured the horse of Varinius, and the slave army grew in numbers up to seventy thousand.²⁹ In this process, Sallust mentioned many of the slaves' cruel actions.³⁰

However, from this point on the story of Spartacus and the slave army began to differ according to Plutarch and Appian, for some unknown reasons. According to Appian, there was a split in paths between Spartacus and Crixus. Spartacus desired to cross the Alps and leaving the borders of the Republic, and Crixus wanted to keep plundering in mainland Italy. Consul Gellius defeated Crixus, started to follow Spartacus, on the way of the Alps. Spartacus' path was blocked by Consul Lentulus. Spartacus defeats Lentulus and went back to defeat Gellius. According to Appian Spartacus changed his mind and marched on Rome.³¹

In contrast, according to Plutarch after the Spartacus and Crixus parted ways, and Crixus was defeated by Gellius, Spartacus defeated Lentulus and then Cassius, the governor of Cisalpine Gaul confronted him. Spartacus was victorious again. However, even though Spartacus wanted to cross the Alps, his men did not share the same desire as they were too confident; thus, Spartacus moved south.³²

At the end, senate chose Crassus to defeat Spartacus and he immediately took position in Picenum. While waiting for an attack from Spartacus, Crassus sent his legate, Mummius, with two legions, instructing him to take a roundabout path and track the enemy, but under strict orders not to engage in battle or even skirmish. Despite these orders, Mummius seized the first favorable moment to attack, resulting in his defeat. Thus, when Mummius joined Crassus' forces, Crassus punished the soldiers who first fled to maintain the authority with the decimation.³³

Spartacus decided not to engage in a direct conflict with Crassus, instead heading south and attempting to make deals with Cilician pirates, but the pirates betrayed Spartacus and his intentions to stimulate slave movements in Sicily failed. As a result, Spartacus stayed in Rhegium, and Crassus gave the order to construct a wall with the purpose of starvation for the enemies. Spartacus and his men were trapped, and waited for a snowy night. When the night came, the slaves filled the ditch with earth and escaped. Spartacus marched north but with the arrival of Pompey and Lucullus, Spartacus understood that he had nowhere to go. Eventually, the slaves took up the battle formation against the Crassus' army. Both Plutarch and Appian noted that Spartacus was killed in the battlefield, and this battle also marked the end of the Third Servile War.³⁴

2. Seeking Patterns in Other Sources

²⁸ Plut., 9.1–5.

²⁹ App., 1.14.116.

³⁰ Sall., 3.66.

³¹ App., 1.14.117.

³² Plut., 9.5–7.

³³ See in general, Plut., 10.1–3; see also, App., 1.14.118.

³⁴ Cilician pirates: Plut., 10.3–4. Construction of the wall: Plut., 10.4–6. Pompey and Lucullus: Plut., 11.2. For detailed information about the last battle between Spartacus and Crassus see: Plut., 11.5–7. For another narrative of the story see also, App., 1.14.118, 119, 120.

In order to understand the motivation of the revolts, both the importation and conditions of slaves and the latifundia farming system should be examined deeply. Keith Bradley's 'Slavery and Society at Rome' provides crucial explanation to these uprisings. Throughout his book, Bradley connects the revolts with especially several systematic problems: the overreliance on slave labour, economic displacement of free poor, and the brutal conditions imposed on the enslaved population. Firstly, Bradley states that the Romans supplied slaves through prisoners of war, slave borns (*vernae*), infant exposure, trade and piracy. Among them, prisoners of war constituted the majority, but the means of supplying slaves alternated.³⁵ For example, Cicero provides insights for the slaves as means of purchase.³⁶ With the increase in the number of slaves, Keith Bradley argues that between the 1st century BCE and the 1st century AD, Roman Italy was a slave society as the slaves represented a large part of society and the economy. Therefore, the Romans divided slaves into two categories for legal purposes: the *familia rustica* (rural slaves) and the *familia urbana* (urban slaves).³⁷ This classification by the Romans was mainly to define the responsibilities of the slaves on a daily basis. However, the responsibilities of slaves in these categories could vary based on the preferences of their owners. Still, this categorization might be helpful in understanding the involvement and effectiveness of slaves from any category on slave uprisings.

As for the matter of agricultural estates, Keith Hopkins' and Brent D. Shaw's explanations are quite sufficient. As Keith Hopkins notes, based on what Livy had written, after the second war with Carthage, a lot of farming land in Italy was up for sale and as the men of high status had provided money in the time of crisis, they demanded it back from the state. Thus, government paid it back by distributing lands as it lacked cash. Moreover, he claims that this kind of process was continuing in the first century BCE as well.³⁸ With this reference, it can be easily said that existence of these farming estates was a valid reason that led to all three Servile Wars. Furthermore, Shaw explains that this new latifundia system focused on producing surplus crops to support the luxurious lifestyles of Roman and Italian aristocrats, including the political elite in Rome and wealthy figures in cities like Capua, Pompeii, and Sicily. There were two types of latifundia slaves: first was the ones who cultivated lands for agricultural products, and the other were basically herdsman (*pastores*). The first type slaves were kept in quarters called 'work barracks' at night and forced to work under close supervision. The herdsmen were allowed to carry weapons in order to protect the herd and to move freely with the herds. Also, there were administrative slaves, such as farm managers, who had some sort of authority in the farming estates.³⁹

These rights of herdsman deserve to be paid attention as it creates a pattern on the methodological side of the slave wars. Despite the fact that they were the ones who probably suffered most, their allowance to carry weapons, and their nature and physical status made them prominent figures in the slave armies.⁴⁰ For their physical condition, Varro provides details in his *De Re Rustica* (On Agriculture):

*...The men chosen for this work should be of a sturdy sort, swift, nimble, with supple limbs; men who can not only follow the herd but can also protect it from beasts and robbers, who can lift loads to the backs of pack animals, who can dash out, and who can hurl the javelin...*⁴¹

³⁵ Means of supplying slaves: see in general, Keith Bradley, *Slavery and Society at Rome* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 31–39.

³⁶ Cic., sec. 24.

³⁷ Slave society: Bradley, *Slavery and Society at Rome*, 30; rural and urban slaves: 58.

³⁸ Keith Hopkins, *Conquerors and Slaves*, vol. 1 of *Sociological Studies in Roman History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 56.

³⁹ Shaw, *Spartacus and the Slave Wars*, 10–11.

⁴⁰ Shaw, *Spartacus and the Slave Wars*, 35.

⁴¹ Varro, *Rus.* 2.10.3.

It is not a surprising fact that shepherds later became prominent figures in the slave armies. Moreover, as if to prove Shaw's claim, Florus tells that Athenion was also a shepherd in his 'Epitome of Roman History': '... A shepherd, Athenion, having murdered his master, released the slaves from their prison and formed them into an organized force...'⁴²

From another point, considering that the slave importation increased due to the wars, and farming estates were built, Hopkins states the amounts of poor Italians migrated to the cities as nearly 50 percent. And, so, reason of the slave rebellions relied on the changing patterns of land ownership. Hopkins claims that this migration of the free poor from rural places to the city and to the army resulted in chaos during the late Republic.⁴³ Probably because of these reasons, some of the free poor joined to the rebel forces in the rebellions. And for the same reasons again, Bradley argues that it would be wrong to say that slaves were an entirely worse-off class.⁴⁴

Another point on the motivation of the slaves is the issue of rights and privileges of slavery as a social institution. As a starting point, Bradley states that 'slaves could claim no human rights or privileges of any kind. By definition slaves were kinless and were permitted no legally sanctioned familial bonds. Nor could they own property of any kind.'⁴⁵ This perception might have meant nothing to those born into slavery, but to prisoners of war it probably meant humiliation for once being free. Bradley also states, according to what Galen written in 'On the Passions and Errors of the Soul', it was not inappropriate to mistreat a slave, it was simply to do so in a reckless and undisciplined manner. Thus, it was common for slaves to be punched, kicked, and had their eyes gouged out.⁴⁶ However, this was not always the case; punishments inflicted on slaves included physical and sexual abuse, flogging, crucifixion, fighting to the death, and burning alive. This explains the Roman mentality towards slaves. They were treated and viewed as animals. In Roman law, the sale of a slave was equivalent to the sale of an animal. Moreover, their foods were '*cibaria*' which meant most of all lower grade bread, and they accommodate in some sort of cells.⁴⁷ All these might also explain the meanings of slaves in the eyes of the Romans when it is attached to the to what has Athenaeus wrote in his work 'Deipnosophistae': '... But every Roman... owns an infinite number of slaves ... not to bring in revenue ... but the majority of Romans have the largest numbers to accompany them when they go out. ...'⁴⁸

So, this either suggests that the Romans kept slaves with them when they travelled to protect themselves, or that the number of slaves accompanying them indicated high status and prestige.

Finally, the last thing worth mentioning for the motivation of the slaves is that whether or not the slaves had the intention and idea of abolishing slavery or creating a new social system when they rebelled. Most historians of ancient slavery claims that there was no such idea and concept in the mind of the slaves. For example, although Vogt highlights severe mistreatment and exploitation of slaves as the causes of Ancient Slave Wars throughout his book, he states that causes of revolts were not because of seeking a new social doctrine. Hopkins also claims that abolition of slavery was no possibility. Keith Bradley, too, emphasises the impossibility of a social revolution and claims that the actions of slaves were individualistic both in his works. However,

⁴² Flor., 2.7.9.

⁴³ Migration: Hopkins, *Conquerors and Slaves*, 66; chaos: 50.

⁴⁴ Bradley, *Slavery and Society at Rome*, 90–92.

⁴⁵ Bradley, *Slavery and Society at Rome*, 27.

⁴⁶ *Ibid.*, 28.

⁴⁷ Punishments: see in detail, Bradley, *Slavery and Society at Rome*, 107–114; Mentality: 123; Sale of a slave: also for the status of slaves, see in detail 50–55; *cibaria*: living standards of slaves in general, see in detail 81–85.

⁴⁸ Ath. 6.272.d-f.

Urbainczyk speaks of an opportunity for revolution, even if the uprisings did not begin exactly for this reason. He emphasizes that we cannot know how these uprisings will play out.⁴⁹

In order to identify the patterns in the methods of uprisings, a few more events and works needs to be examined. Apart from the herdsman role, as mentioned above, in the function of a rebellion, the role of prisoners of war also deserves to be underlined. Urbainczyk's argument clarifies the model that since they had been once soldiers, they had more experience in forming and leading armies.⁵⁰

Another point is that the usage of names of Seleucid kings. This might be explained easily at first sight as the slave leaders in the first two Servile Wars were Syrians. The conventional assumption is that as these were the names of the famous kings, they were used by the Syrian slave leaders. However, Urbainczyk assumes that as leaders of the revolts were Syrians, these names might have been their free names. Because these names were so popular among Syrians.⁵¹

Finally, as for the patterns in the outcomes of these slave wars, various interpretations can be made based on some other sources. Although Bradley notes that it would be anachronistic to think of slavery conditions as liberalized in the modern context, there may have been relatively minor improvements in the conditions of slaves in later periods.⁵² Some parts of Columella's 'De Re Rustica' might be given as an example:

...when I perceived that their unending toil was lightened by such friendliness on the part of the master, I would even jest with them at times and allow them also to jest more freely... Furthermore, I observe that they are more willing to set about a piece of work on which they think that their opinions have been asked and their advice followed⁵³

Although Columella's attitudes towards his slaves are of a later period, it may raise the question of whether these behaviours can be considered as a result of the slaves' revolt for their rights. Moreover, Columella offers a much more definitive explanation on the operation of farming estates to prevent the slaves from rebelling:

... squads should be formed, not to exceed ten men each ... because that limited number was most conveniently guarded while at work, and the size was not disconcerting to the person in charge as he led the way. Therefore, if the field is of considerable extent, such squads should be distributed over sections of it and the work should be so apportioned that men will not be by ones or twos, because they are not easily watched when scattered; and yet they should number no more than ten, lest, on the other hand, when the band is too large, each individual may think that the work does not concern him.⁵⁴

Since there were many slave rebellions in the late Republic period, the Romans may have wanted to prevent further such rebellions. But we have no evidence to support our thoughts on what Columella wrote. However, frequency of the freed people and their later socio-economic status seems to have increased over time as exemplified by Hopkins in the tombstones. But why did the Romans free that much slaves? Apart from interpretation of historians as softening the harsh system, Hopkins argues that the slaves often might have earned enough money to pay the cost of

⁴⁹ Vogt, *Ancient Slavery and the Ideal of Man*, 39–41; Hopkins, *Conquerors and Slaves*, 120; Bradley, *Slavery and Society at Rome*, 72, 110–111; Bradley, *Slavery and Rebellion in the Roman World*, 103, 126; Urbainczyk, *Slave Revolts in Antiquity*, 78–80.

⁵⁰ Urbainczyk, *Slave Revolts in Antiquity*, 7–8.

⁵¹ Urbainczyk, *Slave Revolts in Antiquity*, 58.

⁵² Bradley, *Slavery and Society at Rome*, 173.

⁵³ Columella, *Rust.*, 1.8.15.

⁵⁴ Columella, *Rust.*, 1.9.7–8.

manumission. Yet, one must be said that all these cannot go beyond some sort of claims or speculations because of the scarcity and shortness of the sources.⁵⁵

Conclusion

This study of the Servile Wars, based on the works of both ancient and modern writers, explored whether consistent patterns could be identified in the motivations, strategies, and outcomes of these revolts, while also shedding light on changing historical perspectives toward the uprisings.

In terms of motivation, in all three of the Servile Wars, the primary motivations of the slaves were undoubtedly - and naturally - the harsh treatment they had received from their masters, oppressive living conditions, exploitation, desire for revenge, and, perhaps with a bit of speculative interpretation, the desire to abolish slavery. It is important to note that both the Roman mentality towards slaves and the ways of punishment - such as physical and sexual abuse, flogging, crucifixion, fighting to the death and burning alive - not only heightened the slaves' motivation but also shaped the identity of the revolts. The extreme conditions, especially in the large farming estates called latifundia, occurred as the key factor, particularly in Magna Graecia. Although the attitude and the focus of the ancient historians differed in their works, they all agreed on the importance of the slave motivation. However, in the Third Servile War, Spartacus became prominent as he differed in motivation from the any other slave leader in all three Servile Wars. According to the narratives of ancient historians, he was the only leader who did not prioritize plundering and revenge in Italy, instead he desired to leave the borders of Republic by crossing the Alps.

In terms of method, similarities and patterns varied, especially between the first two Servile Wars. For the slaves, features and the stories of the slave leaders had similarities. For example, leaders of the first two Servile War had almost same stories. Both Eunus and Salvius, who were the primary leaders of their revolts, declared themselves kings, and used the name of Seleucid emperors. In the first two Servile War, there was also dualism in leadership, which might have been adopted from the Romans. While one of the leaders became prominent with his cunning skills, the other shined with his martial abilities. In addition, including Spartacus to Eunus and Salvius, all three symbolized the cunning leader, and all of them took their legitimacy mainly based on divine and prophetic visions or stories. It seems to appear that Eunus had a socially lasting impact in Sicily, which means Salvius somehow copied Eunus or took him as an idol. On the other hand, Cleon had similarities with Athenion. Both were prominent military leaders, and they both served as the commander in second in their revolts.

In contrast, Romans also had a pattern in their approach and methods towards slave rebellions. As Appian noted, Romans underestimated any new rebellion.⁵⁶ The Senate always tried to suppress rebellions with militias or garrison troops under the command of a Praetor as they hesitated to undertake the financial costs of professional troops. Moreover, whenever couple of cities were plundered, the senate naturally appointed one of its consuls to suppress the rebellion with legions. In addition, the ways of punishing rebels – such as crucifixion – and the ways of supplying slaves – such as prisoners of war, slave borns, infant exposure, trade and piracy – can also be considered as pattern.

Moreover, slaves and their leaders had both similar and distinctive actions during their process of rebellion. For example, in all three of the Servile Wars, slaves found their weapons due to the declaration of showing mercy to the Roman soldiers who laid down arms. Moreover, slaves past had an impact in their role, such as herdsman leadership or effectiveness of prisoners of war. Also, in the first two Servile Wars, in addition to forming assemblies, kings, Eunus and Salvius, had their crowns and Salvius even had his purple toga, probably because of his vision that he

⁵⁵ Tombstones: Hopkins, *Conquerors and Slaves*, 115-116; manumission: 118.

⁵⁶ App., 1.14.116.

considered himself as the king of both slaves and the Romans. Finally, slaves had some common ways to develop the rebellion process, such as trying to increase their numbers by liberating slaves as a result of plundering the cities or farming estates.

In terms of results, while the rebelling slaves suffered the same fate, it can be argued from later sources that the Romans made some improvements for the conditions of slaves and took precautions to avoid further rebellions. After each revolt, the slaves either went back to the servitude or executed. On the Romans' side, the practice of manumission may have become more frequent, as the number of freed people appears to have increased over time. Lastly, new measures were suggested to prevent further rebellions on farming estates, such as limiting slave groups to no more than ten men.

All in all, through this small-scale comparative study, we gain a deeper understanding on the idea that the Servile Wars were not isolated incidents. Despite the differences in the approaches of ancient historians to the slave rebellions, influenced by their subjective opinions, a careful examination of the primary sources and the short time period between each revolt show that the Servile Wars were part of a broader pattern of resistance against the systemic inequalities of the Roman Republic.

REFERENCES

- Appian. *Civil Wars*. Translated by Horace White. Accessed April 3, 2024. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Appian/Civil_Wars/1*.html.
- Athenaeus. *Deipnosophistae*, Book 6. Translated by Charles Burton Gulick. Accessed October 19, 2024. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Athenaeus/6E*.html.
- Bradley, Keith. *Slavery and Society at Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Bradley, Keith R. *Slavery and Rebellion in the Roman World, 140-70 BC*. Bloomington: Indiana University Press, 1989.
- Cicero, Marcus Tullius. *The Speech of M. T. Cicero for P. Quinctius*. Translated by C. D. Yonge. Accessed October 21, 2024. <https://www.attalus.org/cicero/quinctius.html#nr24>.
- Columella. *De Re Rustica*, Book 1. Edited by Harrison Boyd Ash. Accessed October 18, 2024. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Columella/de_Re_Rustica/1*.html.
- Diodorus Siculus. *Bibliotheca Historica*, Book 34/35. Translated by F. R. Walton. Accessed April 1, 2024. <http://attalus.org/translate/diodorus34.html>.
- Florus. *Epitome of Roman History*, Book 2, The Servile War. Translated by E. S. Forster. Accessed October 15, 2024. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Florus/Epitome/2B*.html#VII.
- Frontinus, Sextus Julius. *Stratagems*, Book 1. Translated by Charles E. Bennett. Accessed September 10, 2024. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Frontinus/Strategemata/1*.html.
- Frontinus, Sextus Julius. *Stratagems*, Book 2. Translated by Charles E. Bennett. Accessed October 3, 2024. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Frontinus/Strategemata/2*.html.
- Hopkins, Keith. *Conquerors and Slaves*. Vol. 1 of *Sociological Studies in Roman History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.

- Livy. *History of Rome*. Translated by Rev. Canon Roberts. Perseus Digital Library, Tufts University. Accessed November 2, 2024. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0144%3Abook%3D32>.
- Obsequens, Julius. *Book of Prodigies*. Translated by Alex Nice. Accessed October 22, 2024. <https://www.attalus.org/translate/obsequens.html>.
- Orosius, Paulus. *Seven Books of History Against the Pagans*. Translated by I.W. Raymond. Accessed October 20, 2024. <https://www.attalus.org/info/orosius.html>.
- Plutarch. *The Life of Crassus*. Translated by Bernadotte Perrin. Accessed April 7, 2024. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Crassus*.html.
- Sallust. *Histories*. Translated by J. C. Rolfe. Accessed September 8, 2024. <https://www.attalus.org/translate/sallust.html>.
- Shaw, Brent D., ed. *Spartacus and the Slave Wars: A Brief History with Documents*. The Bedford Series in History and Culture. New York: Palgrave Macmillan, 2001.
- Urbainczyk, Theresa. *Slave Revolts in Antiquity*. London: Acumen, 2008. Reprint, New York: Routledge, 2016.
- Varro. *De Re Rustica*, Book 2. Translated by W. D. Hooper and H. B. Ash. Accessed October 16, 2024. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Varro/de_Re_Rustica/2*.html#0.
- Vogt, Joseph. *Ancient Slavery and the Ideal of Man*. Translated by Thomas Wiedemann. Oxford: Basil Blackwell, 1974.

Beyza Akkaya (Ed.). *Ömer Seyfettin'den Seçme Öyküler*. 2. Bs. İstanbul: Akış Yayınları, 2007. 158 sayfa.

Beyza Akkaya (Ed.). *Selected Stories from Ömer Seyfettin*. 2. Ed. İstanbul: Akış Publishing, 2007. 158 pages.

Oğuz ÇAM*

Bu çalışmanın amacı, editörlüğünü Beyza Akkaya'nın yaptığı "*Ömer Seyfettin'den Seçme Öyküler*" isimli kitabı tanıtmaktır. Kitabın yazarı, Türk edebiyatı kapsamında eserleri en fazla okunan yazarlarından biri konumunda bulunan Ömer Seyfettin'dir. 100 Temel Eser arasında bulunan kitap 158 sayfadan meydana gelmektedir. Kitap içerisinde 11 öykü ("Pembe İncili Kaftan" [7-24], "Teselli" [25-36], "Ferman" [37-54], "Başını Vermeyen Şehit" [55-70], "Topuz" [71-80], "Forsa" [81-88], "Diyet" [89-104], "Bir Çocuk Aleko" [105-132], "Kaşağı" [133-140], "Ant" [141-152], "İlk Cinayet" [153-158]) vardır.

İlk sıradaki öykü, "Pembe İncili Kaftan" isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, Muhsin Çelebi isimli karakter üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir: Sadrazam bir gün elçi olarak gönderecekleri cesur bir kişinin arayışı içine girmiştir. Sorulup soruşturulmuş ve en uygun kişinin Muhsin Çelebi olduğuna karar verilmiştir. Muhsin Çelebi, çok iyi bir kişisel yapıya sahiptir. Buna ilave olarak söz konusu kişi akıllı, bilgili, kültürlü, vatansever, ahlâklı, fakirlere yardım eden, kimseye yaranmaya çalışmayan ve boyun eğmeyen, kimsenin elini eteğini öpmeyen, mert, doğruları savunan, vicdanının sesini dinleyen biridir. Muhsin Çelebi, elçi olarak gitmek için birtakım mal varlığını (ev, mandıra, dükkân, çiftlik, bostan, bahçe gibi) rehine koymuştur. Bunların karşılığında tüccarlardan paralar toplayan -daha doğrusu 10000 altın borç alan- Muhsin Çelebi (2000 altınla) hademelerini ve atlarını hazırlamış, (8000 altınla da) pembe incili kaftan satın almıştır. Ayrıca Muhsin Çelebi, Sırmakeş Toroğlu'ndan 8000 altına satın aldığı pembe incili kaftanı altı aydan sonra Sırmakeş Toroğlu'nun 7000 altına geri alacağını düşünmüştür. Muhsin Çelebi, karısını ve iki çocuğunu bir akrabasının evine bırakmış, bu kişilerin altı aylık nafakalarını da onlara bırakmıştır. Muhsin Çelebi, Şah İsmail'in huzuruna elçi olarak gelmiş, taşıdığı nâme-i hümayunu ortaya çıkarmış, öpmüş, başına koymuş ve söz konusu şaha uzatmıştır. Muhsin Çelebi bu durum sonrasında oturulacak bir eşya görememiş, üzerinde bulunan pembe incili kaftanı çıkarıp yere sermiş ve bunun üzerine oturmuştur. Muhsin Çelebi'nin bu hareketi, çevresindeki kişilerin dikkatini çekmiş ve bu kişileri şaşırtmıştır. Muhsin Çelebi bu sıralarda -yüksek ses tonuyla- padişah, nesil, vatan ve millet gibi konularda konuşmuştur. Muhsin Çelebi, konuşması bitince de müsaade istemeksizin kalkmış, kapıya yönelmiştir. Ardından pembe incili kaftanı verilmek istenen Muhsin Çelebi, bunu kabul etmemiş ve şahın duyacağı bir ses tonuyla büyük bir padişahın elçisi için burada oturulacak bir şiltenin, bir seccadenin olmadığını ve bir Türk'ün, yere sermiş olduğu bir şeyi bir daha sırtına almayacağını dile getirmiş, sonrasında da buradan ayrılmıştır. Muhsin Çelebi buradan ayrıldıktan sonra hızlı şekilde Üsküdar'a geri gelmiştir. Bu noktada da cebinde akçe kalmamıştır. Muhsin Çelebi üstlerinde bulunan esvapları, bellerinde bulunan hançerleri, bindikleri atları, haşaları ve takımları hademelerine bağışlamış ve onların da kendisine haklarını helâl etmelerini istemiştir. Onlar da haklarını Muhsin Çelebi'ye helal etmişlerdir. Muhsin Çelebi bu durumun ardından sadrazamın konağına gitmiş, olan biteni sadrazama anlatmış yalnız pembe incili kaftanını orada bıraktığından bahsetmemiştir. Sadrazam pembe incili kaftanını almak istediğini Muhsin

* Bilim Uzmanı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu Üniversitesi, oguzcam911@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3222-3367>).

Çelebi'ye beyan etmiştir. Lakin Muhsin Çelebi, pembe incili kaftanı ne yaptığını sadrazama söylememiştir. Muhsin Çelebi o akşam Üsküdar'a dönmüştür. Ertesi gün pembe incili kaftanı kendisinden 7000 altına geri almak isteyen Sırmakeş Toroğlu'na da bu kaftanı ne yaptığından bahsetmemiştir. Muhsin Çelebi'nin Tebriz Sarayı'ndaki serüveni bir sır olarak kalmıştır. Muhsin Çelebi söz konusu kaftan için girdiği borçlardan dolayı mandırasını, çiftliğini ve iratlarını rehinden kurtaramamıştır. Muhsin Çelebi, elçilikten kalma atını ve murassa takımını satmış ve Kuzguncuk'ta küçük bir bahçe satın almıştır. Muhsin Çelebi, bu tarlayı ekip biçmiş, kendisinin ve ailesinin rızkını çıkarmış, vefat edinceye kadar Üsküdar Pazarı'nda sebzeçilik yapmış, çok fakir ve çok acı bir yaşam sürmüştür. Lakin kimseye boyun eğmemiş, vatani ve milleti için yaptığı fedakârlığı da kimseye anlatmamıştır.

İkinci sıradaki öykü, *Teselli* isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, padişahın, İskender Paşa'yı teselli etmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir: İskender Paşa, ölümü bekleyen bir kişidir. İlgili kişi, dünyadaki işlerinden ziyade ahiretini düşünür hâle gelmiştir. Bu kişinin ölümü beklemesinin, sınırlarının zayıflaması ve cesaretinin kırılmasından ileri geldiği düşünülmüştür. Buna ek olarak kişinin, ölümü beklemesinin, yeterli beslenememesine, abdest aldığı zamanlar dizlerinin çözülmesine ve gözlerinde beneklerin uçuşmasına, korkutucu rüyalar görmesine neden olduğu zihinlerde canlandırılmıştır. Bu kişinin zamanında büyük bir kabahat işlediğine vurgu yapılmıştır. Bu kabahatin de söz konusu kişinin, İsmail Mirza'nın pususuna düşmesi olduğu ifade edilmiştir. İsmail Mirza, ciddî derecede zararlar (hileyle Erciş'e girilmesi, kalenin yıkılması, padişahın çok sevdiği ve kale muhafızlığı yapan İbrahim isimli kişinin başının kesilmesi, Ahlat halkının kandırılması ve şehri terk etmeye davet edilmesi [bu terk eyleminin serbest şekilde olacağı düşünüldükçe İsmail Mirza'nın bu halkın tümünü öldürmesinin söz konusu olması]) veren biridir. İskender Paşa da bu kişiyi cezalandıramamış ve onun pususuna düşmüştür. Bu pusu esnasında da İskender Paşa'nın kurtulduğu, İskender Paşa'nın yanında bulunan en ünlü dört kahramanın şehit düştüğü, bir şair ile sol ve sağ cenah ağalarının esir düştükleri (ayrıca bir ihtimâle öldürüldükleri) düşünülmüştür. Bu olayların yaşanmasında İskender Paşa'nın tedbirsizliğinin büyük bir payı olduğu zihinlerden geçmiştir. Padişahın gönderdiği yeniçerilerle ümera maiyetine kış zamanında Erzurum Kalesi'nin içinde fazla kişi barınamayacağını gerekçe göstererek izin veren İskender Paşa'nın elinin altında çok az sayıda asker kalmıştır. Buna ilave olarak İskender Paşa, İsmail Mirza'yla karşılaşmadan bir gece önce rüya görmüştür. Kişilerden biri, bu rüyayı, “Yılan tutmak, zehir tutmaktır. Gam ile gussa suretidir.” (s. 29-30) şeklinde tabir ederken bir diğeri de bu rüyayı, “Şah oğlu galiba üzerine geliyor. İnşallah onu tutacaksınız...” (s. 30) şeklinde tabir etmiştir. İskender Paşa bu noktada iyi yönde yapılan tabire inanmış ve buna inanarak da hata yapmıştır. İsmail Mirza, İskender Paşa'yı aldatmak amacıyla iki alay ileri sürmüş, İskender Paşa da bu alayları görünce yeterince yararlı ve etkili düşünememiş, bu alayların üstüne atılmıştır. İskender Paşa bu olay sonrasında arkasını kaleye vermiş, saatler boyunca gece vaktine değin tek kişi kalana dek mücadele etmiştir. Hâlbuki İskender Paşa, padişahın kale için görevlendirdiği askerlerin birçoğuna izin vermek suretiyle hata yapmasaydı, kendisi açısından durumun iyi olabileceği düşüncesinin benimsenmesi ihtimâller dâhilindedir. İskender Paşa, tüm bu yaşananları zihninden geçirdikten sonra kâhyası Fazıl'a seslenmiş ve ona, kendi fermanını getiren kişilerin buldukları alana yaklaştıklarını hissettiğini ve onlar geldiği zaman kendisine haber vermesi gerektiğini söylemiştir. Fazıl da bu durumu anladığını ifade etmiş ve hiçkırarak ağlamıştır. Fazıl, bir gün akşama doğru kendisi için geldiklerini İskender Paşa'ya söylemiştir. İskender Paşa da bu sıralarda tövbe ve istiğfar etmekle meşguldür. İskender Paşa, durumu anladığını, geldiklerinde namazını konuşarak bozmamalarını, ne emir aldysalar bu emri icra etmelerini dile getirmiştir. Fazıl, İskender Paşa için gelenleri içeri almış ve bu paşanın onlara söylemesini istediği düşüncüyü de onlara söylemiştir. İskender Paşa için gelenler onun bulunduğu odanın içine alınmıştır. İskender Paşa namazını eda etmiştir. İskender Paşa için gelenler, hatt-ı şerifle padişahlarının ihsanlarının olduğunu dile getirmişlerdir. Ayrıca ilgili padişah tarafından İskender Paşa'ya murassa topuz, altın kılıç ve kaftan ihsan edilmiştir. Söz konusu padişah gönderdiği yazısında İskender Paşa'yı teselli etmiş ve kendisinin gönlünü hoş tutmasını istemiştir. İlgili padişahın yazısını okuyan ve

ihسانlarına nâil olan İskender Paşa mutlu olmuş ve moral bozukluğundan kurtulmuştur. İskender Paşa, kendisi için gelen kişilerin bir odaya yerleştirilmesini Fazıl'dan istemiştir. Kendisi için gelenler ve Fazıl bu yaşananlardan sonra İskender Paşa'yı selamlayıp buldukları odadan ayrılmışlardır. İskender Paşa bu esnalarda yer aldığı ordunun yarın İran'la savaşıacağını düşünmüş ve kendisinin de bu ordunun içerisinde bulunacağını ve mücadele edeceğini gözünün önünden geçirmiştir. İskender Paşa bu tür düşünceleri zihninden geçirirken duygularına hâkim olamamış, söz konusu padişahın gözleri mutluluk ve heyecan nedeniyle yaşarmıştır.

Üçüncü sıradaki öykü, "Ferman" isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, Tosun Bey isimli karakter üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir. Ordu, yoğun sağanak yağmurlar altında Selin'e doğru ilerlemiştir. Konak alanına sadece sadrazamın çadırının kurulabildiği üzerinde durulmuştur. Padişah, neden kendi çadırının (otağ-ı hümâyun) kurulmadığını sadrazama sormuştur. Sadrazam, otağcılarının çıkan fırtınadan dolayı yollarını kaybettiklerini ve konağa gelemediklerini dile getirmiş ayrıca padişahı kendi otağına buyur etmiştir. Padişah da bu otağı teşrif etmiştir. Bu bilgiye ek olarak ordu, 49 gün içerisinde İstanbul'dan Belgrad'a gelmiş ve bu geliş esnasında da çeşitli haydutların saldırısına uğramıştır. Ordunun yetkili kişileri de bu kişileri takip etmiş, bu kişilerin nerede olduklarını saptamış ve canlarını almışlardır. Bu noktada padişahın gözdelelerinden bir kişinin ön plana çıktığı düşünülmüştür. Bu kişi de vaktiyle haksız yere başı vurulan bir erkeğin oğlu, 25 yaşında, çok güçlü ve cesur olan Tosun Bey'dir. Padişah, Tosun Bey'i dört yıl önce sipahiler arasında görmüş, ona birçok hizmet vermiş hatta onu bir yıl içinde çavuşbaşı yapmıştır. Bununla birlikte sadrazam tarafından en zorlu ve tehlikeli görevlerin Tosun Bey'e verildiği öne sürülmüştür. Tosun Bey sayısız kahramanlıklarda bulunarak hem vatanına ve milletine faydalı olmuş hem de çevresindekilerin hürmetine mazhar olmuştur. Tosun Bey orduya yetişmiş, konağın bulunduğu alana gelmiş ve padişahın otağının nerede kurulduğunu ve padişahın nerede olduğunu çevresindekilere sormuştur. Çevresindekiler de padişahın otağının kurulmadığını, padişahın da sadrazamın otağında bulunduğunu Tosun Bey'e söylemişlerdir. Tosun Bey biraz durmuş ve padişahın otağının nerede kurulduğunu tekrardan çevresindekilere dikkatle sormuştur. Çevresindekiler de bu otağın kaybolduğundan kurulamadığını dile getirmişlerdir. Tosun Bey bunu duyunca hiddetlenmiş zira padişahın kendisince pek kutsal olduğunu düşünmüştür. Tosun Bey, sadrazamın otağına doğru birden yönelmiş ancak buraya girmemiş, kendisini çok seven bir efendinin (Perviz Efendi) otağını görmüş ve buraya girmiştir. Söz konusu efendi de otağında bir tanıdığı (Mahmut Çelebi) ile günlük konuşmalarda bulunuyordur. Tosun Bey bu otağa girince kendisine ne olduğu sorulmuş, zira Tosun Bey titrer şekilde görülmüştür. Tosun Bey de padişahın otağının kaybolduğundan dem vurmuş, dahası açmış ağzını, yummuş gözünü denebilir. Tosun Bey'in bu noktada dile getirdiği en ağır ifadelerden birinin, "İki konak arasında bir otağa sahip olamayan adam koca bir devleti nasıl idare eder?" (s. 43) ifadesi olduğu düşünülmüştür. Tosun Bey, bu yaşananlardan sonra otağdan dışarı çıkmış, tek başına padişahın otağını aramaya gitmiş, çeşitli alanlardan geçmiş, etrafa naralar savurmuş, ancak arama çabaları cevapsız kalmıştır. Buna ek olarak Tosun Bey, yoğun derecede sağanak yağmurun olması nedeniyle sabah erkenden aramalara devam etmek istemiş ve konak alanına geri dönmek istemiştir. Tosun Bey yolda gelirken sadrazamın kendisini 10 sipahiyle arattığını öğrenmiştir. Tosun Bey sadrazamın huzuruna gelmiş, bu esnada da sadrazamın karşısında Nişancı Feridun Bey'in ve Silahtar Cafer Ağa'nın divan durduğunu görmüştür. Sadrazam, Tosun Bey'e bir ferman (ferman-ı hümâyun) vermiş ve bunu Niş'e götürüp oradaki beye vermesini söylemiştir. Ayrıca sadrazam, Tosun Bey'e bir kırmızı kese vermiş ve onu uğurlamıştır. Tosun Bey farklı diyarlardan geçmiş, bir gece çiftliğin birinde konaklama ihtiyacı hissetmiştir. Tosun Bey'in bu çiftlikte bir testi dolusu ayran içtiği ve uykusunun kaçıp uyuyamadığı ancak biraz sonrasında uyuduğu görülmüştür. Tosun Bey uykusunda bir rüya görmüştür. Bu rüya göğsünde taşıdığı sadrazamın verdiği fermanın kan olması ve bedeninin kırmızı alevlerce kuşatılmasına yöneliktir. Tosun Bey, sadrazamın verdiği fermanın kendisi aracılığıyla gönderildiğini göz önüne alınca bu fermanın çok önemli olduğunu düşünmüş ama merakını da yenemeyerek bu fermanı elleri titreye tireye açmıştır. Zaten daha öncesinde ilgili fermanın, balmumu kullanılarak mühürlendiği ancak hareketten, yağmurdan ve

terden dolayı bu mührün yerinden oynadığı görülmüştür. Buna ilave olarak Tosun Bey'in, padişahın fermanını açması, etik ve ahlâkî açıdan doğru bir davranış değildir. Tosun Bey bahsi geçen fermanın birazını okumuştur. Tosun Bey'in ilgili fermanında okuduğu kısımda kendi başının kesilmesinin istendiği yazılıdır. Bunu okuyan Tosun Bey fermanın tamamını okuyamamış, çok üzülmüş, kendince ne kabahat işlediğini zihninden geçirmeye çalışmış, müzevirlerin ve bühtancıların kendi aleyhinde ne yalanlar uydurduklarını aklından geçirmedi edememiştir. Ayrıca Tosun Bey fermandaki yazıya dikkat etmiş, yazının padişah hattı mı yoksa Silâhtar Cafer Ağa'nın hattı mı olduğunu düşünmüş, iki hattın da birbirine aşırı derecede benzediğini zihninde canlandırmıştır. Tosun Bey elindeki fermanın mührünü hafifçe yapıştırmış ve fermanı kırmızı keseye geri koymuş, keseyi de yanına almıştır. Tüm bunlar yaşanırken Tosun Bey'in aklına Salih Ağa gelmiştir. Bu kişi Tosun Bey'e bakan ve onu büyüten kişidir. Tosun Bey bu kişinin, "Padişahın emrinden dışarı çıkma. Canını istese ver. Düşünme, dünyada olmasa bile ahirette mükâfatını görürsün..." (s. 51) öğüdünü duyar gibi olmuştur. Tosun Bey bir sabah Niş'e girmiş, konaktaki beye padişahın fermanını getirdiğini, kendisine haber verilmesi gerektiğini söylemiştir. Söz konusu beye haber verilmiş ve bu bey de Tosun Bey'i karşılamıştır. Tosun Bey göğsünde taşıdığı kırmızı keseyi çıkarmış ve bu beye uzatmıştır. Bu bey de kırmızı keseyi açmış, bu kesede yer alan padişahın fermanını okumuştur. Bey, fermanında Tosun Bey'in yani kendi başının kesilmesinin istendiğini Tosun Bey'e söylemiştir. Bey, bunun akabinde kabahatinin ne olduğunu Tosun Bey'e sormuş, Tosun Bey'den de padişahın bileceğinin cevabını almıştır. Bey, Tosun Bey'in başını kesmek istememiş, affını yazacağını, bu belgeyi de padişaha göndereceğini, padişah kabul etmezse de kendi başının kesilmesini isteyeceğini dile getirmiştir. Tosun Bey bu durum karşısından olabildiğince sinirlenmiş ve padişahın emirlerini yerine getirmeyen kişilerin başlarını kendisinin keseceğini öne sürerek söz konusu beyin üzerine yürümüştür. Bu esnada (gizli) nöbetçi silahlı hademelerin Tosun Bey'e doğru koşarak onu yakalamaları söz konusudur. Bu olay sonrasında Tosun Bey'in başı vurulmuştur. Konak beyi de Tosun Bey'in başının vurulmasından sonra onun arkasından -boynu bükük bir şekilde- Yâsîn-i Şerîf okumuştur.

Dördüncü sıradaki öykü, "*Başını Vermeyen Şehit*" isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, Deli Mehmet'in şehit edilmesi, başının kesilmesi ve kaçırılmaya çalışılması ve kendisinin de bu kesilen başını düşmandan kurtarması üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir. Kuru Kadı ve beraberindekiler toplamda 114 kişidir ve Türktür. Arife sabahı gelmiş, Kuru Kadı abdest aldığı sırada bağırsıklarının geldiğini duymuş ve bunu duyduğu tarafa gitmiş ve ne olduğunu sormuştur. Bunun akabinde Zigetvar Kalesi'nden gelen düşmanların kendi taraflarına saldırı başlattığı cevabını almıştır. Saldırıda bulunan düşman tarafının sayısının 2000'e yakın olduğu dile getirilmiştir. Bu durumdan biraz sonra düşman tarafı, Kuru Kadı ve beraberindekilerin bulunduğu hisar kapısının önüne yığılmış ve kendilerine bir teklifinin olduğunu ve bunun için de elçi göndermek istediğini dile getirmiştir. Bu istek Kuru Kadı ve beraberindekilerce kabul edilmiştir. Teklifini yapmak amacıyla Kuru kadı ve beraberindekilerin arasına gelen elçi, Zigetvar Komutanı Kıraçin'in, buranın vire ile verilmesini istediğini ileri sürmüştür. Bu durum sonrasında Kuru Kadı, bu teklifi düşüneceklerini elçiye söylemiş ve elçiyi dışarıya aldırıştır. Kuru Kadı ve beraberindekiler içerisinde bulunan günün hem cuma hem de arife olması nedeniyle namaz kılmışlar, dualar etmişler, birbirleriyle helâlleşmişler, sonra da düşmana karşı savaşa girişmişlerdir. Kuru Kadı ve beraberindekiler, Deli Mehmet'in ve Deli Hüsrev'in başlarında olduğu iki kola ayrılıp düşmanların üzerine atılmışlardır. Savaş büyük bir şiddetle devam ediyordur. Bu esnalarda Kuru Kadı'nın gözleri Deli Mehmet'i arar olmuştur. Kuru Kadı, atlı bir şövalyenin Deli Mehmet'i kargıyla öldürdüğünü görmüştür. Kuru Kadı, bu anda o tarafa doğru koşarken ayağı taşa takılıp yere düşmüş ve kılıcını düşürmüş, sonrasında toparlanmış ve koşacağı tarafa baktığında atlı şövalyenin Deli Mehmet'in başını kestiğini ve bu başı da kaçırmak üzere olduğunu görmüştür. Bu aralarda Deli Hüsrev'in, "Canını verdin!.. Başını verme Mehmet!.." (s. 64) dediği duyulmuştur. Ne hikmetse Deli Mehmet'in başsız bedeni koşmuş, söz konusu atlı şövalyeye vurmuş ve onu yere düşürmüştür. Bu esnalarda da yere düşen başını da bedenindeki eski yerine koymuş ve bulunduğu noktaya serilip kalmıştır. Bu olayı Kuru Kadı'dan ve Deli Hüsrev'den başka gören olmamıştır. Bütün bu yaşananlarla

beraber savaş akşama kadar devam etmiştir. Kuru Kadı ve beraberindekilerin tarafı 19 şehit vermiş, düşman tarafı da 64 ceset bırakmış, kalan cesetlerini de taşımıştır. Kuru Kadı, kendi şehitlerini hisar meydanına toplatmıştır. Yine Kuru Kadı, Deli Mehmet'in naaşının başına gelmiş ve ona Yâsin-i Şerif okumuştur. Kuru Kadı bu esnalarda söz konusu mezarın yeşil nurlarla tutuştuğunu, bu yeşil nurların içinde de bir melâikenin Deli Mehmet'i okşadığını ve onun alnını öptüğünü görmüştür. Yaşanan bu olaylar sonrasında Kuru Kadı'nın ruhu yanmış, gözleri kamaşmış ayrıca kendinden geçmiştir. Bunun sonrasında Kuru Kadı'nın beraberlerindeki bir kişi gelmiş ve onu palangaya, diğerlerinin yanına götürmüştür. Kuru Kadı sabahı zor etmiş ve sonrasında da Deli Mehmet'in mezarını sürekli ziyaret eden bir kişi hâline gelmiştir. Kuru Kadı, bu zamanlardan sonra savaş günü gördüğü olayı herkese anlatmaya başlamış hatta bununla ilgili yüzlerce beyit uzunluğunda bir destan yazmıştır. Bunların sonrasında Kuru Kadı'nın içine karanlık ve ağırlık çökmüş, Deli Mehmet'in mezarındaki ilâhi zevki göremez duruma gelmiştir. Bu mahrumiyet hâli Kuru Kadı'nın delirmesine neden olmuştur. Kuru Kadı, bir gün dolaştığı esnada Deli Hüsrev'le karşılaşmıştır. Deli Hüsrev, Deli Mehmet olayını niçin halka söylediğini Kuru Kadı'ya sormuş ayrıca kişilerin söz konusu olayı önemserlerse akıllarını kaybedeceklerini dile getirmiş, kendisinin de bu olayı konuşmasaydı vefat edinceye kadar bu keramete şahit olacağını ileri sürmüştür. Kuru Kadı bunun akabinde çok pişman ve perişan olduğunu belirtmiş, bu olayı sadece neden ikisinin gördüğünü Deli Hüsrev'e sormuş, ondan da bu durumun şehitlik müjdesi olduğu cevabını almıştır. Bu olayın ardından zaman birbirini kovalamış ve Kuru Kadı olabildiğince perişan olmuştur. Hâl böyle olunca da Vali Ahmet Bey, meczup bir kişi hâline geldiğini ve palangada hizmet edemeyeceğini düşündüğünden Kuru Kadı'yı geri göndermek durumunda kalmıştır. Aradan uzun bir zaman dilimi geçmiş ve Kuru Kadı unutulmuş ancak yazdığı destan okunmuş ve unutulmamıştır. Bundan 12 sene sonrasında önemli bir olay yaşanmıştır. Zigetvar'ın zapt edilmesinin ardından akşam vakti olmuştur. Deli Hüsrev şehit düşmüş ayrıca bu şehidin yanında da bir şehidin olduğu görülmüştür. Günlerce devam eden savaş esnasında kimsenin bu şehit düşen kişiyi görmemesi dikkat çekicidir. Konuyla ilgili olarak soruşturmalar gerçekleştirilmiş lakin yine de bu kişinin kim olduğu bir türlü açığa çıkarılamamıştır. Bu kişinin Grijgal Hisarı'ndaki kadı olabileceği ihtimâli üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu düşünce uygun ve tutarlı bir tahmin sunmuştur. Zira Deli Hüsrev'in Kuru Kadı'ya verdiği şehitlik müjdesi cevabının bu noktada gerçekleşmesinin söz konusu olduğu düşünülmüştür.

Beşinci sıradaki öykü, “*Topuz*” isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, bir prensin başına topuzla vurulması ve onun öldürülmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir. Mehmet Bey, son Eflak tacını giymiş olan papazı Tergoviç içerisinde bozguna uğratmış ve kendini sancak beyi ilân etmiştir. Lakin bu hâkimiyete boyun eğmeyen Eflaklılar bir kimseden (Zips Kontu Zapolya) yardım talebinde bulunmuşlardır. Mehmet Bey de bu ittifaktan korkmuş ve son Eflak tacını giymiş olan papazının istiklallerini ve ayrıcalıklarını bir an önce vermiştir. İstiklalleri ve ayrıcalıkları verilen taraftaki halk arasında büyük bir coşku, mutluluk ve gürültü ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu tarafta yer alan bir komutan, kansız bir zafer kazanmış olduklarını dile getirmiş, birinci subay da kansız bir zaferin olacağını düşünmediğini ayrıca Türklere güvenmediğini ileri sürmüştür. Komutan, şüphe edilecek bir şey olmadığını ve prenslerini de tahta çıkardıklarını dile getirmiştir. Ayrıca Türklerin davul, topuz, sancak ve berat göndererek kendilerinin hoşuna gitmek için yaranmaya çalıştıklarını dile getirmiştir. Subay da söz konusu gönderim durumunun tabiiyet alâmetlerinden olduğunu belirtmiştir. Komutan, subayın bu cevabı karşısında biraz sinirlenir gibi olmuş, sancağın, davulun ve topuzun padişahın, kendi prenslerine armağanı olduğunu, beratın da kendi istiklallerinin onaylanmasını ifade ettiğini söylemiştir. Subay, konuyla ilgili olarak komutana yanıt vermemiştir. Ayrıca komutan kadar içki tüketmediği için de Türklerin gerçeğini hatırlıyordur. Bu vakitlerden sonra bir atlı çıkagelmiş ve komutanı selamlamıştır. Söz konusu atlı, elçinin ve maiyetinde de 300 atlının geldiğini komutana söylemiştir. Komutan, padişahın, kendi prenslerine karşı önemli bir imparator muamelesi yaptığını düşünmüştür. Bununla birlikte birinci subay olumsuz ihtimâllere karşın ne kadar kuşkulansa da komutan onu kuşkularından uzaklaşmasına yardımcı olmaya

çalışmış ve 300 kişinin de büyük bir devletin içerisinde pek bir şey yapamayacağı üzerinde durmuştur. Komutan, sarayın önündeki meydanda 4000'den çok askerlerinin olduğunu, Türklerin herhangi bir kabalık yapmaları hâlinde onları yok edeceklerini subayına söylemiştir. Sarayın önündeki meydanda sesler kesilmiş, Türk elçi ve beraberindeki 300 atlı söz konusu meydanın yakınına gelmişlerdir. Komutan, -yanındaki tercüman aracılığıyla- bu noktada atlarından inmelerini, prenslerinin sarayına yürüyerek gitmelerini gelen Türklere söylemiştir. Türkler atlarından inmiş ve kalabalık meydan daha da kalabalıklaşmıştır. Komutan, bu vakitten biraz sonra da elçinin tek başına prensin huzuruna gireceğini söylemiştir. Elçi, padişahından getirdiği armağanları tek başına taşıyamayacağını komutana söyleyince komutan da o zaman elçi ve beraberinde üç neferin olacağını, bu neferlerin de armağanları içeri taşıyacaklarını dile getirmiştir. Elçi de bu düşünceyi kabul etmiştir. Komutan, sarayın kapısına gelindiğinde -tercüman aracılığıyla- kendilerinin nasıl davranmaları gerektiğini elçiye ve üç neferine anlatmıştır. Bu durum sonrasında elçi yanında bulunan berati çıkarmış, öpmüş, başına koymuş ve yere bakıp ilerleyerek prene uzatmıştır. Elçi, yere bakıp geri gitmiş ve ortada bulunan neferinden omzundan topuzu almış, yere bakıp ilerleyerek tahtın önüne gelmiş ve prensin başına ansızın vurarak onu öldürmüştür. Salonun içindeki herkes bir an için şaşırılmışlar ve donakalmıştır. Elçi, bulunduğu alanda, istiklâl savaşına girişen bu asinin (prens) cezasını bulduğunu -Ulahça bir şekilde- bağırmıştır. Yine elçi, yanında yer alan üç neferinden birine davul çalmasını, bir diğerine Ulahça naralar atmasını, bir diğerine de sancağı meydana dikmesini söylemiştir. Elçi, padişah adına kendisine itaat edilmesini istemiş ve bu istek iki kişi haricinde yerine getirilmiştir. Bu esnalarda söz konusu iki kişinin başının kesildiği ileri sürülmüştür. Bu kişilerin de protokolün bozulduğunu gerekçe göstererek kılıç sallayan sarhoş komutan ile doludizgin kaçmayı arzulayan birinci subay olduğu ifade edilmiştir.

Altıncı sıradaki öykü, “Forsa” isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, ünlü bir Türk gemicinin korsanlar tarafından esir alınması ve vatanından ayrı kalması üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir. Bir Türk gemici vardır. Bu Türk gemicinin ünlü ve hünere olduğu öne sürülmüştür. Zira söz konusu Türk gemicinin, Tarık Boğazi’ni geçmesi, irili-ufaklı donanmaları bozguna uğratması, rastladığı üçra adalardan cizyeler alması, çok büyük buz kütlelerinin bulunduğu denizlere gitmesi, Hazreti Hızır Aleyhisselâm’ın gittiği diyarlarda dolaşması gibi eylemlerde bulunmasıyla dikkatleri üzerine çekici bir kişi olduğu üzerinde durulmuştur. Bu Türk gemici, altı ay gece, altı ay da gündüz olan bir diyarda bulunan bir kadınla evlenmiş, bu evlilikten de Turgut adında bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. İlgili Türk gemici, 30 yaşında Malta korsanları tarafından esir alınmış, 20 yıl boyunca bu korsanların kadirgâlarında kürek çektilmiştir. Bu Türk gemici, 50 yaşına bastığında korsanlar tarafından bir adada satılmıştır. Söz konusu Türk gemici, 10 yıl süresince kuru ekmek yiyerek efendisinin - bir çiftçi- yanında çalışmıştır. Bu Türk gemici 60 yaşını geçtikten sonra efendisi tarafından serbest bırakılmıştır. Türk gemici, harap içinde bir kulübe bulmuş ve buraya sığınmıştır. Bu yaşlı kişinin, burayı kullanmasına kimsenin bir şey demediği göze çarpmıştır. Söz konusu Türk gemici zaman zaman kasabaya inmiş, yaşlılığından dolayı acıyanların vermiş oldukları ekmek parçalarıyla kulübesine geri dönmüştür. Gel zaman git zaman derken aradan 10 sene geçmiş, Türk gemici de iyice güçten düşmüştür. Üstüne üstlük bağ sahibi, bu yaşlı kişinin kulübede kalmaya devam etmesini istememiştir. Hâl böyle olunca Türk gemicinin hem fiziksel hem de psikolojik yönden olumsuzluklar yaşamasında bir artış sinyali verdiği zihinlerde canlandırılmıştır. Zaten Türk gemicinin 20 yıl forsalık yapması, 10 yıl kölelik yapması, 10 yıl da olumsuz bir hayat geçirmesi, 40 yıl kaybı demektir. 40 yıl, uzun bir zaman dilimi olarak insan hayatında önemli emareler bırakmıştır. Türk gemicinin 30 yaşından 70 yaşına kadar böyle bir hayat sürdürdüğü göz önünde bulundurulduğunda ilgili gemicinin insanî açıdan ciddi zorluklarla karşılaşması ve bu zorluklarla mücadele etmesinin söz konusu olduğu düşünülmüştür. Türk gemicinin, memleketine kavuşma noktasında büyük bir ümidinin bulunduğu açıktır. Bunun gerçekleşmesini de düşünce dünyasında zaman zaman canlandırdığı düşünülmüştür. Bütün bunlar yaşanırken Türk gemici, kaldığı kulübenin duvar dibine doğru uzanmış ancak birtakım sesler işittiğinden uykusundan uyanmıştır. İşin ilginç tarafı, Türk gemicinin, rüyasında bir Türk donanmasının limana girdiğini görmüşken

uyandığında da bir Türk donanmasının limana girdiğini görmesidir. Türk gemici, bu durum karşısında olabildiğince heyecanlanmış ve mutlu olmuştur. Türk gemici, karaya inen Türk askerlerine doğru koşmuş, onlara kendisinin Kara Memiş adında Türk bir kaptan olduğunu ve esirlik yaptığını ifade etmiştir. Askerler, bu kişiyi Turgut Bey'in yanına çıkarmışlardır. Turgut Bey, karşısındaki kişiye birkaç soru sorduktan sonra bu kişinin, babası olduğunu anlamıştır. Kara Memiş, bu yaşananlardan sonra sevinçten bayılmıştır. Turgut Bey, babası ayıldığı zaman ona, karaya cenk için çıkacağını, kendisinin de gemide kalmasını dile getirmiştir. Kara Memiş, -oğlu ne kadar ısrar etse de kâr etmemiş- gemide kalmayı kabul etmemiş, cenge çıkacağını ileri sürmüştür. Buna ilave olarak Kara Memiş, şehit düştüğü takdirde üstüne gemide dalgalanan sancağına üstüne örtülmesini istemiştir. Zira kendisi vatanına ve milletine derinden bağlıdır.

Yedinci sıradaki öykü, “Diyet” isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, Koca Ali'nin, -diyete karşılık olarak- kolunu keserek hacı kasabın önüne atması üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir. Koca Ali, bekâr, yakışıklı, uzun boylu ve güçlü bir demircidir. Söz konusu demirci sadece savaş zamanlarında dükkânın kapısını kilitler, gözden kaybolurmuş. Bu demircinin nereli olduğu ve nereden geldiği çevresindekiler tarafından pek bilinmemiştir. Bununla birlikte Koca Ali, müşterilerle pazarlık yapmaz, müşteriler ne verirse onu almış. Koca Ali, küçük yaşlardayken beylerbeyi olan babasının başı vurularak öldürülmesi sonucunda öksüz kalmış, vezir olan amcası da Koca Ali'yi yanına almış ve onu okutmak istemiştir. Kimseye minnettar kalmak istemeyen Koca Ali, bir gün amcasının yanından kaçmış, çeşitli memleketlerden geçmiş, Erzurum'da yaşlı bir demircinin yanında çalışmaya başlamıştır. Koca Ali, çok çalışmış ve iyi işler yapmış dolayısıyla da zaman içerisinde çevresindekilerce çok sevilmiştir. Koca Ali, bir gün sabah namazından itibaren mola vermeksizin 10 saat çalışmıştır. Bundan sonrasında akşam ezanı okunmuştur. Akşam namazını eda etmek amacıyla mescide gitmiş, mescide gitmeden önce de demirci dükkânını kilitlememiştir. Mescitte akşam namazı eda edilince ardından yatsı namazına kadar olan süreçte mesnevi dinletisi gerçekleştirilmiş, bunun ardından da yatsı namazı eda edilmiştir. Koca Ali de akşam namazını eda ettikten sonra mesnevi dinletisine kalmış, sonrasında da yatsı namazını eda ettikten sonra mescitten ayrılmış ancak dükkânına doğrudan gitmemiştir. Koca Ali, yürüyerek tahta köprüye gelmiş, burada durmuş, saatlerce yerinden kıpırdamayarak dalmış gitmiştir. Bu esnarlarda dizdarların sesi duyulmuş ve burada ne aradığı Koca Ali'ye sorulmuştur. Dizdarlar, Koca Ali'nin hiçbir şey aramadığını kendisinden öğrenince buralarda dolaşmamasını, kaldığı yere gitmesini ona söylemişlerdir. Koca Ali, dükkânının önüne hızlıca gitmiş ve dükkânının kapısının aralık olduğunu fark etmiştir. Dükkânından çıkarken kapısını kapattığını düşünmüş, kapının aralık olmasını rüzgâra bağlamıştır. Dükkânından içeri girmiş ve kapıyı kilitlemiştir. Sabaha kadar uyumuş, sonrasında da kapının vurulması nedeniyle uyanmıştır. Koca Ali, kapıyı açmış ve dizdarbaşığı ve bu kişinin yardımcılarını karşısında görmüştür. Dizdarbaşı, hırsızlık vakası olduğunu, mandıradan çalınan bir kuzunun köprü altında kesildiğini, para keselerinin alınıp bir para kesesinin de oraya bırakıldığını, bir para kesesinin de bu dükkânın önünde bulunduğunu, dükkânın önünde kan lekelerinin görüldüğünü bundan dolayı da dükkânını arayacaklarını söylemiş; ayrıca kendisinin gece vakti köprü'nün üzerinde ne aradığını sormuştur. Koca Ali, verecek bir cevap bulamamış ve karşısındakilere dükkânını aramalarını söylemiştir. Dizdarbaşı ve yardımcıları, bir kuzu derisi görmüşlerdir. Dizdarbaşı, Koca Ali'ye dükkânında kuzu derisinin bulunduğunu belirtmiş ve paraları nereye sakladığını sormuştur. Koca Ali, konuyla ilgili hiçbir bilgi sahibi değildir. Bundan dolayı kendisine yöneltilen sorulara cevap olarak bilmediğini söylemiştir. Koca Ali, yaşanan bu olay sonrasında subaşının karşısına çıkarılmış, gece saatlerde köprü'nün üstünde ne yaptığını -çok konuşmayı sevmediğinden- yine anlatmamıştır. Buna ilave olarak iki hırsızın, mandıranın bekçi çobanını öldüresiye dövdükleri, bekçi çobanın da bu iki hırsızdan birini Koca Ali'ye benzettiğini söylemesi durumu açığa çıkmıştır. Buna ilave olarak gece geç saatlere kadar dükkânına gelmemesi, dükkânının önünde bir para kesesinin bulunması durumları da Koca Ali'nin aleyhine görünmüştür. Bundan dolayı Koca Ali'nin sol kolunun kesilmesine karar verilmiştir. Koca Ali, bu kararı duyunca sararmış, dudaklarını ısırılmış ve sendelemiş bir hâlde ayağa kalkarak hâkime, “Kolumu bırakın, kafamı kesin!” (s. 98) demiş ancak hâkim, kabahate göre cezanın verildiğini

ileri sürerek Koca Ali'nin bu isteğini kabul etmemiştir. Koca Ali, bu yaşananlardan sonra dizdarların odasına kapatılmış ve sesini hiç çıkarmadan burada kısas zamanını beklemeye koyulmuştur. Koca Ali'nin diyetini ödeyecek birikmiş parası yoktur. Koca Ali, çevresindeki kişiler tarafınca sevilen biri olduğu için yaşanan bu olumsuz olaylar, çevresindeki kişileri acıya boğmuştur. Sipahiler, bu kişiyi kurtarmayı istemişler, bunun için de -kasaplık mesleğiyle ilgilenen, hem çok zengin hem de çok hasis olan- Hacı Mehmet'i ziyaret etmişlerdir. Hacı Mehmet de kendisine bedava çıraklık ve hizmetçilik yapmayı kabul etmesi şartıyla bu kişinin diyetini vereceğini sipahilere bildirmiştir. Sipahiler de olup biteni Koca Ali'ye aktarmışlar, onu güç bela ikna etmişlerdir. Bundan sonra Hacı Mehmet, Koca Ali'nin diyetini vermiş ve onu da peşine takmıştır. Hacı Mehmet, neredeyse tüm işini Koca Ali'ye yaptırmaya başlamış, genellikle işlerini yaptırırken de diyetinin parasını kendisinin verdiği altını çizmiştir. Ayrıca Hacı Mehmet, ne yeterince uyuması ne de yeterince beslenmesi noktasında Koca Ali'ye iyi davranmıştır. Tüm bu olanlar, Koca Ali'nin canına tak etmiştir. Koca Ali, kaçmayı namusuna yediremediğinden zaman zaman derin düşüncelere dalmıştır. Zira Hacı Mehmet tarafından kendisine yapılan kötü muameleler canını ve ruhunu pek olumsuz etkilemiştir. Hacı Mehmet'in Koca Ali'nin diyetini vermesinin tam haftası olmuş ve o gün de cumaya rast gelmiştir. Söz konusu günde Hacı Mehmet, Koca Ali'ye ne yaptığını sormuştur. O da bıçakları ve satırları bileceğini söylemiştir. Hacı Mehmet de kendisinin sabahtan bu yana ne yaptığını sormuş, kendisini tembel ve miskin gibi sıfatlarla niteleyerek canını sıkmıştır. Koca Ali, karşısındaki kişinin kötü muamelesine çok üzülmüş ve bu kişiye bir hafta boyunca nasıl tahammül ettiğine şaşır kalmıştır. Hacı Mehmet, kolunun diyetini kendisinin verdiğini Koca Ali'ye yine söylemiştir. Bu noktadan sonra da geri dönülmez bir yola girilmiş ve tabiri caizse ipler kopmuştur. Koca Ali, bu olay sonrasında acı acı gülümsemiş, kızarmış, sararmış ancak yine de Hacı Mehmet'e herhangi bir yanıt vermemiştir. Koca Ali, bu durum sonrasında bilemiş olduğu satırların en büyüğünü eline almış, sıvalı bulunan kolunu yüksek kıyma kütüğünün üzerine koymuş ve kolunu kesmiş, kestiği kolunu da -kolunun diyetine verdiği paraya karşılık olarak- Hacı Mehmet'in önüne atmıştır. Hacı Mehmet, bütün bunları büyük bir dehşet içerisinde izlemiştir. Koca Ali, giysisinin kolsuz kalan yenini sıkıca düğümlemiş, dükkândan çıkıp gitmiştir. Ayrıca bu kişinin zamanında geldiği yerin öğrenilemediği gibi şimdi de gittiği yerin öğrenilemediği düşünülmüştür.

Sekizinci sıradaki öykü, "*Bir Çocuk Aleko*" isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, Küçük Ali'nin, ailesini araması, bunu yaparken de millî açıdan ağır basan düşüncelerle ve duygularla kendi hareketlerine yön vermesi üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir: Küçük Ali, Gelibolu'da altı aydan bu yana Rum fırıcının beraberinde çalışmaktadır. Hükûmet, birkaç gün öncesinde Küçük Ali'nin ustasını başka Hristiyanlarla birlikte Anadolu'ya geçirmiştir. Bundan dolayı Küçük Ali'nin bir şeyler yapması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Küçük Ali'nin Gelibolu'da hiçbir akrabası yoktur. Bununla beraber Küçük Ali, Gelibolu'da kalacak yer bulamamış, köyüne dönmüş ancak köyünde de hiçbir kimseye rastlamamıştır. "Savaş olacak" ifadesi gerekçe gösterilerek halk geri çekilmiş, küçük çarşı meydanında savaşla ilgili hazırlıklar yapılmıştır. Küçük Ali, annesini, babasını ve köy halkını bulmak amacıyla iki gün boyunca yürümüştür. Bu esnalarda akrabalarından birinin Malkara'da bulunduğunu hatırlamış, annesinin ve babasının da buraya gitmiş olabileceklerini zihninden geçirmiştir. Küçük Ali, sonraki vakitlerde ise eşya bulunan arabalarla ve çeşitli hayvanların (keçi, koyun, inek gibi) beraberinde gelen bir kalabalığın yoldan geçtiğini görmüş ve bu kalabalığın Rumlardan oluştuğunu fark etmiştir. Bu kişilerin arasına katılarak Malkara'ya gitme durumunu da düşünmeden edememiştir. Küçük Ali ve Rumlardan oluşan kalabalık karşılaşmışlardır. Küçük Ali, kalabalığın önünde bulunan papazla diyalog kurmuştur. Adının Aleko olduğunu, Gelibolu'da çalıştığını, ustasının sürüldüğünü, köyüne döndüğünü ancak köylerindeki kişilerin sürüldüğünü, onları aramak amacıyla gittiğini, kimsesinin olmadığını, kendilerinden içmek için su istediğini papaza söylemiştir. Küçük Ali'nin, adının Ali olduğunu söylemeyip Aleko olduğu söylemesinin nedeni, Rumların, yanlarında bir Türk istemeyecekleri, bir yudum su bile vermeyecekleri düşüncesine dayanmaktadır. Ayrıca Rum çocuklarının görünümünün Türk çocuklarının görünümünden farkı, Rum çocuklarının başı kabak

dolaşmalarıdır. Küçük Ali'nin de Gelibolu'da ustasının yanında çalıştığı zaman fesini kaybetmesi ve köyüne döndüğü vakit de başına bir şey alamaması, kendisinin (görünüm açısından) Rum çocuklarına benzemesine yardımcı olmuştur. Küçük Ali'nin diyalog kurduğu papaz, çevresindeki kişilerin, bu çocuğa su vermelerini söylemiştir. Bununla birlikte Küçük Ali'ye su verilmiş, o da kendisine verilen bu suyu kana kana içmiştir. Papaz, jandarmaların gerilerde kaldıklarını, kendisini görmediklerini ve aralarına katılmasını istediğini Küçük Ali'ye söylemiştir. Küçük Ali de bu kalabalığın arasına karışmış ve içerisinde yürüyüp gitmiştir. Küçük Ali, bu esnalarda söz konusu kalabalığı kandırdığını, kendi köyüyle ilgili olumlu bir haber aldığı vakit bu kalabalığın yanından kaçıp kurtulmak istediğini zihninden geçirmiştir. Papaz, Küçük Ali'yi yanına çağırması, atına ve odasına bakmasını, kiliseye hizmetçilik etmesini kendisine söylemiş, Küçük Ali de bu durum karşısında papaza teşekkürlerini sunmuştur. Küçük Ali'nin içerisinde bulunduğu kalabalık, üç gün süresince yürümüş, dördüncü gün akşam vaktine doğru da bir Rum köyüne gelmiştir. Küçük Ali'nin, kilise hizmetçisinin yanında yattığı, kiliseyi süpürdüğü ve sabah ibadetlerinde de hazır bulunduğu dikkat çekilmiştir. Küçük Ali, bir ay içerisinde çok şey öğrenmiştir. Bununla birlikte her sabah vaktinde Türklerin perişan olması adına kilisede dua edildiğini öğrenmiştir. Bu bilgiye ek olarak Küçük Ali'nin, Türkçeyi çok iyi derecede bilmesi, papazın dikkatini çekmiş, papaz da bu kişiyi jandarma komutanına her zaman gönderir olmuştur. Papaz, bir gün Küçük Ali'yi karşısına alıp onunla konuşmuştur. Papaz, annesinin ve babasının, milleti olduğunu, kişinin, milleti için fedakârlıklarda ve hizmetlerde bulunmasının önemli olduğunu Küçük Ali'ye söylemiştir. Papaz, bugünden sonra her zaman, yeryüzünde Rumların önemli kahramanlıklar yaptıklarını ve başarılar elde ettiklerini Küçük Ali'ye anlatmıştır. Papaz, bu olaydan bir kış sonrasında bir gün Küçük Ali'yi karşısına alıp onunla konuşmuştur. Papaz, kendisinin çok iyi derecede Türkçe bildiğinden Türk askerlerinin şüphelenmeyeceklerini, kendisine bir mektup vereceklerini, kendisinin de bunu Çanakkale'ye giderek askerlerin arasından bir şekilde geçip İngiliz komutanına götüreceğini dile getirmiştir. Küçük Ali de bu teklifi kabul etmiştir. Papaz da Küçük Ali'nin verdiği yanıtı sevinmiştir. Küçük Ali'ye bu olaydan bir sonraki gün (Türk sanılması [Küçük Ali zaten Türktür ancak papaz onun Rum olduğunu bilmektedir] ve başına giymesi için) bir fes, yolda yemesi için biraz erzak, yolda erzağı biterse erzak almak için beş mecidiye, İngiliz sefirinden alınan bir itimatnâme verilmiş, kendisi İngiliz askerlerini görünce de Kıbrıs diyerek bağırması gerektiği üzerinde durulmuş ve yol için uğurlanmıştır. Küçük Ali'nin uğurlanışının dördüncü günüdür. Küçük Ali Çanakkale'ye gelmiş, rastladığı Türk askerlerine, paşalarının yerini sormuş, ona bir mektup getirdiğini öne sürmüştür. Askerler de onu paşalarına götürmüşlerdir. Paşa, Küçük Ali'yi ve Rumca tercümanı huzuruna davet etmiştir. Paşa, Küçük Ali'nin getirdiği mektubu Rumca tercümana tercüme ettirmiştir. Papaz, mektupta köylerinin çevresindeki birtakım Türk askerî bilgileri ve Türklerin kendi halkına zulüm yaptıkları (ancak Türkler kendi halkına zulüm yapmamıştır) ifade edilmiş, kendilerini ne zaman kurtarmaya geleceklerini öğrenmek istedikleri ayrıca kendileri için dualar ettikleri belirtilmiştir. Buna ek olarak paşa, köyleri ve papazları hakkında Küçük Ali'ye birçok soru sormuş ve ondan yanıtlar almıştır. Paşa, bunun akabinde ilgili subayla göz teması kurup yavere söz konusu casusun (papaz) yakalanmasını emir vermiştir. Yaver de bulunduğu ortamdan çıkarken Küçük Ali'ye beş lira ödül verilmesini istemiştir. Küçük Ali, ödül istemediğini, hizmet etmek istediğini dile getirmiştir. Küçük Ali'nin bu düşüncesi üzerine telefoncu yapılmak istenmiştir. Küçük Ali, bu ifadeye karşılık herhangi bir düşünce ortaya koymamıştır. Lakin kendisi, vatani ve milleti için önemli fedakârlıklar yapmak istemiştir. Küçük Ali, Rumlar ile İngilizlerin parolasını bildiğini, basit bir şekilde düşman tarafına geçip kendisini Rum olarak gösterebileceğini dile getirmiştir. Paşa, Küçük Ali'nin bu fikrini beğenmiştir. Yaver, bu durum sonrasında Küçük Ali'yi çadırına götürmüş ve ona şekerlemeler vermiştir. Yaver ve Küçük Ali, sabah erken vakitlerde atlara binip yol almışlar, harap olmuş bir köyün yakınına gelince atlarından inmişler ve yollarına yürüyerek devam etmişler, neferler de atların beraberinde kalmışlardır. Yaver ve Küçük Ali, bir tepenin arka tarafındaki mağaralardan birine girmişlerdir. Yaver, bu mağarada bulunan üç-dört subaya Küçük Ali'yi göstermiş ve paşanın isteğini belirtmiştir. Subayların arasındaki komutan, bu durumu kabul etmiş, lakin Küçük Ali'nin -vurulacağını gerekçe göstererek- gündüz vakti gidemeyeceğini ileri sürmüş, gece yola devam etmesini ve

sabah vakti de beyaz mendil göstererek düşman tarafına girmesini söylemiştir. Küçük Ali, gece vakti yol almış, daha güneş doğmadan düşman tarafına gelmiş, karargâhtan verilen bezi koparmış olduğu bir değneğe takmış ve paraloı (Kıbrıs) bağıra bağıra söylemiştir. İngiliz askerler, Küçük Ali'yi yanlarına almışlar ve ona sorular yönelmişlerdir. Küçük Ali, Rum olduğunu ve generali görmek istediğini İngiliz askerlerine söylemiştir. Ayrıca bu durum sonrasında bir Rum subayına isteğini dile getirmiştir. Yine bu durum sonrasında Küçük Ali'nin karşısına bir Rum getirilmiş, bu Rum'un da tercüman olduğu öne sürülmüştür. Küçük Ali, papazın kendisine ifade ettiklerini onlara söylemiş ve taşıdığı mektubu da İngiliz subayına vermiştir. İngiliz subayı, Rum tercümanı dinledikten sonra sevinmiş, bir rapor yazmış, Küçük Ali'yi de iki askerle birlikte komutanın karargâhına yollamıştır. Küçük Ali'nin beraberindeki İngiliz askerleri, karargâhtaki yavere söz konusu raporu vermişler ve çocuğu (Küçük Ali) göstermişlerdir. Küçük Ali biraz bekletilmiş ve sonra da İngiliz paşasının ve Rum tercümanın karşısına çıkarılmıştır. Küçük Ali, papazın kendisine söylemiş olduğu bilgileri karşı tarafa anlatmıştır. İngiliz Paşası da mektupta Küçük Ali'nin tüm fedakârlığı yapabileceği üzerinde durmuş ve söz konusu kişiye bir saatli bomba verip karşı tarafın (Türk tarafı) siperlerine girip bu saatli bombayı Türk paşasının çadırının yanına bırakmasını istemiştir. Ayrıca saatli bombanın, saati kurulduktan yarım saat sonra patlayacağını ve kendisinin de saatli bombanın saatini kurduktan sonra kaçarak kurtulabileceğini ileri sürmüştür. İngiliz komutan, subaylarını çağırması ve bu subaylar da saatli bombanın saatini nasıl kurulması gerektiğini ve bu nesnenin kurulduktan sonra hemen kaçılması gerektiğini Küçük Ali'ye söylemişlerdir. Küçük Ali, saatli bombayı istemiş ve torbasının içine koymuştur. Küçük Ali'nin gece vaktinde geldiği alanlardan geri gitmesine karar verilmiş ayrıca Küçük Ali'ye de İngiliz paşası tarafından elli İngiliz lirası verilmiştir. Küçük Ali, bu parayı kabul etmek istememiş ancak söz konusu paranın kabul edilmemesi hâlinde köylerinde bulunan fakirlere verilmesi istendiğinden bu parayı kabul etmiştir. Küçük Ali, yemek yemesi için bir yemek masasına oturtulmuştur. Biraz yemek yemiş, ardından da kimseye çaktırmadan torbasında bulunan saatli bombanın saatini kurmuş ve beklemeye koyulmuştur. Küçük Ali, İngiliz paşasına çok önemli bir şeyi -bizzat kendisine- söylemek istediğini belirtmiştir. Bunu duyan Rum tercüman da durumu dile getirmiş, yaver de kabul etmiştir. Küçük Ali ve Rum tercüman, İngiliz paşasının odasına girmişlerdir. Bu odada az bir süre boyunca karşılıklı konuşulduktan sonra Küçük Ali'nin taşıdığı saatli bomba patlamıştır. Bu saatli bombanın patlamasından dolayı büyük bir ses gürültüsü ve duman ortaya çıkmıştır. Bu durum, Türk taraflarında fark edilmiştir. Bununla birlikte Türk tarafları bu patlamanın yaşanmasının temel nedenini öğrenememiş, bu patlamanın kazadan dolayı yaşanmış olabileceği üzerinde durmuştur. Söz konusu durum, Türk paşasının aklına Küçük Ali'yi getirmiştir. Türk paşası, Küçük Ali'den bir haber çıkmadığını ifade etmiş, Küçük Ali'nin söz konusu patlamadan dolayı zarar görüp görmediği konusunda belirsizlik yaşadığını ifade etmiştir. Korkulan olmuş ve Küçük Ali yaşanan patlamadan dolayı yaşamını yitirmiştir. Meydana gelen bu patlamayla birlikte düşman saflarına ciddi zararların verildiği düşünülmüştür. Böylelikle Küçük Ali'nin vatanı ve milleti için önemli bir fedakârlık yaptığı düşünülmüştür.

Dokuzuncu sıradaki öykü, “Kaşağı” isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, bir çocuğun kaşağıya zarar vermesi ve bunu da kardeşinin üzerine atması üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir. Küçük bir çocuk vardır. Bu çocuğun Hasan adlı bir kardeşi vardır. Yine bu çocuğun babasının Dadaruh adında bir seyisi vardır. Söz konusu çocuğun ve kardeşinin genelde Dadaruh'un beraberinden ayrılmadıkları, atları çok sevdiği belirtilmiştir. Çocuk, bir gün tımarı kendisinin yapacağını Dadaruh'a söylemiştir. Dadaruh da yaşının daha küçük olduğunu gerekçe göstererek çocuğun isteğini kabul etmemiştir. Söz konusu çocuk da bir gün yalnız kalmış, kaşağıyı aramış ancak bulamamıştır. Bu çocuk ahırın köşesinde yer alan Dadaruh'un küçük odasına girmiştir. Çocuk bu odayı aramış, en sonunda da yatağın altında yer alan sandıkta fakfon kaşağıyı bulmuştur. Çocuk hemen bu kaşağıyı almış, tosunun yanına gitmiş ve aldığı kaşağıyı bu hayvanın karnına sürmek istemiş ancak hayvan rahat durmamıştır. Çocuk, kaşağının, hayvanın canını yaktığı düşünmeden edememiştir. Zira çocuk elindeki kaşağının çok keskin ve çok sivri olduğunu zihninde canlandırmıştır. Çocuk kaşağıyı biraz köreltmek amacıyla duvar taşlarına sürmüştü, kaşağının dişleri bozulunca da atların üzerinde

kaşağıyı denemiş ancak atların rahat durmadığını görmüştür. Çocuk, bu durum sonrasında kızmış ve öfkesini kaşağıdan çıkarmıştır. Daha iyi ifade etmek gerekirse çocuk, çeşmeye gitmiş, yanındaki kaşağıyı yalağın taşına koymuş, ağır bir taşla kaşağının üzerine birkaç kere vurmuş, kaşağıyı ezmiş, parçalamış, sonra da bunu yalağa atmıştır. Bu olay sonrasında çocuğun babası, çeşmedeki yalağın içinde kaşağının kırılmış vaziyette durduğunu görmüş ve Dadaruh'u yanına çağırmıştır. Çocuğun babası, kaşağıyı kimin kıldığını Dadaruh'a sormuş, Dadaruh da bunu kimin kıldığını bilmediğini dile getirmiştir. Baba, biraz sonra çocuğunu görmüş, çocuğuna daha hiçbir şey demeden çocuğu da kaşağıyı Hasan'ın kıldığı söylemiştir. Yani çocuk, hem yalan söylemiş hem de Hasan'a iftirada bulunmuştur. Babası, çocuğuna Hasan'ı çağırmasını söylemiştir. Çocuk, Hasan'ı çağırmıştır. Baba, kaşağıyı niçin kıldığını Hasan'a sormuş, Hasan da kaşağıyı kırmadığını ileri sürmüştür. Baba, tekrar tekrar Hasan'a sormuş ve Hasan'dan yine aynı cevabı almıştır. Bunun üzerine baba, “yalancı” diyerek Hasan'a tokat atmıştır. Hasan ağlamaya başlamıştır. Babası, Hasan'ı alıp eve götürmesini, Hasan'ın hep evde kalmasını, evde hizmetçi Pervin'le birlikte oturmasını Dadaruh'a söylemiştir. Dadaruh da ağlayan Hasan'ı eve götürmüştür. Baba, fırsat bulduğu zamanlarda Hasan'a “yalancı” demiştir. Hasan, babasından yediği tokat aklına geldikçe ağlamış, zor susmuştur. Hasan'ın annesi de kaşağıyı Hasan'ın kıldığını inanmamış, Dadaruh'un kaşağıyı atlara ezdirmesinden şüphelenmiş ve Hasan'ın kardeşinin Hasan'a iftira attığını aklının ucundan geçirmemiştir. Hasan, bunlar yaşanırken kardeşine atlar ve taylarla ilgili bilgiler sormuştur. Zira Hasan'ın ahıra girmesine yönelik yasağın devam etmesi söz konusudur. Hasan bir gün aniden hastalanmış. Hasan'a bakması için kasabadan doktor çağırılmıştır. Doktor, Hasan'ın kuşpalazı olduğunu dile getirmiştir. Kaşağıyı kıran çocuk da kardeşi Hasan'ın çok hastalandığını, öleceğini öğrenmiş ve ağlamaya başlamıştır. Çocuk, o gece uyuyamamış zira uykuya dalar dalmaz Hasan'ın hayalini, kendisine iftiracı diyerek karşısında bulmuştur. Çocuk, Pervin'i uyandırmış ve Hasan'ın yanına gideceğini, kaşağıyı kendisinin kıldığını babasına söylemeye gideceğini ağlayarak ifade etmiştir. Pervin de söz konusu çocuğa, babasına ve Hasan'a bunları yarın söylemesini zira şimdi uyuduklarını söylemiştir. Çocuk sabaha kadar uyuyamamış, gün doğarken de Pervin'i uyandırmıştır. Lakin çocuğun bu pişmanlığı fayda etmemiştir. Çünkü çocuğun kardeşi Hasan o gece vefat etmiştir.

Onuncu sıradaki öykü, “Ant” isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, bir çocuğun ve arkadaşının birbirlerine yardım etmeye ant içmeleri üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir: Bir çocuk vardır. Bu çocuk bir okulda okuyordu. Okulda büyük hoca ve küçük olarak (bu hoca, büyük hocanın çocuğu) tabir edilen iki hoca vardır. Okulda kızlar ve erkekler karışık oturuyorlardır. Okulda ceza olarak dayak atma durumu söz konusudur. Kabahati büyük olanların falakaya yatırılmaları, kabahati küçük olanların da büyük hocanın uzun sopasını yemeleri ve / veya küçük hocanın tokadını yemeleri gibi durumlarla karşılaşılması ihtimaller dâhilindedir. Bir gün büyük hoca yalan söylediği ve iftira attığı gerekçesiyle okuldaki bir çocuğun kulağını çekmiştir. Lakin çocuk yalan söylememiş ve iftira atmamıştır. Söz konusu çocuk, abdest fiçisinin musluğunu koparan kişiyi arayan büyük hocaya bahsi geçen kişiyi söylemiştir. Bu kişi, zayıf ve hasta bir çocuktur ve kendisine yöneltilen ifadeyi kabul etmemiştir. Bu durum sonrasında başka bir çocuk, ilgili suçlunun kendisi olduğunu söylemiştir. Bunun sonucunda da söz konusu çocuk falakaya yatırılmıştır. Önceki kısımlara değinilen bilgilerde, çocuğun kulağının büyük hoca tarafından çekilmesi, bu olaydan dolaydır. Kulağı çekilen çocuk, falakaya yatırılan çocuğa kendisini neden yalancı çıkardığını sormuştur. Falakaya yatırılan çocuk da -hocaya söylememesi gerekçesiyle- abdest fiçisinin musluğunu koparan kişinin zayıf ve hasta olduğuna, daha da önemlisi birbirlerine yardımcı olacaklarına ant içtiklerine değinmiştir. Bu olay sonrasında, kulağı çekilen çocuk, okulda bir çocuğun birbirleriyle ant içtiklerini görmüştür. İlgili çocuk, okulda kendisini çok yalnız hissetmiş ve biriyle ant içmek istediğini annesine söylemiş, annesi de buna razı olmamıştır. Bu yaşananlardan sonra bir gün çocuk, bahçelerinde oynarken Mıstık adında bir çocukla beraber birbirlerine yardımcı olacaklarına dair ant içmişlerdir. Bu ant içme eylemi, söz konusu çocuğun, söğüt dalından tahta at yaparken kullandığı çakının kazayla şahadet parmağını kesmesi ve Mıstık'ı da ant içmeye ikna etmesi suretiyle gerçekleşmiştir. Sonrasında da söz konusu çocuk ve Mıstık, kanlarını birbirine karıştırmışlar ve emmişlerdir. Bu

yaşananlardan bayağı bir zaman geçmiştir. İlgili çocuk ve arkadaşı, okul çıkışından sonra aniden -hızlı koşan- iri ve kara bir köpekle karşılaşmışlar, bu köpeğin arkasından da eli sopalı kişilerin koştuklarını görmüşler ve bu kişilerin de kendilerine kaçın, ısıracak gibi kelimeler söylediklerini duymuşlardır. Mıstık, ant içtiği arkadaşını arkasına alıp korumuş ve köpekle dövüşmüştür. Eli sopalı kişiler hemen Mıstık'ın yardımına yetişmişler ve köpeği kovalamışlardır. Köpekle arasında yaşanan arbedenin sonrasında Mıstık'ın burnu ve kolları kanamıştır. Mıstık evine götürülmüştür. Mıstık'ın birlikte ant içtiği çocuk da kendi evine gitmiş ve olan biteni annesine anlatmıştır. Abil ana (çocuğun evlerindeki hizmetçi) da çocuğun bedenini kontrol etmiş, çocuğu okuyup üflemiştir. Mıstık bu vahim olayın ertesi gününde okula gelmemiştir. İlgili çocuk, Mıstık'a bakmaları gerektiğini annesine söylemiş, annesi de çocuğuna Mıstık'ın hastalandığını ileri sürmüştür. Bugünden sonra söz konusu çocuk, birlikte ant içtiği arkadaşı Mıstık'ı bir daha görmemiştir. Çocuk, günün birinde -Mıstık'a saldıran köpeğin kuduz olduğunu dolayısıyla da- Mıstık'ın kuduz olduğunu ve öldüğünü öğrenmiş, onun hatırasını heyecan duyarak kalbinde yaşatmıştır.

Son sıradaki öykü, “İlk Cinayet” isimli öyküdür. Bu öykünün odak noktasında, küçük yaşlarda bir çocuğun bir martı yavrusunu elleriyle sıkarak öldürmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Öykünün içeriğiyle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir: Küçük yaşlarda bir çocuk, annesiyle beraber bir şirket vapuruna binmiştir. Çocuk ve annesi, tentenin kenarına bir martı yavrusunun konduğunu görmüşlerdir. Annesi, çocuğuna bu martı yavrusunu tutmasını söylemiştir. Çocuk, martı yavrusunu tuttuktan sonra, annesi, çocuğunun elinden martı yavrusunu almıştır. Bundan sonra annesi, çocuğu ve vapurdaki sarı saçlı bir kadın martı yavrusunu öpmüşlerdir. Ortamdaki diğer kadınlar bu martı yavrusunun yaşamayacağını düşünmüşlerdir. Annesi, çocuğunun kucasına söz konusu martı yavrusunu vermiştir. Ayrıca martı yavrusunu nasıl tutması gerektiğini ve sıkılması gerektiğini çocuğuna söylemiştir. Çocuk martı yavrusunun beyaz tüylerine dokunmuş. Martı yavrusu bu esnalarda boynunu uzatıp çevresine bakınmaya çalışmıştır. Çocuk da bu vakitlerde gözlerini annesine doğru çevirmiş ve annesinin kendisiyle meşgul olmadığını düşünmüştür. Çocuk, bundan sonra martı yavrusunun boynunu elleriyle yavaşça tutmuş ve martı yavrusunu tüm gücüyle sıkmaya başlamış ve öldürmüştür. Sonrasında martı yavrusunun ölüsü yere düşmüştür. Anne, martı yavrusunun ölüsünü yerden almış ve çocuğuna, bu hayvana ne yaptığını sormuştur. Çocuk, annesine yanıt verememiş ve avazı çıktığı kadar ağlamıştır. Çevrede bulunan kadınlardan biri, çocuğun, martı yavrusunu öldürdüğünü gördüğünü dile getirmiştir. Bu esnada çocuğun annesi sapsarı olmuş ve bu annenin sesi titremiştir. Annesi, çocuğuna insafsız demiş ve ona acı acı bakmıştır. Bundan sonra çocuk daha çok ağlamaya başlamıştır. Bu olaydan sonra söz konusu çocuğun nasıl, nerede ve ne zaman sustuğunu hatırlamaması dikkat çekicidir. Buna ilave olarak çocuğun, sanki ebediyen ağladığını hissetmesi söz konusudur. Küçük çocuğun bu olumsuz olayı yaşamasının ardından otuz yıldan fazla süre geçmiştir. Bu kişi şirket vapurlarının güvertelerinde oturduğu vakit ne zaman bir martı görse hemen neşesini yitirmiş, ağlamak istemiş, kalbinin derinlerinde bir ağrı hissetmiş, kendisini insafsız diyerek azarlayan annesinin sitemini iştir gibi olmuştur.

Genel olarak Ömer Seyfettin'in bu öykülerinde psikolojik, sosyolojik, kültürel, tarihî, millî değerler gibi değerlerin ağır bastığı düşünülmüştür. Bununla birlikte zaman zaman birtakım kelimelerin anlamlarının kavranmasında zorlukların yaşanması söz konusu olabilmıştır. Zira öykülerde kullanılan dil ve anlatım özellikleri, günlük konuşma havasına yakın bir izlenim sergilese de zaman zaman süslü anlatımın ortaya konmaya çalışıldığı hissi uyandırılmıştır. Buna ilave olarak birtakım düşünceyi geliştirme yollarına başvurulmuş metnin kalitesi, etkililiği ve akılda kalıcılığı artırılmaya çalışılmıştır. Metinlerde iyi seviyede dil hâkimiyeti sağlanmış ancak bu durumun daha da geliştirilebileceği zihinlerde canlanmıştır. Bu bilgiye benzer olarak metindeki dil kullanımı, yaşanan zamanın bir tezahürüdür. Ayrıca içerisinde bulunulan toplumsal zihniyetin, ilgili öykülerin anlam yapısının şekillenmesinde çeşitli etkilerde bulunduğu unutulmaması gereklidir. Sonuç olarak kitapta yer alan öyküler edebî açıdan değerli görülmeyle beraber bu öykülerin temel olarak edebiyat literatürünün genişletilmesine ve geliştirilmesine yardımcı olduğu düşünülmüştür.

KAYNAKLAR

Beyza Akkaya (Ed.). *Ömer Seyfettin'den Seçme Öyküler*. 2. Bs. İstanbul: Akış Yayınları, 2007.

Kafka, Franz. *Değişim* (10. Basım) Çeviren: Kâmuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi, 2009.

Kafka, Franz. *The Metamorphosis* (10th Edition). Translated by Kâmuran Şipal. İstanbul: Cem Publishing, 2009.

Oğuz ÇAM*

Bu çalışma, kitap tanıtımı tipindedir. Çalışma kapsamında Franz Kafka'nın yazarlığını yaptığı ve 105 sayfa uzunluğunda bulunan "*Değişim*" isimli kitap tanıtılmıştır. Yazar, kitabın en önemli karakterlerinden biri olan Gregor Samsa'nın böceğe dönüşümünün sonrasındaki böcek halinin resmedilemeyeceğinin önemle altını çizmiştir. Yazarın bu görüşünde Gregor Samsa'nın insanlık dışı güçlerce böcek olmaya mahkûm edilmesinin bir etkisinin olabileceği düşünülmüştür. Gerçekten de Gregor Samsa'nın böceğe dönüşümüyle ilgili birtakım temel sorulara yeterince tatmin edici yanıtların alınamaması, bu düşüncenin benimsenmesine yardımcı olmuştur.

Kitabın, dünya edebiyatında önemli bir konuma sahip olduğu ve olabildiğince tanındığı düşünülmüştür. Ayrıca kitabın çeşitli konularda (birey, toplum, yaşam mücadelesi, din ve inanç gibi) üstü kapalı göndermelerde bulunduğu düşüncesi zihinlerde oluşmuştur.

Kitapta gerçek ve gerçeküstüçülük arasında gelgitlerde bulunulmuştur. Bu durum da gerçek dünya ile hayal dünyası üzerine yoğunlaşarak bir etkileşim oluşturulmasına ve bunun da anlatımlarda kendini belli etmesine zemin hazırlanmıştır.

İlgili kitabın içeriğinin Heinz Politzer'in yorumlarıyla zenginleştirildiği ve geliştirildiği görülmüştür. Böylelikle ilgili kitabın edebi ve felsefi yönden daha iyi anlaşılmasına yardımcı olduğu düşüncesi ön plana çıkmıştır.

Kitabın üç temel bölümü vardır. Bu bölümler; Gregor Samsa'nın mesleği (birinci bölüm), ailesi (ikinci bölüm) ve kendi kendisiyle (üçüncü bölüm) ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Eserin ilk cümlesi olan "*Bir sabah tedirgin düşlerden uyanan Gregor Samsa, devcileyin bir böceğe dönüşmüş buldu kendini*" (Kafka, 2009: 5) ifadesiyle okuyucuların dikkati hemen cezbedilmeye çalışılmış ayrıca söz konusu kitabın ismi ("*Değişim*") çağrıştırılmıştır.

Kitabın birinci bölümünde Gregor Samsa büyük bir şaşkınlık, tedirginlik ve korku içerisinde. Zira Gregor Samsa uyandığı zaman devcileyin bir böceğe dönüşmüş olduğunu görmüş aynı zamanda da düşünebildiğini ve konuşabildiğini fark etmiştir.

Gregor Samsa bir pazarlamacıdır. Sabah çok erkene kurduğu saatini duymayarak uyanmaması, bu noktadan sonra yaşanacakların çıkış noktasının öncesine karşılık gelmiştir. Gregor Samsa'nın devcileyin bir böceğe dönüşümünün tedirgin düşlerden sonrasına karşılık gelmesi,¹ bu değişim olayının söz konusu düşlerle bir ilgisinin olabileceğini düşündürmüş ancak yazar bu konularda açık ve net bilgiler vermeyip, okuyucuların düşünce dünyalarının harekete geçirilmesini ve merak duygusunun daha fazla açığa çıkarılmasını tetiklemiştir. Gregor Samsa sabah bir şekilde uyanmasının ardından-bu devcileyin böcek halinde olmasına ve işe gitmek için

* Bilim Uzmanı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu Üniversitesi, oguzcam911@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3222-3367>).

¹ Gregor Samsa'nın ilgilendiği meslek itibarıyla stresli ve kasvetli durum ve olaylar yaşamasının, söz konusu düşleri görmesine neden olabileceği düşünülmüştür.

çok çabalamasına rağmen²-zaman birbirini kovalamış ve işe geç kalmış, daha doğrusu işe gidememiştir. Bundan dolayı Gregor Samsa'nın patronu, Gregor Samsa'nın evine bu durumu sordurmak için Müdür Bey'i göndermiştir. Müdür Bey, Gregor Samsa'nın evine gelmiş, Gregor Samsa'nın neden işe gelmediğini öğrenmek istemiştir. Bunu isterken de Gregor Samsa'nın ailesinin patronlarına borcunun olduğunu da kenarından köşesinden değinmeden geçmemiştir. Bu durum Gregor Samsa'nın ve onun ailesinin mahcubiyet hissetmelerine ve üzüntü duymalarına neden olmuştur. Buna ek olarak; Gregor Samsa'nın çalışarak, bu borcun parça parça ödenmesini sağlayarak kendi ailesinin psikolojik ve ekonomik açıdan rahatlaması noktasında önemli bir görev üstlendiği göz önüne alındığında ortaya çıkan bu istenmeyen ve büyük çapta olumsuzluklara neden olacak bu durumun yıkıcı etkilerini tahmin etmek mümkün hale gelmiştir. Gregor Samsa, odasının içerisinden kendi durumuyla ilgili birtakım açıklamalarda bulunmuş ve ailesinin üzdürülmemesi gerektiğine değinmiştir. Lakin Gregor Samsa'nın konuşmaları tam anlaşılmamış ayrıca konuşmaları da hayvan sesine benzetilmiştir. Müdür Bey, kendi odasının kapısını güç bela açabilen Gregor Samsa'yı bir devcileyin böcek olarak gördükten sonra çok şaşırılmış, tedirginleşmiş ve korkmuş, sonrasında da hemen evi terk etmiştir. Gregor Samsa'nın bu halini kendi ailesi de görmüş, bu aile de tıpkı Müdür Bey gibi benzer duygulara kapılmıştır. Gregor Samsa da bu anlarda soğukkanlılığını korumaya çalışmıştır. Gregor Samsa'nın ailesi, kendisinin (Gregor Samsa) ömrü boyunca çalışacağı kanısına varmışlar, yaşanan söz konusu durumdan sonra da olabildiğince üzölmüşlerdir. Bu yaşananların sonrasında Gregor Samsa'nın babası, kendisini (Gregor Samsa) vahşi bir insan benzeri sesler çıkarmak, çeşitli objeler kullanarak (baston, gazete gibi) onu korkutup geri kaçırmak suretiyle odasından içeriye sokmuştur. Bu esnada da Gregor Samsa'nın sürtünme yoluyla hareket etmesinden dolayı bedeninde yaralar oluşmuştur. Bununla birlikte söz konusu karakterin beyaz renkli kapıda istenmeyen (daha doğrusu iğrenç) lekeler bıraktığı ifade edilmiştir. Sonralarında ise Gregor Samsa'nın babası, kendisine (Gregor Samsa) ansızın bir tekme atıp onun kendi odasının bir hayli içerisine girmesine yol açmıştır. Bundan sonra söz konusu odanın kapısı kapatılmış ve ortalık da sakinleşmiştir. Öne sürölen bu anlatılarla ilk bölüm (birinci bölüm) sonlandırılmıştır. Baba karakterinde bulunan kişinin bu kadar sert tepkiler vermesinin nedenlerinin ise kendisinin olağan dışı bir durumla karşılaşması, çok şaşırması ve tedirginleşmesi, neleri ne şekilde yapabileceğini tam olarak bilememesi veya çıkarsayamaması, bu istenmeyen, yaşanan durumun ya da olayın etkisiyle aklını ve iradesini tam ve etkili bir şekilde değerlendirememesi kaynaklı olduğu düşünölmüştür.

Kitabın ikinci bölümü Gregor Samsa'nın yeterli şekilde dinlenmiş ve uykusunu almış biçimde uyanmasıyla başlamıştır. Gregor Samsa'nın kız kardeşi ona yemesi için odasının kapısının eşiğine francala parçaları ve süt dolu bir kâse getirip bırakmıştır. Gregor Samsa bundan yemiş ancak vücuduna aldığı darbelerin acısını hissetmesi, bu ürünün tadına hiç varamaması ve neredeyse tiksinti duyup bu üründen yüz çevirmesi gibi durumlar yaşamıştır. Bundan sonraki vakitlerde Gregor Samsa odasının kapısının dışında kimi ayak sesleri duymuş, evdeki birilerinin kendi odasına girmek istediğini fakat bu durumdan sakındığını düşünmüştür. Bu düşünce çok normaldir. Çünkü Gregor Samsa'nın ailesinin yaşanan bu olağan dışı durum karşısında ne yapacağını ve nasıl davranacağını tam olarak bilemediği konusu zihinlerde oluşmuştur. Gregor Samsa kendi odasından içeri girmeyi düşündüğü kişilerin ne yapıp yapıp içeri girmesini sağlamayı, hiç değilse de bu birilerinin kim olduklarını öğrenmeyi arzu etmiş fakat Gregor Samsa'nın bu arzusu gerçekleşmemiştir. Gregor Samsa'nın odasına sabah vakti girmek isteyenlerin olup, akşam vakti girmeyi isteyenlerin olmaması üzerinde durulmuştur. Bu durum

² Yazar, bu noktada çok güzel bir konuya parmak basmıştır. Yazarın oluşturduğu Gregor Samsa karakteri hem hayvani hem de insani yönden özellikler taşımıştır. Bu özellikler de ilgili karakterin değişime uğramadan önceki günlük yaşamında önemli bir yere sahip olan iş hayatının değişime uğradıktan sonra da önemli olduğunu akıllara getirmiştir. Bu düşüncenin benimsenmesine yol açan durumun ise hem Gregor Samsa'nın kendisinden hem de bu karakterin ailesinden kaynaklandığı düşünölmüştür. Zira çeşitli iş veya işlerde çalışmak, insanların varlıklarını devam ettirebilmeleri noktasında önemli bir eylem olarak dikkat çekmiştir. Buna ek olarak; Gregor Samsa'nın ailesinin söz konusu karakterin (Gregor Samsa) patronuna borcunun olması da bahsi geçen iş konusunun önemli olduğunu düşündürmüştür.

üzerinde Gregor Samsa'nın vücudunu yeniden görmeye cesaret edememenin ya da kendini hazır hissedememenin bir etkisinin olduğu düşünülmüştür. Zira Gregor Samsa'nın, duyargaları, bacakçıkları olan, çeşitli devinimlerde bulunabilen-insandan hayvana dönüşmüş-devcileyin bir böcek olarak bu düşüncelerde haklı bir pay sağlamasının normal olduğu düşünülmüştür. Gece olup ışıklar kapatıldığı vakit Gregor Samsa'nın annesinin, babasının ve kardeşinin ayak uçlarına basmak suretiyle salondan ayrılmaları, kendisinin dikkatini çekmiştir. Gregor Samsa tüm geceyi kanepenin altında geçirmiştir. Sabah olduğu vakit Gregor Samsa'nın kız kardeşi kendisini görmeye odasına girmiş, kendisini ilk bakışta fark edememiş ancak sonrasında kanepenin altında olduğunu görmüş, yine sonrasında kapıyı çok sert bir şekilde kapatmış lakin yaptığının yanlış olduğunu düşünüp pişmanlık duymuş ve odanın kapısını açık bırakmıştır. Gregor Samsa, kanepenin altından kardeşini izlemiş, kardeşinin kendisine daha uygun başka yiyecekler getirip getirmeyeceğini de düşünmeden edememiştir. Gregor Samsa'nın kardeşinin gözüne önceki zamanda getirmiş olduğu süt ve francala parçaları bulunan kâse takılmış ve bunu da bir bez yardımıyla alarak odadan dışarı çıkarmıştır. Bu noktadan şu durum anlaşılmaktadır ki Gregor Samsa'yla temasta bulunabilecek herhangi bir nesneye karşı dikkat etme veya önlem alma durumu söz konusudur. Buna ilave olarak; Gregor Samsa'nın dış görünümünden dolayı kendisine yönelik bir tiksinti duymanın da söz konusu olabileceği düşünülmüştür. Zira Gregor Samsa'nın dış görünüşü şaşkınlık verici, tedirgin edici ve korkutucudur. Önceden bahsedildiği üzere Gregor Samsa'nın kız kardeşi söz konusu kâseyi odadan dışarı çıkardıktan sonra beraberinde su dolu bir çanak ve bir gazetenin üzerine yaymış olduğu çeşitli yiyecek ürünleriyle gelmiş, bunları odaya bırakmış, odadan dışarı çıkmış, sonrasında Gregor Samsa'nın odada kendisini rahat hissetmesini sağlaması adına odasının kapısını kilitlemiştir. Bu eylem, Gregor Samsa'ya yönelik yapılmış değerli hissettirici ve mutlu edici bir eylem olarak görülmüştür. Gregor Samsa kendisine getirilen yiyecekler arasında salçayı, peyniri ve sebze yiyeceklerini tüketmiş, buna ek olarak da taze yiyecekleri pek sevemediğini ve bunların kokularına da katlanamadığını görmüştür. Gregor Samsa bundan sonra kanepenin altına girmiştir. Daha sonrasında ise Gregor Samsa'nın kız kardeşi odasının içerisine girmiş, kalan yiyecekleri kovaya doldurmuş ve kovayı alıp odadan dışarı çıkmıştır. Gregor Samsa bu zamandan sonra her gün yemeğini bu şekilde yemiştir. Zira Gregor Samsa'nın ailesi kendisinin açlıktan ölmesini istememişlerdir. Gregor Samsa'nın kız kardeşi kendisine getirdiği yemeklerin yendiğini gördüğü zaman sevinmiş, yenmediğini gördüğü zaman da üzülmüştür. Gregor Samsa'nın evinde çalışan hizmetçi, olan bitenlerle ilgili hiç kimseye bir şey anlatmayacağını öne sürerek işini bırakmıştır. Bu karar söz konusu hizmetçinin kendi tercihidir. Söz konusu hizmetçinin de kendine göre haklı nedenlerinin olduğu düşünülmüştür. Mutsuz hissetme, korku yaşama gibi durumların bu nedenlerin arasında olduğu akıllara gelmiştir.

Gregor Samsa'nın babası, ailesinin sahip olduğu maddi imkanların tümünü hem eşine hem de kızına söylemiştir.³ Gregor Samsa'nın babasının eski işinden iflas etmesinden mütevellit geriye beş kuruş para kalmadığı düşünülmüştür. Lakin durum böyle değildir. Gregor Samsa da babasının yaşadığı iflas felaketini hızlı şekilde unutturmak adına daha çok çalışmaya başlamış, çalıştığı firmada çok kısa bir zaman dilimi içerisinde yardımcılık görevinden pazarlamacılık görevine yükselmiştir⁴. Para kazanma noktasında çok fazla olanağa sahip olan Gregor Samsa, ailesinin acılarını bir nebze de olsa dindirmiş, ailesinin ekonomik refahının gelişmesine katkıda bulunmuş ancak istenmeyen söz konusu olay (insandan hayvana [devcileyin bir böceğe] dönüşme) sonrasında bunların hepsi geride güzel bir hatıra olarak kalmıştır. Bütün bu yaşananların sonrasında ev içerisindeki mutlu ve huzurlu ortam kaybolmuş lakin Gregor Samsa'ya karşı yakınlığını koruyan sadece bir kişi kalmıştır. Bu kişi de kendi kız kardeşinden başkası değildir. Gregor Samsa'nın kız kardeşi müziğe bayılmakta ve çok güzel bir şekilde keman

³ Bu söyleyişin, Gregor Samsa'nın devcileyin bir böceğe dönüşümünün sonrasında duyduğu ilk sevindirici söyleyişlerden biri olduğunun altı çizilmiştir.

⁴ Bu da insanları mutsuz edebilecek olumsuz durum veya olayların zamanla fazla çaba sarf ederek az çok üstesinden gelinebileceğini göstermiştir. Bundan dolayı yaşam mücadelesi kapsamında pes etmemekte, bıkmadan usanmadan fazla ve akılcı bir şekilde çaba sarf etmekte büyük yarar vardır.

çalmaktadır. Gregor Samsa, kız kardeşini bir sonraki sene konservatuvara gönderme noktasında zihninde gizli biçimde plan kurmuştur. Bu noktada oluşacak masrafı da çalışarak bir başka yoldan çıkarmayı düşünmüştür. Lakin söz konusu bu planların ve düşüncelerin ister istemez öylesine kalakalması hali ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar yaşanırken Gregor Samsa da önemli bir bilgi öğrenmiştir. Gregor Samsa, ailesinin vaktiyle yaşadığı iflas felaketinden sonra halen az miktarda bir servetin söz konusu ailenin elinde kaldığını, buna ilave olarak da şu ana değin el sürülmeyen faizlerin de zamanla biraz kabardığını öğrenmiştir. Diğer taraftan ise Gregor Samsa'nın vakti zamanında getirip her ay eve bıraktığı paranın da tümü harcanmamış, bir kısmı biriktirilmiş ve bu da küçük birikim oluşturmaya yetmiştir. Edindiği bu bilgiler de Gregor Samsa'yı az da olsa sevindirmiştir.⁵ Buna karşın ailenin elinde bulunan ekonomik gelirin söz konusu ailenin hayatını sürdürmesi noktasında kısa zaman diliminde yetebileceği fakat uzun zaman diliminde yetmeyeceği düşünülmüştür.

Gregor Samsa'nın kız kardeşi kendisinin odasını derleyip topladığı iki farklı zamanda sandalyenin pencerenin önünde durduğunu fark etmiştir. Gregor Samsa'nın kız kardeşi bundan sonraki zamanlarda ise söz konusu odayı derleyip topladıktan sonra sandalyeyi yine eski yerine (pencerenin önüne) koymaya ayrıca pencerenin iç kanadını da açıkta tutmaya başlamıştır.⁶

Gregor Samsa'nın dönüşüme uğramasının üstünden bir ay kadar geçmiştir. Gregor Samsa'nın kız kardeşi onun odasının girişinde onu-korkutucu ve hareketsiz bir şekilde-pencerenin ön kısmında dikilip dışarıya baktığı esnada görmüş,⁷ hemen odanın kapısını kapatıp dışarıya çıkmıştır. Gregor Samsa, kız kardeşini fark etmiş, sonrasında hemen kanepenin altına girip saklanma ihtiyacı hissetmiştir. Gregor Samsa günlerden bir gün bu olan bitenleri anımsayıp yatak çarşafını alıp kanepenin üzerine taşımıştır. Bundan sonra Gregor Samsa'nın odanın içine girildiği zaman bu çarşafı üzerine çektiğinden ve kendini göstermek istemediğinden söz edilmiştir. Gregor Samsa'nın yaptığı bu eylemin, daha fazla korkutucu ve tedirgin edici olmamak adına önem taşıdığı düşünülmüştür.

Gregor Samsa'nın annesi ve babası ilk iki hafta kendi odasına cesaretlerini toplayıp bir türlü girememişlerdir. Söz konusu anne ve baba, Gregor Samsa ile ilgili durum değerlendirmesi yapmaları noktasında Gregor Samsa'nın kız kardeşinden (Grete) bilgiler almışlardır. Zira Gregor Samsa'nın odasına girip çıkan kişi odur. Bu noktada Grete'nin de olup bitenlerle yakından ilişkili olan ve bilgi edinme noktasında ön plana çıkan bir şahsiyet olarak görülmesi durumu ortaya çıkmıştır.

Gregor Samsa odanın içindeyken bir alışkanlık edinmiştir. Bu alışkanlık da tavana, duvarlara tırmanıp gezinmek olmuştur. Grete, Gregor Samsa'nın bu yeni alışkanlığını fark etmiştir. Bununla birlikte Gregor Samsa odanın içinde sürünürken bedenindeki yapışkan maddelerin zaman zaman iz bırakması Grete'nin dikkatini çekmiş ve Grete söz konusu karakterin sürünme eylemini kolayla indirmek amacıyla onun sürünme eylemini engelleyen veya kısıtlayan eşyaları odadan kaldırmayı kafasına koymuştur. Bu noktada ön plana çıkan eşyalardan sandığı ve yazı masasını odadan kaldırmayı düşünmüş, bunu tek başına yapamayacağına karar vermiş ve konuda annesinden yardım istemiştir. Annesi, kızı Grete'ye yardım etmeyi seve seve kabul etmiştir. Grete, annesiyle birlikte odaya girmeden önce odayı kısa bir kolaçan etme ihtiyacı

⁵ Gregor Samsa'nın değişime uğramasından sonra bile ailesinin iyiliğini istemesi psikolojik yönden değerli bir emare taşımaktadır. Zira bu durum da Gregor Samsa'nın duygu durumlarının hala aktif olduğunu gözler önüne serilmesine yardımcı olan bir durum olarak kendini daha belirgin hale getirmektedir.

⁶ Bu durum da kız kardeşinin, Gregor Samsa'yı önemseydiğini ve kendini biraz da olsa iyi hissetmesini sağlamak istediğini göstermiştir.

⁷ Bu durum, hastaların ve tutukluların pencerelerin arkalarından fiziki çevreye bakmalarıyla-kısa zaman da olsa-kendilerinin düşsel yolculuğa çıkarmalarına zemin hazırladığına gönderme yapıldığı düşünülmüştür. Ayrıca Gregor Samsa'nın acıklı yazgısının hem hastaların hem de tutukluların yaşamlarından benzerlikler taşıdığı akıllara gelmiştir. Zira Gregor Samsa'nın fiziki durumunun gitgide kötüleşmesi, gözlerinin dalıp dalıp uzaklara gitmesi, hareket alanının az veya sınırlı olması gibi etmenler bu düşüncenin benimsenmesinin önünü açmıştır.

hissetmiştir. Grete, bu durumun ardından annesini odaya çağırmıştır. Bu esnada Gregor Samsa da kanepenin üzerinde ve çarşafın da altındadır. Grete ve annesi, ağır ve eski olan bir sandığı Gregor Samsa'nın odasından dışarı çıkarmak amacıyla yaklaşık on beş dakika süresince uğraşmışlar ancak Gregor Samsa'nın annesi en iyisi bu sandığın odada kalması gerektiğini ifade etmiştir. Zira söz konusu anne, Gregor Samsa'nın eşinin eve gelmeden önce bu işlemi bitiremeyeceklerini, bu sandığı odanın orta noktasında bıraktıklarında ise Gregor Samsa'nın hareket alanının daralacağını, bu eşya taşıma eyleminin de Gregor Samsa'nın hoşuna gidip gitmeyeceğini bilemediğini düşünmüştür. Gregor Samsa da bu esnalarda bir yandan daha kolay sürünebilecek olmasının olumlu duygularıyla bir yandan da geçmişinin çok hızlı bir şekilde ve tümüyle unutacağı bir alana⁸ sahip olmasının olumsuz duygularıyla baş başa kalması durumunu bir an olsun düşünmeden edememiştir. Gregor Samsa, tüm bunları zihin süzgecinden geçirirken odada bulunan eşyaların yine odada kalması gerektiğini düşünmüştür. Gregor Samsa ve annesinin söz konusu durumla ilgili düşünceleri bu şekilde olmaktadır Grete'nin bu konuyla ilgili düşüncelerinde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Grete, ilk başlarda sandığın ve yazı masasının odadan çıkarılması gerektiğini düşünürken şimdi de bu eşyalara ek olarak kanepedeki eşyaların da odadan çıkarılması gerektiğini düşünmüştür. Grete'yi bu düşünceye yönlendiren temel etmeni, Gregor Samsa'nın odanın içerisinde sürünmesi için çok fazla alan gerektiği düşüncesi oluşturmaktadır. Zira Grete'nin gözlemlerine göre; Gregor Samsa, odasının içindeki eşyalardan genellikle yararlanmamaktadır. Bu durum da zihninde önceden bahsedilen düşüncenin oluşum ve gelişiminde olumlu yönde bir etki sağlamasına yardımcı olduğu kanısının uyanmasına yetmiştir. Grete, odadaki söz konusu eşyaların odadan çıkarılmasıyla Gregor Samsa'nın daha korkutucu bir izlenim veya ambiyans oluşturacağını düşünmüş, ona daha fazla hizmet etme imkanına ulaşmayı arzu etmiş, kendisi dışında da kimsenin odaya kolay kolay ayak basacağını düşünmemiştir. Bu yaşananların sonrasında Gregor Samsa'nın annesi, Grete'yi bu konuda sözünden döndürememiştir. Söz konusu anne bu durum sonrasında ise sandığın odadan çıkarılma işleminde Grete'ye yardımda bulunmuştur. Anne ve Grete sandığı odadan dışarı çıkarmışlardır. Sonrası Gregor Samsa kanepenin altından çıkmış, bir yolunu bulup da yazı masasını odada nasıl bıraktıracak diye düşüncelere dalmıştır. Gregor Samsa sonrasında kanepenin arkasına geçmiş ancak çarşafın biraz hareket etmesine neden olduğu için odasının içine tekrardan gelen annesinin dikkatini çekmiştir. Gregor Samsa'nın annesi bu durum karşısında biraz bocalamış, sessizleşmiş ve sonrasında Grete'nin yanına gitmiştir. Odanın içine girip çıkmalar, seslenişler, eşyaların taşınmasından dolayı kaynaklanan birtakım cızırtılar, sesler vb. Gregor Samsa'nın üstünde küçük ölçekli bir karmaşa etkisi oluşturmuştur. Kıl testerinin ve başka aletlerin yer aldığı sandık gibi sevip hoşlandığı eşyaların götürüldüğüne tanıklık eden Gregor Samsa söz konusu durum karşısında üzülmüştür. Gregor Samsa, kalan eşyaları kurtarma derdine düşmüştür. Gregor Samsa, annesinin ve Grete'nin odada bulunmadığı esnada bir fırsat yakalamış, bu fırsatı da duvarda asılı duran kadın resmini üzerine yapışmak suretiyle kurtararak değerlendirmek istemiştir.⁹ Grete ve annesi biraz dinlenmiş, odaya tekrardan girmiş oldukları esnada da Grete, Gregor Samsa'yı görmüş ve annesine kendilerinin biraz daha salonda oturmaları gerektiğini söylemiştir. Bu durumlar yaşanırken Gregor Samsa da söz konusu resmi vermeye hiç niyetli değildir ve bunu da zihninden geçirmiştir. Gregor Samsa'nın odasının duvar kağıdındaki büyük kahverengi bir leke Grete'nin annesinin dikkatini çekmiş, anne-bu gördüğü şeyin de Gregor Samsa olduğunun farkına varmayıp-bağırarak, kanepenin üstüne yığılıp kalmış ve burada hareket etmeden kalmıştır. Bu durum karşısında Grete de Gregor Samsa'ya sinirlenmiş ve söylenmiştir. Bu söyleniş ise değişim hadisesinden sonra Grete tarafından Gregor Samsa'ya yöneltilen ilk söyleniş olarak göze çarpmıştır. Grete, annesi için bir esans almaya yakındaki bir odaya gitmiş, bunun ardından Gregor

⁸ Oda, önemli bir yaşam alanıdır. Bu alan yaşanmışlıklarla dolu olup, geçmişin izlerini taşımaktadır. Oda, belki güzel bir anı değeri taşıyan ürünleri daima yakınında bulundurma belki de geçmişe yönelik özlemi bu ürünler sayesinde hafifletme ve zihinlerde canlandırma adına önem taşıyan bir alan olarak görülebilmektedir. Bundan dolayı odaya ve odanın içerisinde yer alan nesnelere yönelik bireyler arası ve içsel etkileşimlerin yaşanması, bireysel ve sosyal yönden önemli bir konuya parmak basılmasının önemli bir örneği olarak görülmüştür.

⁹ Bu durumda Gregor Samsa'nın sahiplik etme ve koruma isteğinin ön plana çıktığı düşünülmüştür.

Samsa, annesine yardım etme isteği hissetmiş ve söz konusu karakter kız kardeşine yardım edebileceği ve ona akıl verebileceği gibi (!) salona seğirtmiş ve onu beklemeye koyulmuştur. Grete, arkasını döndüğü zaman Gregor Samsa'yı gördüğü vakit korkmuş ve taşıdığı şişelerden bir tanesini yere düşürüp kırmış, bunun sonucunda da bir cam kırığı sıçrayarak Gregor Samsa'ya (yüzünü çizmek suretiyle) zarar vermiş ve yine sonrasında kendisinin üzerinden dağlayıcı bir sıvının aktığı göze ilişmiştir. Grete, bu durum sonrasında ise taşıdığı şişelerle-yere düşüp kırılan hariç-hiç vakit kaybetmeksizin annesinin yanına gitmiş ve bulunduğu yerin kapısını kapatmıştır. Bu durum sonrasında da Gregor Samsa kendine suçlamalarda bulunmuştur. Biraz zaman geçtikten sonra evin zili çalmış ve Gregor Samsa'nın babası eve gelmiştir. Grete de babasına, annesinin bayıldığını ve Gregor Samsa'nın odasından kaçtığını söylemiştir. Babası, Gregor Samsa'nın karşısına geçmiştir. Gregor Samsa ve babası arasında küçük çaplı bir kovalamaca yaşanmıştır. Bu kovalamaca esnasında Gregor Samsa'nın nefes darlığı hissettiğinden, zaten ciğerlerinin önceki zamanlarda da pek sağlıklı olmadığından dem vurulmuştur. Babası, Gregor Samsa'yı elma¹⁰ yağmuruna tutmuştur. Babası, bu eylemi gelişigüzel olarak yapmıştır. Yavaşça atılan bir elma Gregor Samsa'nın sırtını sıyrarak geçmiş lakin bundan hemen sonra atılan bir elma adeta Gregor Samsa'nın içine işlemiştir. Bu olaydan sonra Gregor Samsa kendini çok kötü hissetmiş ve döşemenin üstüne serilmiştir. Gregor Samsa, son bakışında oda kapısının açıldığını, annesinin ve kız kardeşinin geldiğini, annesinin, ellerini eşinin boynuna dolayı eşine Gregor Samsa'yı öldürmemesi için yalvarıp yakardığını görmüştür. Gregor Samsa da aldığı darbelerin etkisiyle bütün bu olanları belli belirsiz görebilmiştir. Tüm bu yaşananların Gregor Samsa'yı derinden sarstığını ifade etmek mümkündür.

Gregor Samsa her ne kadar bir devcileyin böceğe dönüşmüş olsa da insani özelliklerinden çeşitli izler taşımıştır. Bu da kendisini hem gerçek hem de gerçeküstü durum ve olaylarla yakından ilgili kılmıştır.

Gregor Samsa'nın, babası tarafından elma yağmuruna tutulmasının ardından bir ay geçmiştir. Bu süre zarfında elma, Gregor Samsa'nın içine gömülüp kalmıştır. Ayrıca söz konusu olumsuz durumdan dolayı Gregor Samsa'nın devinim yeteneği önemli derecede olumsuz etkilenmiştir. Bu hal de Gregor Samsa'nın fiziki hareket eyleminde kendini olabildiğince belli etmiştir.

Gregor Samsa'nın annesi, babası ve kız kardeşi farklı işlerde çalışmaya başlamışlardır. Zaman geçtikçe Gregor Samsa'nın ailesi ev harcamalarında kısımlarda bulunmuşlardır. Ayrıca evdeki hizmetçiye yol verilmiştir. Tüm bu yaşananlar, hane halkının ekonomik yönden sıkıntılar yaşamamasının bir göstergesidir.

Gregor Samsa'nın ailesinin önemli bir yakınma nedeni vardır. Bu yakınmanın nedeni, ilgili ailenin kendisine büyük gelen ve şu an içerisinde oturduğu evden çıkamayışıdır. Zira söz konusu ailenin aklına Gregor Samsa'nın başka bir alana nasıl taşınacağıyla ilgili bir çare gelmemesi de bu düşüncenin desteklenmesine yardımcıdır. Lakin asıl nedenin, ilgili ailenin, hiçbir tanıdığına başına gelmeyen ve olabildiğince olumsuz olarak nitelendirdiği bir olayla (Gregor Samsa'nın böceğe dönüşümü) karşı karşıya kalmasının, söz konusu ailenin şu an oturduğu evden çıkması noktasında ciddi bir engel teşkil etmesi olarak düşünülmüştür.

Gregor Samsa'nın içini sızlatan bir durum vardır. Bu durum da kendi odasının kapatıldığı zaman karanlıkta kalması, annesi ve kız kardeşinin birbirine bakıp ağlamaları veya donuk bakışlarıyla önlerindeki masaya bakmalarıdır. Bu durum Gregor Samsa'nın olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Zaten Gregor Samsa'nın önceden aldığı elma darbelerinin fiziki

¹⁰ Bu noktada zaman akışına uygun olarak elmanın diğer aksesuarlarla gözle görülür bir ilişki içerisinde olmamasının göze çarptığı düşünülmüştür. Bununla birlikte meyvelerden elmaya vurgu yapılması dikkat çekicidir. Elma örneği üzerinden gidilerek simgesel bir anlam hissettirilmeye yoğunlaşılmasının söz konusu olduğu zihinlerde canlandırılmıştır. Elma, dini açıdan ve inanç açısından önemli ve ön plana çıkan bir meyvedir. Örneğin; bilgi ağacı ve yitirilmiş cennet ile ilk günahın elmayla ilişkilendirilebilmesinin mümkün olduğu üzerine düşüncelerin dile getirilmesi önemli olarak görülmüştür.

olumsuz etkisinin devam etmesi ve üstüne bir de psikolojik açıdan gitgide olumsuz durum ve olayların içinde varlık göstermesi, kendi yaşamında derin ve olumsuz etkiler meydana gelmesine neden olmuştur.

Gregor Samsa odasında düşler kurmuştur. Gregor Samsa'nın bu düşlerinde patronu ve iş arkadaşları, diğer dostları, otelde çalışan bir oda görevlisi, kasadar kız gibi kişiler ön plana çıkmıştır. Bu düşlerin kurulmasında geçmişe özlemin ve şu anda içerisinde bulunan olumsuz durumun (yani böceğe dönüşmenin sonrasının) yönlendirici bir etki sağladığı düşünülmüştür. Gregor Samsa'nın düşsel dünyalara dalıp gitmesi ve zihinsel olarak kendini oyalaması bile içerisinde bulunduğu gerçek hayattan kısa süre de olsa uzaklaşmasını sağlamıştır.

Gregor Samsa'nın, ailesine karşı olumsuz hisler içerisinde bulunduğu görülmüştür. Zira kendisi, ailesinin kendisine yönelik bakımıyla yeterince ilgilenmediği görüşündedir. Bu görüş de kendisini ailesine karşı soğumasına sebebiyet vermiştir. Gregor Samsa bu tür düşünceler zihninde uçuşurken ne tür yiyeceği canının istediğini bilmemesine rağmen yiyeceklerin saklandıkları alanları nasıl bulabilecek ve bunlara ulaşabilecek olduğunun planlarını yapar olmuştur. Bu noktada ön plana çıkan durum, Gregor Samsa'nın açlık hissedip hissetmemesi durumu değil, kendi payına düşeni alma isteğine yönelik durumdur. Gregor Samsa bu esnalarda kız kardeşinin davranışlarını sevmemeye başlamıştır. Zira Grete, sabah vakitlerinde işe gitmeden önce birtakım yiyecekleri rastgele olarak Gregor Samsa'nın odasından içeriye itmiş, akşam vakitlerinde de söz konusu yiyeceklerin tüketilip tüketilmemesine pek dikkat etmeksizin süpürge ucunu çekerek dışarıya çıkarmıştır. Bununla beraber Grete'nin, Gregor Samsa'nın odasını temizlemek için akşam vakitleri söz konusu uğradığı, temizlik yapma eylemini de çok hızlı bir biçimde yaptığı belirtilmiştir. Lakin Grete tarafından yapılan temizliğin Gregor Samsa tarafından pek beğenilmediğine vurgu yapılmıştır. Bu durum da odanın içinde kirli alanların kaldığından yakınılmasından belli olmuştur. Günün birinde söz konusu odasında Gregor Samsa'nın annesi birkaç kova su değerlendirerek büyük çaplı bir temizlik gerçekleştirmiştir. Lakin aşırı rutubetin etkisiyle beraber Gregor Samsa'nın hastalandığı ileri sürülmüştür. Bu bilgilere ilave olarak; Grete, Gregor Samsa'nın odasının içindeki değişikliğin farkına varmış ve kendini ağlamaktan alıkoyamamıştır. Tüm bu yaşananların sonrasında Gregor Samsa'nın babası söz konusu temizlik işini Grete'ye bırakmadığından dolayı eşine söylenmesi, Gregor Samsa'nın kız kardeşinin, söz konusu odayı bir daha temizlemeyeceğini bağırışının işitilmesi gibi olayların gerçekleştirildiği görülmüştür. Konuyla ilgili yaşanan gürültü patırtılar ve odasının kapısının açık olması nedeniyle olumsuz bir manzarayla karşı karşıya kalması Gregor Samsa'yı öfkenlendirmiş ve bu öfkenlenme karşısında söz konusu karakterin yüksek perdeden olmak kaydıyla ıslıksız sesler çıkardığı üzerinde durulmuştur.

Gregor Samsa'nın ailesi evlerine bir hizmetçi almıştır. Bu hizmetçinin iri kemikli, yaşlı ve dul olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu hizmetçinin Gregor Samsa'dan pek tiksindiği belirtilmiştir. Söz konusu hizmetçi bir gün Gregor Samsa'nın odasını açmış ve bu karakterin şaşırıldığını, (kendisini bir kovalayan bulunmaksızın) odanın içinde koşuşturmaya başladığını görmüş¹¹ ve bulunduğu yerde hayret içinde kalmıştır. Bu hizmetçi bahsi geçen zamandan sonra sabah ve akşam vakitlerinde Gregor Samsa'nın kapısını açıp ona bakmaktan kendisini alamamıştır. Bu hizmetçi zaman içinde Gregor Samsa'nın hoşuna gitmeyen bir deyişle (bokböceği) ona seslenmeye başlamıştır.¹² Günün birinde hizmetçi, Gregor Samsa'ya bu türden deyişler yöneltmeye devam edince ilgili karakter sinirlenmiş ve (saldırı gerçekleştirmek ister gibi) hizmetçiye doğru dönmüştür. Bu durum karşısında ilgili hizmetçi soğukkanlılığını korumuş ve korkuya kapılmamış, yakınında duran sandalyeyi havaya kaldırıp beklemiştir. Hizmetçinin niyeti belli olmuştur. Hizmetçinin, Gregor Samsa kendisine doğru bir hamle yaparsa elindeki sandalyeyi

¹¹ Bu durumun, endişelerin veya korkuların bir tezahürü olduğu düşünülmüştür. Bununla birlikte bir etki-tepki olayının sonrasında canlıların kendini savunma mekanizmasının, ilgili canlıları bilinçli veya refleksiye dayalı bir şekilde fiziksel hareketler içerisinde bulunmaya yönlendirebileceğini akıllara getirmiştir.

¹² Hizmetçinin bu şekilde Gregor Samsa'ya seslenmesi, hakaret anlamının bir yansıması olarak görülmüştür.

onun üzerinde paralayacağı düşünülmüştür. Lakin Gregor Samsa, hizmetçiye doğru bir hamle yapmamış ve ona arkasını dönmüştür. Durum böyle olunca da ilgili hizmetçi eline aldığı sandalyeyi yerine geri bırakmıştır. Bu zamandan sonra Gregor Samsa'nın bir şey yememeye başladığı konusu üzerinde durulmuştur. İlk zamanlar Gregor Samsa, odasının haline karşı üzüntü duymasının kendisini yemek yeme eyleminden alıkoyduğunu düşünmüş lakin odasındaki değişikliğe çok hızlı şekilde alışmıştır. Diğer yerlere konulmayan veya konulmak istenilmeyen eşyalar Gregor Samsa'nın odasına konulmaya başlanmıştır. Ayrıca evin bir odasının üç tane baya kiralandığından bu tür eşyaların fazla olduğuna değinilmiştir. Evin bir odasını kiralayan üç tane bayın ağırbaşlı olduğu ve top sakalının bulunduğu bahsedilmiştir. Kitabın genelinde bu üç bayın isminin ne olduğuna yer verilmemiştir. Konu dönüp dolaşıp Gregor Samsa'ya geldiğinde ise söz konusu karakterin, kendi odasına doldurulan eşyalar nedeniyle odasının içinde zorlukla dolaşabildiğine ve belli bir zaman sonra bu dolaşma eylemi sebebiyle kendini üzgün ve yorgun hissetmeye başladığına yönelik bir bilgi öne sürülmüştür.

Samsa ailesinin evine üç tane bayın taşındığı bilgisine daha önceden değinilmiştir. Bu bayların bazı akşamlar yemeklerini salonda yedikleri, Gregor Samsa'nın ailesinin de yemeklerini mutfakta yedikleri bilgisine yer verilmiştir. Bu durumla bağlantılı olarak bir gün söz konusu bayların yemek yemelerinden dolayı ortaya çıkan dış sesleri Gregor Samsa'yı yadırgıya düşürmüştür. Bu durum, Gregor Samsa üzerinde yemek yenmesi için dişlerin bulunmasının önemli olduğunu düşündüren bir algı oluşturmuştur. Bununla birlikte söz konusu algıda haklılık payının bulunduğu düşünülmüştür. Gregor Samsa, iştahının bulunduğunu ancak bu tür yiyecekler için iştahının bulunmadığını kendi kendine söylenmiş durmuştur. Ayrıca Gregor Samsa, söz konusu bayların karınlarını doyurduklarını, kendisinin de açlık öldüğünü ifade etmeden geçememiştir.¹³ Bu esnalarda Gregor Samsa'nın kulağına bir ses gelmiştir. Gregor Samsa bu sesin bir keman sesi olduğunu ve mutfaktan geldiğini düşünmüştür. Bununla birlikte kiracı bayların, yemeklerini yedikleri ve mutfaktan gelen keman sesine kulak kabarttıkları görülmüştür. Kiracı baylardan bir tanesi küçük hanıma (Grete), kemanını salonda çalmasını rica etmiş, Grete'nin babası da bu teklifi (kemanı kendisi çalıyormuş gibi!)¹⁴ kabul etmiştir. Anne, baba ve Grete (nota sehapasını, notaları ve kemanı salona götürmek suretiyle) hazırlıklarını yapmışlardır. Grete, kemanı çalmaya başlamış, kemandan çıkan ses de Gregor Samsa'yı cazibesi altına almış ve söz konusu karakter, kafasını salonun kapısından içeriye sokmuştur. Gregor Samsa'nın, ailesine karşı eskiden olabildiğince ilgili olduğu düşünülürken bu zamanlarda ailesini pek umursamadığı düşünülmüştür.¹⁵ Bu esnalarda Gregor Samsa, salonda biraz önlere doğru ilerlemiştir. Gregor Samsa'nın, salonda önlere doğru ilerlemelerde bulunurken beraberinde toz ve kirleri de bulunduğu noktalara getirdiğinden söz edilmiştir. Tüm bunlar yaşanırken kiracı baylar-Grete'nin kemanı iyi çalmasına rağmen-bu keman dinletisini sevmemişler ya da bu keman dinletisinden sıkılmışlardır. Konuyla ilişkili olarak; Gregor Samsa, kız kardeşi ile göz göze gelmeyi umup salonda biraz daha önlere çıkmış, Grete tarafından çalınan müziğin kendisini duygulandırdığını düşünmüştür. Gregor Samsa'nın aklına bir düşünce gelmiştir. Bu düşünce de Grete'nin kemanıyla birlikte-dolaylı yoldan da olsa-bir yolunu bulup kendi odasına gelmesini sağlama düşüncesidir. Bununla birlikte Gregor Samsa, (ne de olsa) diğerlerinin, Grete'nin keman çalışını takdir edecek durumda olmadıklarını düşünmüştür. Gregor Samsa, bu tür düşünceleri zihninden geçirip

¹³ Bu bilgi, kitapta daha önceden ifade edilen bilgilerle tutarlılık göstermiştir. Zira Gregor Samsa, belirli bir zaman önce yemek yemeyi bırakmıştır. Söz konusu karakterin açlıktan öldüğünü düşünmesi, ilgili karakterin uzun bir süre yemek yememesinin bir göstergesinin olduğuna akıllara getirmiştir.

¹⁴ Bu durum da Samsa ailesi üyelerinin içerisinde en büyük otorite sahiplerinden birinin, baba karakterinde bulunan kişi olduğunu zihinlerde canlandırmıştır. Bununla birlikte söz konusu ailenin, kiracı baylarla arasını iyi tutmaya çalıştığı sezilmiştir. Bu durumun en önemli nedenlerinden birinin, kiracıların ekonomik fayda sağlama (diğer bir deyişle kira ödemeleri) noktasında yoğunlaştığı düşünülmüştür.

¹⁵ Bu durumda Gregor Samsa'nın, böceğe dönüşmesinden sonra zaman içerisinde kendisiyle yeterince ilgilenilmemeye başladığını ve kendisinin yeterince önemsenmediğini düşünmesinin bir payının olduğu düşünülmüştür. Ayrıca Gregor Samsa'nın içinde bulunduğu fiziki ve psikolojik olumsuz etkilerin de bu durum üzerinde çeşitli etkiler ortaya koyabileceği zihinlerde canlanmıştır.

dururken kiracı baylardan biri, Gregor Samsa'yı görmüş ve onu işaret parmağıyla göstererek Gregor Samsa'nın babasına seslenmiştir. Bu esnada keman sesinin sustuğu ileri sürülmüştür. Gregor SAMSA'nın babası, kiracıları odalarından içeri sokmak için çalışmış ve Gregor Samsa'yı da onların gözlerinin önünden saklamak için çaba göstermiştir. Tüm bunlar yaşanırken kiracı baylar odalarından çıkmak istediklerini belirtmişlerdir. Grete, canavar olarak nitelendirdiği canlıyı-bu noktada Gregor Samsa'nın böceğe dönüşümünden sonraki hali kastedilmekte-başlarından atmaları gerektiğini annesine ve babasına söylemiştir. Konuyla ilgili olarak; baba karakteri de kızına hak vermiştir. Grete, evlerindeki devcileyin böceğin Gregor Samsa olmadığını düşünmüş ayrıca bu zamana kadar da bu böceğin Gregor Samsa olduğuna inanmalarının kendilerini mutsuz ettiğini dile getirmiştir. Bu olup bitenlerin sonrasında Gregor Samsa zorlukla devinimlerde ve sesli soluyuşlarda bulunarak kendi odasına geri dönmüştür. Grete, Gregor Samsa odasına geri döndükten sonra onun odasının kapısını kapatmış ve kilitlemiştir. Bu durum sonrasında Gregor Samsa'nın zihninden bundan sonra ne olacağıyla ilgili düşünceler geçmiştir. Ayrıca Gregor Samsa çok vakit geçmeden hareket edemediğini fark etmiş, bedeninde ağrıların olduğunu zihninden geçirmiştir. Gregor Samsa, ailesini düşünmüş ve duygulanmıştır. Gregor Samsa, bu tür psikolojik haller ve düşünceler içindeyken ilerleyen zaman sabahın üçüne gelmiştir. Gregor Samsa da bu zamanda yaşama veda etmiştir.¹⁶ Hizmetçi, sabah erken vakitlerde Gregor Samsa'nın odasına gelmiş ve onun öldüğünü görmüştür. Söz konusu hizmetçi, Samsa ailesinin üyelerini ilgili konuya ilişkin bilgilendirmiştir. Samsa ailesinin üyeleri Gregor Samsa'nın odasına gelmişler, onun ölmüş olduğunu ve bedeninin de oldukça yassı ve kuru bir hal aldığını görmüşlerdir.¹⁷ Hizmetçi, sonraki anlarda ise Gregor Samsa'nın odasının kapısını kapatmış ve penceresini açmıştır. Bu eylemin, odanın havalandırılması ve rahatsız edici kokuların evin içerisindeki diğer alanlara yayılmaması veya daha az yayılması adına gerçekleştirildiği düşünülmüştür. Bu esnalarda odalarından çıkış yapan üç kiracı bay, kahvaltılarını aramışlar ve Gregor Samsa'nın cansız bedenini görmüşlerdir. Bundan sonra Gregor Samsa'nın babası, annesi ve kız kardeşi söz konusu odanın kapısının önünde belirmişlerdir. Bu aile üyelerinin gözlerinde ağlamış bir ifadenin bulunduğu ileri sürülmüştür. Gregor Samsa'nın babası üç kiracı baydan-bağırır bir şekilde-evlerini boşaltmalarını istemiştir. Bunun üzerine kiracı baylar söz konusu evi boşaltmışlardır. Gregor Samsa'nın babası, annesi ve kız kardeşi içerisinde bulunan günü dinlenmeye ve gezinti yapmaya ayırmışlardır. Bu kişilerin her biri mazeret mektubu yazmış, bunu da meslekleriyle ilgili yetkililere iletmiştir. İlgili aile üyeleri mazeret mektuplarını yazarken de hizmetçi gelmiş, bu hizmetçi, Gregor Samsa'nın ortadan kaldırılma işini hallettiğini ifade etmiştir. Olup bitenleri daha ayrıntısına inerek anlatmaya hevesli görülen hizmetçinin daha fazla konuşmasına fırsat tanınmamıştır. Hizmetçi de evden ayrılmıştır. Bay Samsa, bu durum sonrasında akşam vakti olduğunda bu hizmetçiyi kovacağını ifade etmiştir.¹⁸ Zira Bay Samsa, bu hizmetçinin, daha yeni yeni kavuştukları huzur havasını bulandırdığını düşünmüştür. Söz konusu aile üyeleri evden çıkmış, bir tramvaya binmiş, kentin önündeki bir açıklığa gitmiş, gelecekle ilgili sahip oldukları imkanlar üzerine düşünce alışverişinde bulunmuşlardır. Ayrıca bu aile üyeleri şu an oturdukları evden daha ekonomik, daha küçük, daha iyi konumda bulunan ve daha kullanışlı bir eve taşınmayı da düşünmeden edememişlerdir. Yine ayrıca Bayan ve Bay Samsa, Grete'nin serptildiğini, güzel bir kıza dönüşmekte olduğunu ve onu evlendirmeleri gerektiğini içlerinden geçirmişlerdir. Kitap bu şekilde sona ererken tüm gözlerin Grete üzerine yönelmesini

¹⁶ Gregor Samsa, yaşamının son zamanlarına doğru yiyecek-içecek tüketmemiştir. Ayrıca söz konusu karakterin, bedeninde elmanın çürütmesinin dolayısıyla da bedeninin iltihaplanmasının söz konusu olduğu ileri sürülmüştür. Bu bilgilerden yola çıkılarak; Gregor Samsa'nın ölümüne sebebiyet veren ciddi olumsuzlukların arasında bu tür fiziki olumsuzlukların yer aldığı düşünülmüştür.

¹⁷ Gregor Samsa'nın ölümünden önceki son zamanlarında yiyecek-içecek tüketiminde bulunmaması hasebiyle olabildiğince zayıflamış görülmesi normal bir durumdur.

¹⁸ Zaten hizmetçi için ödenen ücret, Samsa ailesinin gider kalemlerinden biri konumundadır. Kaldı ki evlerine üç kiracı alan Samsa ailesinin, evlerinde hiç hizmetçi çalıştırmayarak da ekonomik anlamda avantajlar ve pozitif etkiler sağlayabileceği düşünülmüştür. Bu durumun, gelir-gider değerleri açısından bir iyileştirme sağlanması açısından önem arz ettiği zihinlerde canlanmıştır.

tetiklemiştir.¹⁹ Oysa ilgili kitabın birincil kahramanının Gregor Samsa olduğu düşünülerek hareket edilen olay örgüsü içerisinde söz konusu kahramanın son nefesini vermesiyle *Değişim*'in sonlandırılabilceğinin daha doğru ve uygun bir karar olduğu düşünülmüştür. Zira acıklı bir son acıklı bir yazgıya daha çok yaraşmaktadır...

KAYNAKLAR

Kafka, Franz. *Değişim* (10. Basım) Çeviren: Kâmuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi, 2009.

¹⁹ Grete'nin, parçanın akışı esnasında gitgide ön plana çıkması ve parçanın sonunda da kendisine gönderme yapılması itibarıyla çok önemli bir karakter olduğunun düşünülmesi ihtimaller dâhilindedir.